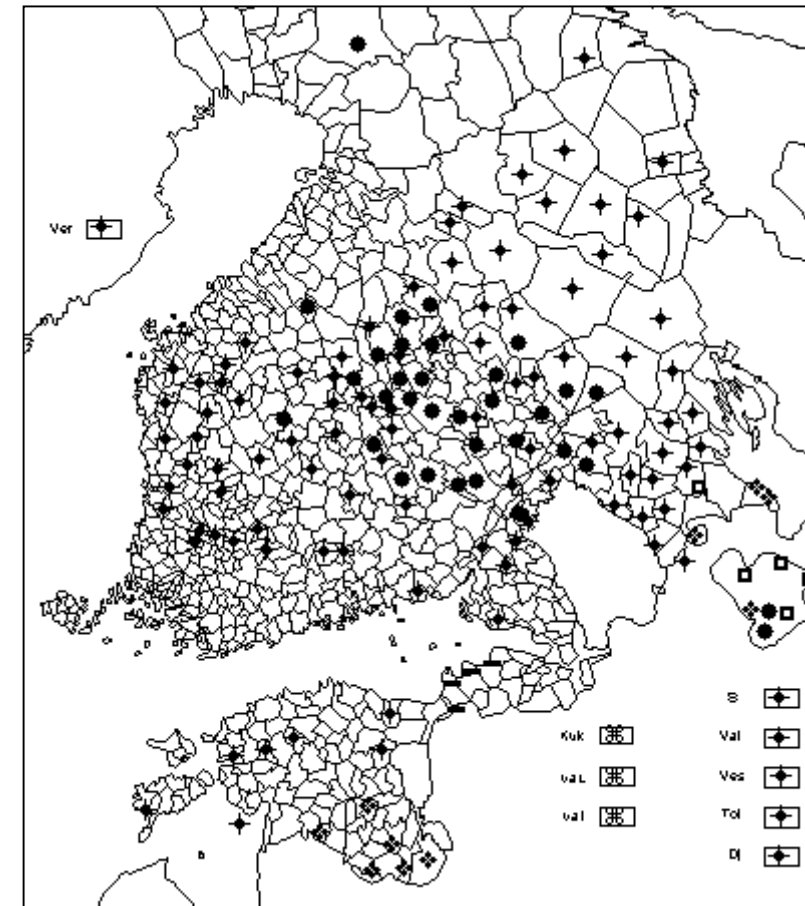

Прибалтийско-финское языкознание: лингвогеографические исследования

Российская академия наук
Карельский научный центр
Институт языка, литературы и истории

Прибалтийско-финское языкознание:
лингвогеографические исследования

Петрозаводск
2005

УДК 809.454

Прибалтийско-финское языкознание: лингвогеографические исследования. Сборник статей / Составитель Н. Г. Зайцева. Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2005. 141 стр.

Составитель сборника: доктор филологических наук
Н.Г. Зайцева

Сборник статей подготовлен по материалам международного симпозиума «Atlas Linguarum Fennicarum – Лингвистический Атлас прибалтийско-финских языков – проблемы теории и практики составления атласа», поддержанного грантом РГНФ – Русский Север № 05-04-42480 з/С

ISBN 5-9274-0221-6

© Институт языка, литературы
и истории КарНЦ РАН, 2005
© Составитель Н. Г. Зайцева, 2005

Оглавление

Предисловие	4
Tuomi Tuomo. Kielikartta tutkimusvälineenä	6
Suhonen Seppo. Omaa ja vierasta karjalan ja vepsän sanastossa ALFE I:n kartoissa	16
Hänninen Anneli. Sanoista ja motiiveista	27
Neetar Helmi. Foneetiline ja grammatiline info keeleatlases Atlas Linguarum Fennicarum	38
Viitso Tiit-Rein. ALFE ja keeleajalugu	48
Oja Vilja. Kasulikul taimel on rohkeasti nimesid	58
Рягов В.Д. Семантика и мотивация наименований летучей мыши (на материале ALFE)	76
Зайцева Н.Г. Вепское и прибалтийско-финское в некоторых наименованиях ягод (на материале ALFE).....	85
Zaikov Pekka. Karjalan kielen aktiivin II partitiippi	97
Муллонен И.И. Топонимы как маркеры культурного ландшафта ...	111
Кузьмин Д.В. Топооснова Lappi- в топонимии беломорских карел . .	126

ПРЕДИСЛОВИЕ

Метод картографирования разного рода языковых явлений, тесно связанный с диалектологией, исключительно востребован в лингвистике. С его помощью появляется возможность четко определить территорию распространения языковых явлений, их центр и периферию, что в конечном итоге позволяет более конкретно увидеть значимость того или иного языкового явления. Общая цель работ с использованием методов лингвистической географии заключается в том, чтобы картографировать явления, которые в сжатом виде освещают отношения внутри родственных языков, а также показывают, как инновации влияют на знаковое выражение понятия, каким образом проявляются сходства и расхождения языков и диалектов. Материал, подвергнутый лингвогеографическому исследованию, его трактовка и комментарии позволяют выяснить некоторые проблемы формирования языков и диалектов, определяют иные перспективы на положение отдельных языков и диалектов в системе родственных языков, иллюстрируют их ареальные взаимоотношения. Карты распространения языковых явлений могут помочь прояснить, как языковое сообщество разделилось на современные родственные языки и диалекты. Поскольку языковые явления, особенно лексика, тесно связаны культурными экстралингвистическими факторами, пользуясь лингвистической картой, можно проследить направление распространения некоторых явлений культуры и путей их проникновения в языки.

Раскрытию некоторых из названных задач посвящены статьи представленного сборника «Прибалтийско-финское языкознание: лингвогеографические исследования». На материале анализа отдельных групп лексики (в основном материалы ALFE = «Лингвистического Атласа прибалтийско-финских языков», опубликованного в 2004 г. I тома, а также подготовленного к печати II тома), некоторых грамматических явлений и географических названий прослеживается, каким образом намечается решение поставленных за-

дач, чем привлекательны карты разного типа, к каким выводам может привести лингвогеографический анализ языкового материала.

Картографирование входит и в число важнейших методических приемов исследования топонимики. Топонимы формируются в ареалы, имеющие определенную плотность, конфигурацию, границы, размер, при этом каждая из названных характеристик несет как лингвистическую, так и значительную этноисторическую нагрузку. За ареальной дистрибуцией структурных, лексических и семантических топонимических моделей стоит важная информация об этнических потоках, участвовавших в освоении территории, основных путях и времени освоения, этнических и языковых контактах.

Статьи сборника представлены на русском, финском, эстонском языках и содержат краткие резюме.

Сборник статей «Прибалтийско-финское языкознание: лингвогеографические исследования» может представить интерес для специалистов разного профиля: диалектологов, лексикологов, историков языка, этимологов, специалистов по грамматике, ономастике и языковым контактам.

Tuomo Tuomi
Helsinki

KIELIKARTTA TUTKIMUSVÄLINEENÄ

1. Kielikartta on määrähdoin tehokas tutkimusväline. Se voi tuoda valaisua kielessä tapahtuneisiin muutoksiin ja niiden syihin. Konkreettisen esimerkin tästä tarjoavat ALFEn kartat 4.1. ja 4.2. Niissä on kuvattu itämerensuomalaisten (ims) kielten savua tarkoittavia nimityksiä. Pohjois-Viroa ja merkillistä sisäsuomalaista aluetta lukuun ottamatta kaikissa ims kielissä savun nimitys on *savu* tai jokin sen äännevariantti *sau*, *sau(v)vu*, *sauhu*. Pohjois-Virossa ja Viron kirjakielessä savun nimitys on *suits* ja tuolla kummallisella sisäsuomalaisella alueella *haiku*. *suits* ja *haiku* ovat nekin imslaisia, ja niiden merkitys liittyy läheisesti savuun (ALFE: 105). Vain Pohjois-Virossa ja tuolla sisäsuomalaisella alueella ne ovat savun termistyneitä ilmaisimia kuten *savu* ja sen variantit muualla ims:ssa.

Kielikartta ja eräät äänne- ja prosodiset lait selittävät koko SAVU-formatiivin äänteellisen variaation sekä *haiku*-sanan termistymisen savua tarkoittavaksi kaakkois-luode-suuntaisella kapealla sisäsuomalaisella alueella. Viron kirjakielen ja Pohjois-Viron murteiden *suitsua* ei kartta selitä; on vain todettava, että *suits* on pohjoisvirolainen, muista ims kielistä poikkeava uudennos (innovaatio). Jo ALFEn 1. osa osoittaa, että Pohjois-Virossa on runsaasti tällaisia innovaatioita ja seuraavat osat vain vahvistavat tämän havainnon.

Se äännelaki, joka on aiheuttanut koko *savu*-sanan äänteellisen variaation, on että *v* on laajalti ims kielissä kadonnut labiaalivokaalin edeltä eli *-vu > u*; savu-tapauksessa äännelaki on johtanut asuun *sau* eli yksitavuiseen muotoon. Tämä kehitys on yleinen suomen lounaismurteissa, peräpohjalaismurteissa (Rapola 1966: 294–) ja kaakkoismurteissa (Ruoppila 1955: 113) sekä vienalaisten ja eteläkarjalaisten murteiden siirtymämurteissa (Ojansuu 1918: 78) ja virossa (Kettunen 1929: 116).

Ims kielten sanan kanoninen perusmuoto on kaksitavuinen. Kaksitavuisuus on vakiintunut viimeistään volgalaisista kielistä alkaen (Janhunen 1982: 25–26; vrt. myös Erkki Itkonen 1946 222–237, 1949: 1–54 ja 1953–54: 149–345). Kaksitavuisuus ei tietysti ole este useampitavuisillekaan sanoille, mutta ne ovat aina prosodiselta eli tavu- ja painostruktuuriltaan kaksitavuisten kerrannaisia. (Ks. esim. Terho Itkonen 1957: 259–, 1959: 229– ja 1960: 145–.) Kanoninen kaksitavuisuus ilmenee myös siten, jotkut murteet, mm. suomen hämäläismurteet sietävät huonosti yksitavuisia sanoja. Ilmiötä ei ole yksityiskohtaisesti tutkittu, mutta siitä on kirjattu havaintoja mm. hämäläismurteista: kirjakielen *nyt*: murt. *nyty*, puhekielen *nyttien*; *on* murt. *ono*; *kun* murt. *kunu* (Virtaranta 1957: 794–): *pois* puhek. *poijes*; erisnimi *Leo* murt. *Lejo* jne.

sau- ja *savu-*tyypin joutuminen suomen lounais- ja hämäläismurteiden hankausalueella rinnakkain synnytti murteessa morfofonologisen jännitteen. Se ratkesi kahdella tavalla: 1) *sau* + *savu* = *sauvu* ja 2) *sau* + *savu* = □ | □□*sauhu*. Edellinen on tyypillinen kontaminaatio, yhdistelmä, jossa hämäläinen kaksitavuisuus on voittanut, mutta lounaissuomalainen kvaliteetti (*sau*) on myös säilynyt. Myös toinen ratkaisu on teoreettisesti samanlainen. Se ei kuitenkaan ole puhdas kontaminaatio, yhdistelmä; hämäläinen kaksitavuisuus on säilynyt *h:n* avulla, *h:n* joka ei esiinny kummassakaan alkuperäisessä muodossa. /*h*/ on suomen fonemaattisessa järjestelmässä poikkeuksellinen samoin kuin puolivokaalit /*j*/ ja /*v*/. Niillä on konsonantin funktio mutta niiltä puuttuu suomen fonemaattisessa järjestelmässä muille konsonanteille ominainen pitkä kestoaste. *h*, *j* ja *v* esiintyvätkin usein suomen murteissa prosodiaa säilyttävinä siirtymä-äänteinä tai kadonneen spirantin sijaisena. Näin selittyy lounaismurteiden itäryhmän ja Etelä-Hämeen sauhun *h*.

Geminaatallinen *savvu*, jota on merkitty lähes kaikkialta suomen murteista *sau(v)v*-tyypin rinnalta, on yksinomainen Inkerin suomalaismurteissa, inkeroisessa, vatjassa, aunuksenkarjalan Kardaizten murteessa (*savvo*). Tämä *vv*-tyyppi on paljosta pohdinnasta huolimatta jäänyt varmaa selitystä vaille (Kettunen 1930c: 118, Sovijärvi 1944: 80, Virtaranta 1946: 345). Maantieteelliset levikkiseikat osoittavat kuitenkin kiistatta, että *savvu*-tyyppiä esiintyy vatjaa ja inkeroista lukuun ottamatta vain alueilla, joiden murteissa *-vu* > *u*. Geminaatan lähtökohta on aivan ilmeisesti *sau* + *savu* > *sauvu*, josta *u* > *v*-muutoksen kautta *savvu*.

Keskipojhalaismurteiden *savvu*-tapaukset (Kaus Him KalJ) selittyvät epäilyksittä myös näin, vaikkei näistä murteista olekaan kirjattu *sau*-muotoja. Keski-Pohjanmaan jokisuissa on ollut jo keskiajalla vahvoja lounaismurteisia kolonioita, ks. Kettunen 1940a passim ja Rapola 1947: 96–, joten on aivan ilmeistä, että *savvu* on Keski-Pohjanmaallakin syntynyt samoin edellytyksin kuin muuallakin ims:ssa.

Inkeröisen ja vatjan geminaatta on todennäköisesti Inkerin suomalaismurteiden vaikutusta. Niissä rinnakkaisuus *sau* ~ *savu* on tavallinen kuten suomen kaakkoismurteissakin. (Vertaa myös Kettunen 1940a: kartta 138, Lindén 1942: 183, Leppik 1975: 104.) Vatjassa voi geminaatta perustua myös fonotaktiseen yleistykseen; siellä on geminaatta-*v* yleinen muissakin kaksitavuisissa sanoissa: *savvi* (*savi*), *põvvi* (*povi*), *õvvi* (*ovi*) (Kettunen 1930c: 118).

Myös merkillinen sisäsuomalainen *haiku* saa selityksensä tuosta *-vu* > *u*-muutoksesta ja sen seurauksista. Kun Sisä-Suomeen edennyttä lounais-suomalais-hämäläinen *sauhu* kohtasi Päijät-Hämeessä savolaisen *savun*, syntyi rakentuvan sekamurteen sanastoon kiusallinen jännite: sanastossa oli samaa tarkoittavat ja äänteellisesti läheiset mutta selvästi toisistaan eroavat sanat *sauhu* ~ *savu*. Jännitettä kärjisti se, että sanojen äänteellinen erilaisuus leimasi käyttäjänsä: *savun* käyttäjä oli savolainen, *sauhun* käyttäjä hämäläinen. Jännitteen poistamiseksi integroituva kieliyhteisö ja murre hylkäsivät molemmat leimautuneet sanat ja nostivat niiden sijaan *haiku*-lekseemin. *haiku* tunnetaan useissa ims kielissä. Se on niissä merkitykseltään täsmentymätön, hajuun, tuoksuun, tulisijasta hohkaavaan lämpöön tai katkuun, savusaunassa häkään tai «tikuun» liittyvä ilmaisun (ALFE: 105). Suppeahkolla kaakosta luoteeseen ulottuvalla alueella (ALFE kartta 4.1.) *haiku* on täsmentynyt ainoaksi savua tarkoittavaksi ilmaisimeksi. Tältä alueelta puuttuvat *savu* ja sen variantit (ALFE kartta 4.2.).

Kuten edellä esitetty osoittaa, kielikartta pystyy selvittämään kielellisen muutoksen synnyn ja muutoksen liikkeelle panevan syyn. On ehkä syytä tähdentää, että kaikki kielelliset muutokset tapahtuvat aina kieliyhteisössä eli siinä yhteisössä, joka kyseistä kielimuotoa kannattaa. Maantieteelliseen todellisuuteen projisoitu kielen ilmiöiden levikki kuvaa samalla sen kieliyhteisön maantieteellistä sijaintia, jossa kuvattu kielenilmiö on normina. Samalla se kuvaa, millaisessa

lokaalisessa suhteessa kyseinen kieliyhteisö on muihin ja muunlaisia kielen normeja kannattaviin kieliyhteisöihin. Kieliyhteisön sidoksisuudesta maantieteelliseen todellisuuteen katso Tuomi 2000 erityisesti s.171 ja siinä mainittu kirjallisuus. Tämä kieliyhteisön sidos maantieteelliseen todellisuuteen oli vielä 1900-luvun alkupuolella kovin kiinteä; maatalousvaltaisessa yhteisössä väestön mobilisaatio ja kielellinen kerrostuneisuus oli tuolloin vähäistä (ALFE: 17).

2. Aina kielikartta ei sellaisenaan selitä kuvaamiensa ilmiöiden syntyä. Kartan ja sen kuvaamien kielenilmiöiden tulkintaan tarvitaan muuta tietoa. Sanaston kuvauksessa kielen ulkopuolinen tieto, eräänlainen maailman tieto on tavallista useammin tarpeen. ALFEn 1. osassa on useitakin tällaisia tapauksia. Tyypillisiä ovat eräät ilmansuuntien nimityksiin liittyvät piirteet.

ALFE esittelee ims kielten ilmansuuntien nimitykset (kartat 81–91). Esitys on Helmi Neetarin käsialaa. Ims kielissä on nähtävissä yhtäältä auringon kiertoon perustuva järjestelmä nimityksineen ja toisaalta erityisesti Suomenlahden pohjoispuolella geomorfologiasta tai muista luonnonilmiöistä motiivinsa hakeva nimitysjärjestelmä. Ks. ALFE: 348 ja siinä mainittu kirjallisuus. On ymmärrettävää, etteivät tällaisia ilmiöitä esittelevät kielikartat voi selittää kuvaamiaan ilmiöitä tyhjentävästi, mutta maailman tieto ja kielikartta avaavat kiintoisia näkymiä joidenkin nimitysten olemukseen.

Esittelen eräitä kahteen pääilmansuuntaan, pohjoiseen ja etelään, liittyviä nimitystyyppisiä ja niiden levikkierikoisuuksia. *etelä* on lokaalijohdos omaperäisestä *esi* : *ete* -kannasta. *pohja* on todennäköisesti myös omaperäinen, vaikka sille on esitetty myös germaaninen etymologia (SKES, SSA s.v. etelä, pohja). Ilmansuunnan nimityksenä *pohja* näyttää olevan läntinen itämerensuomalaisuus (suL va vi li) ja sen possessiivinen nominijohdos *pohjoinen* variantteineen ims kielten itäisen ryhmän (suI ka ve) sana (ALFE kartta 81. 1.). Suomessa kirjakielen omaksuma *pohjoinen* on todennäköisesti juuri kirjakielen tuella vallannut myöhemmin alaa myös suomen länsimurteissa.

On mahdollista, että vaiheessa, jossa kantasuomi oli jakautunut itäiseen ja läntiseen ryhmään, länsiryhmässä vastakohtaparin olivat muodostaneet *louna – pohja* ja itäryhmässä *etelä – pohjoinen*. *etelän* ja *pohjoisen* levikit ovat pitkälle yhtäpitävät. Samuuden rikkoo kuitenkin

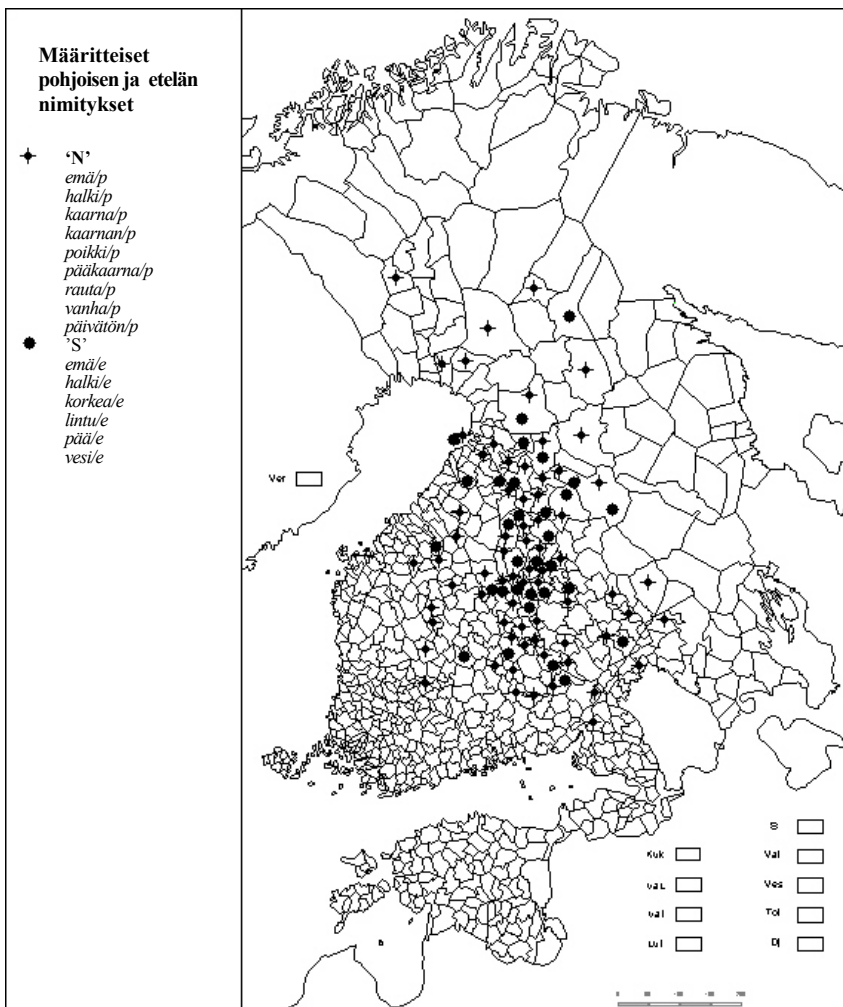
se, että itäisimmissä ims kielissä (ka ve) *etelän* sijasta tavataan vanha suomalais-ugrilainen ja semanttiselta motiiviltaan hyvin etelän nimitykseksi sopiva *suvi* (ALFE kartta 82. 1.; SKES, SSA s. v. suvi).

3. Suomessa on joukko *etelää* ja *pohjoista* tarkoittavia yhdysnaisia nimityksiä, joiden rakenne ja levikki ovat erikoisia. Kartat 81. 2. ja 82. 2. esittävät tällaisia pohjoista ja etelää tarkoittavia nimityksiä. Nimitysten perusosana on *pohjoinen* ja *etelä*, jotka ovat enimmässä Suomen murteissa kyseisten ilmansuuntien nimitykset. Kuten edellä jo ilmeni, *pohjoisen* ja sen varianttien rinnalla esiintyy perinteisten länsimurteiden alueella runsaampia tai harvempia *pohja*-esiintymiä.

Vaikka *etelä* tunnetaan Laatokan luoteis- ja pohjoisrannan vanhoja karjalaisalueita lukuun ottamatta kaikissa muissa suomen murteissa, sen rinnalla on suppeilla alueilla muitakin etelää tarkoittavia nimityksiä: lounaismurteiden itäryhmän ja etelähämäläisten murteiden alueella *meri* ja sen levikin laiteilla ja etäämpänäkin siellä täällä *päivä*. Synnyltään selvempi on Suomenlahden saarien ja Kymijokisuun ja Koiviston välisen rannikon ja takamaankin *louna*. Se on tietysti ns. sepra-kaupan välittämä *etelän* rinnalle yleistynyt virolaisuus.

Erikoisella savolais-kainuulais-pohjois-pohjalais-peräpohjalaisalueella ilmansuunnan nimityksessä *etelä* ja *pohjoinen* ovat saaneet tarkentavan tai rajoittavia määritteitä. Osaksi määritteet ovat molemmissa ilmansuunnissa samoja (*emä, halki, pää*). Pelkästään pohjoisen määritteitä ovat *kaarna, poikki, rauta, vanha* sekä *päivätön*, joka esiintyy vain sanaliitossa *päivätön pohjoinen*. Pelkästään etelälle ominaisia määritteitä ovat *korkea, lintu, vesi*. Vastakkaisille ilmansuunnille yhteisten määritteiden (*emä, halki, pää*) täytyy olla vain perusosan merkitystä yleisesti vahvistavia. Sen sijaan muut määritteet ovat selvästi spesifioivia, ja erityisesti etelän määritteet ovat avoimen ymmärrettäviä: *korkea* viittaa auringon kaaren korkeimpaan kohtaan, *lintu* lintujen muuttosuuntaan ja *vesi* vesireittien virtaussuuntaan.

Pohjoisen määritteet ovat arvoituksellisempia. *kaarna* ja *päivätön* ('auringoton') ovat määritteinä suoraan luonnon havainnointiin perustuvia: *kaarna* on puun pohjoispuolella paksumpi ja aina naavaton jne. *poikki/pohjoinen* saattaa olla jonkinlainen vartalontoistorakenne, jossa määrite vain vahvistaa perusosaa, vrt. *puti/puhdas, supi/suomalainen* jne., mutta muukin selitys määritteelle voi olla. On myös mahdollista, että sekä *rauta* että *vanha* on tulkittava vain perusosaa vahvistaviksi.

Kartta № 1

Miksi tällaiset määritteiset nimitykset? On perusteltua olettaa, että ne ovat lingvistiksi motivoituja. Kansanomaiset ilmaisuvarat ilmaiseva termistö on tarkoitteiltaan suurpiirteinen. Esimerkiksi *pohjoinen* äännevariantteineen voi tarkoittaa kompassisuuntia 'N', 'NE' ja 'NW'. Vastaavasti *etelän* tarkoitteita ovat 'S', 'SE' ja 'SW' (Helmi

Neetar, ALFE 81: 4 ja 82. 4.). Miten tällaiset tarkoitteet on kansankielestä pystytty todentamaan, on tietysti kiintoisa kysymys, joka vaatisi tarkemman selvityksen. Tässä riittänee sen toteaminen, että kansanomaisen luonnonilmiöiden luokittelu ja nimeäminen on yleensä likiarvoista, vain välttämättömimpään tarkkuuteen ulottuvaa: hyötykasveilla ja -eläimillä on kieliyhteisössä täsmälliset nimitykset, mutta sama nimitys voi kieliyhteisössä tarkoittaa useaa rikkakasvia. Vain hiukan liioitellen voidaan sanoa, että esimerkiksi eteläpohjalaismurteissa on vain kahdenlaisia pikkulintuja: *peipuuksia* ja *mettäpeipuuksia*.

Kun määriteosa on aina yhdyssanassa perusosan semantiikkaa täsmäntävä, mitä määritteet siis etelää ja pohjoista tarkoittavissa yhdyssanoissa täsmäntävät? Perusosina olevia *etelää* ja *pohjoista* tietysti, mutta miten näiden perusosien tarkoite, sisältö on reaalistunut, todentunut niiden kieliyhteisöjen jäsenille, joissa yhdyssanaiset pohjoisen ja etelän nimitykset ovat käytössä? Yhdyssanaisten nimitysten levikki antaa siitä viitteen. Oheinen kartta on yksinkertaistettu yhdistelmä ALFEn kartoista 81. 2. ja 82. 2. Suomessa on, kuten Helmi Neetar ja monet Suomen ilmansuunnista kirjoittaneet ovat todenneet, auringon kiertoon perustuvan ilmansuuntajärjestelmän rinnalla Suomen maaperän geomorfologiaan, harjujonojen ja vesistöjen suuntaan tukeutuva järjestelmä (ALFE s. 348). Yhdyssanaiset etelän ja pohjoisen nimitykset ovat voittopuolisesti alueelta, jolla geomorfiset piirteet eivät ole pohjois – etelä eivätkä edes luode – kaakko -suuntaisia vaan länsi – itä tai lounas – koillinen -suuntaisia (Suomen kartasto, vihko 122 s. 11). Lisäksi yhdyssanaisten nimitysten alue on asutettu suhteellisen myöhään ja pääasiallisesti alueelta, jolla harjujonot ja vesistöt ovat pohjois – etelä, luode – kaakko-suuntaisia (Soininen 1961). Osaksi asutus on tullut alueelle myös Pohjanlahden rannikolta vesistöjä seurailleen eli länsi – itä ja lounais – koillinen -suuntaisesti.

Kun ilmansuunnat olivat uudisasukkaiden lähtöseuduilla kytkeytyneet toisenlaiseen geomorfologisiin piirteisiin, vaativat uuden alueen poikkeavat maastopiirteet vanhoihin nimityksiin täsmäntäviä määritteitä. Tältä pohjalta tulee houkutus tulkita eräitä määritteitä.

Esimerkiksi *vanha* tuntuu tästä näkökulmasta luontevalta; se on auringon mukaan määritellyn pohjoisen epiteetti uudella alueella, jolla pohjoisen vanhat geomorfiset piirteet viittaavatkin vaikkapa itään. Onko *poikki/pohjoisen* mieli se, että pohjoinen on lähes kohtisuoraan poikittain vanhan pohjoista osoittaneen maastopiirteiden eli idästä länteen juoksevan vesistön suunnan kanssa. Spekulaatiota voisi jatkaa pitkään, ja kaikille määritille saattaisi näin «tiirikoiden» löytyä looginen selitys. Tässä riittänee, että itse järjestelmän synnyn selitys on oikea.

4. Kielikartta voi, kuten aluksi osoitin, tyhjentävästi selittää kuvaamiensa kielenilmiöiden synnyn syyt ja kehityksen vaiheet. Kielikartan tulkintavoima lisääntyy merkittävästi, jos sen tulkinnan tukena voidaan käyttää kielen ulkoista tietoa. Puhutaan usein maailmantiedosta eli maailmassa vallitsevista tosiasioista. Selkeän esimerkin tällaisesta tarjoavat edellä esittelemäni geomorfologiset piirteet. Niillä on korrelaatio maantieteelliseen todellisuuteen ja kytkös ilmansuuntien määrittelyyn ja nimityksiin. Lukuisat muut maailmantiedon alat avaavat tulkintoja kielenilmiöiden selittämiseen ja ymmärtämiseen. Erityisesti historian, kulttuurihistorian ja etnografian tosioilla on usein vahva korrelaatio maantieteelliseen todellisuuteen ja kielenilmiöihin. ALFE tarjoaa kunkin osansa lopussa kartografisessa muodossa sellaista maailmantietoa, joka voi avata mahdollisuuksia kielikarttojen tulkintaan ja selittämiseen.

LÄHTEET:

- ALFE – Atlas Linguarum Fennicarum, 2004. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- FUF – Finnisch-Ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde.
- Itkonen, Erkki* 1946: Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Morwinischen. FUF XXIX, S. 222–337.
- Itkonen Erkki* 1949: Beiträge zur Geschichte der einsilbigen Wortstämme im Finnischen. FUF XXX, S. 1–54.

- Itkonen, Erkki* 1953–54: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. FUF XXXI, S. 149–345.
- Itkonen Terho* 1957: Mellakoihin vai mellakkoihin? – Virittäjä s. 259–286.
- Itkonen Terho* 1958: Harakkoihin – harakoihin. – Virittäjä s. 229–231.
- Itkonen Terho* 1960: Korkeihin – korkeisiin. – Virittäjä s. 145–148.
- Janhunen Juha* 1982: On the Structure of Proto-Uralic. FUF XLIV, s. 23–42.
- Kettunen Lauri* 1930c: Vatjan kielen äännehistoria. Toinen uusittu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Kettunen Lauri* 1940a: Suomen murteet IIIA. Murrekartasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Leppik Merle* 1975: Ingrisoomie Kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Lindén Eeva* 1942: Kaakkoishämäläisten murteiden äännehistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 219. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rapola Martti* 1947: Johdatus suomen murteisiin. Tietolipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen kartasto – Atlas över Finland. 5. laitos. Helsinki, Maanmittaushallitus, 1984–.
- SKES – Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.
- Soininen Arvo* 1961: Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Sovijärvi Antti* 1944: Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta. Suomi 103. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomi Tuomo* 2000: Mikä on kielenilmiöiden kartoittamisen mieli. – Studia Geographiam Linguarum Pertinentia s. 162–178. Eesti keele instituudi toimetised 6. Tallinn: Eesti Keele Instituut. Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti. Porvoo 1883, 1886. Helsinki 1897–.
- Virtaranta Pertti* 1946: Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 230. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

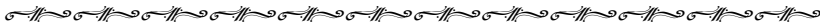
Туомо Туоми
Хельсинки

**Лингвистическая карта
как инструмент исследования
(Резюме)**

Лингвистическая карта – исключительно важный для языковеда способ проведения научных изысканий. Она может помочь уяснить более точно языковое явление, проиллюстрировать его изменения. На материале фонетических вариантов понятия «дым», а также именовании некоторых стран света в «Лингвистическом Атласе прибалтийско-финских языков» показан исконный прибалтийско-финский материал, его распространение и модификации в диалектах и говорах, инновации и их оформление.

Seppo Suhonen
Helsinki

**OMAA JA VIERASTA KARJALAN
JA VEPSÄN SANASTOSSA ALFE 1:N KARTOISSA**

Tässä artikkelissa on tarkasteltu sellaisia ALFE 1:n kartoja, joissa esiintyy karjalassa (mukaan luettuna lyydi) ja/tai vepsässä lainasanoja. Artikkelin osaan I on otettu mukaan vain sellainen aineisto, jonka olen kerännyt sanakirjoista alkuperäisen kartta-aineiston lisäksi. Tällainen tarkistus on ollut aiheellista, kun KKS:n kaikki osat eivät olleet ilmestyneet vielä alkuperäisen aineiston keruuvaiheessa ja kun kaikki sanakirjat eivät ole olleet kaikilla kerääjillä käytettävissä. A-kohdassa esitetään lisäyksiä ALFEn aineiston sanojen levikkeihin, B-kohdassa uusia sanavariantteja ja C-kohdassa Uusia sanoja tai rakenteita ALFEn aineistoon verrattuna. Oli nähtävissä, että venäläisperäisiä sanoja on KKS:ssa vähemmän kuin siinä aineistossa, joka on kerätty kentältä kartastoa varten Karjalan kielen, kirjallisuuden ja historian laitoksessa.

Artikkelin osassa II luetellaan kaikki tärkeimmät sanat, jotka esiintyvät hakusanoina alkuperäisessä ALFEn tyyppitysaineistossa sekä teemaan liittyvät kartoitetut sanat. Niiden perusteella on laskettu, minkä verran aineistossa on omaperäisiä ja vierasperäisiä sanoja. Variantit esiintyvät alkuperäisessä ALFEn tyyppitysaineistossa ja artikkelin osassa I ja niiden määrä mainitaan, mutta niitä ei esitetä yhtenäisenä luettelona.

Ilmenee, että koko aineistossa esiintyy 102 omaperäistä ja 40 vierasperäistä sanaa. Lisäksi erilaisia äänteellisiä ja morfologisia variantteja on omaperäisillä 338 ja vierasperäisillä sanoilla 206. Siten omaperäinen kielenaines on suurempi; sen osuus on melkein 2/3 (n. n. 64 %) (102+338) koko sanastosta (102+338+40+206). Huomiota herättää eräiden sanaperheiden ilmaisurunsaus: käsitteelle äsken on 70 erilaista ilmaisua ja varianttia ja pelkästään *piätinc*+ ‘perjantai’ -sanalla on 53 erilaista varianttia.

Vieraista sanoista ovat venäläisperäisiä muut paitsi *helveti*, *hookis* (mm. ka *huogis*+), *lauantak(i)*, *ola(kivi)*, *palle* (~ *palte*), *raami*, *saippua* ~ *saiput* ja *viikko*; alkuperältään epäselviä ovat *patsas* (*patsaat* ‘revontulet’) ja vepsän *uhring* ~ *urting* ‘lähde’.

Merkintä [s+] tarkoittaa seuraavassa soinnitonta suhusibilanttia, [z+] vastaavaa soinnillista äännettä, [ʹ] palatalisaatiota, [iʃ] keski-i:tä, [i<] takaista i-äännettä ja merkki [~] variaatiota.

Osa I

1. *piikivi* [kartta 1]

A. kaV *suloikivi* Suoj, *suloikivi* KorSK SuiK (KKS)

B. kaV *sulo-* ~ *suloinkivi* Pa (KKS)

2. *kynttilä* [k. 3]

A. kaV *kynttel’i* ~ *kynttylä* (harv.) Vn, *kynttel’i* (uud.) Suoj, *kynttel’* (harv.) R, *kynt’t’el’* (uud.) SuiK (KKS) [ALFE: *künttilä* Kn, *küntilä* Jyj]

kaA *tuohus* Suoj, *tuohus+* SuoSK, *tuohus* ~ *tuohus+* KorSk (KKS)

ly *tuohus* Hj [ALFE:n aineistossa on *ly tuohus* Koik Phj] (LMS)

B. kaV *kynttel’i* ~ *kynttylä* (harv.) Vn, *kynttel’* (harv.) R, *kynt’t’el’* (uud.) SuiK (KKS)

3. *pieli* [k. 11]

A. ly *piel’* Koik (LMS)

B. kaV *ovihako* KstP U Vn Jyj, *ovihago* Tk Oj Pa IloK Tver, *hago*, *ukshago*, *ikkunhago*, *veräihago* Pr (KKS), *ikkuna/hago* Tol (Punz+ina), *uksi/pieli*, *veräi/pieli*, *ikkun/pieli* Kotkatj (Makarov)

4. *palle* [k. 18]

A. kaV Prj KorSK IloK(*palteh*) SuiK

kaA *palte* mäen etelärinne’ Kotkatj (Makarov) (harv.)V

B. ve *paute* (P) (Krl) (SVJ)

5. *halpa* [k. 22]

A. kaV *huovis’* Vitsat Kst Oj SuiK Vielj U Vn Kn Jyj Tk Suoj Tihvinä (KKS)

kaA *huogis+* Sal ImpK Kls Pr V A (KKS), *huovis+* Kotkatj (Makarov)

ly *huogis+* (*huogehen* g) Hj, *+d'ies+ou* Hj (LMS)

ve *odv* (*odvan* g) Sod Ars [ALFE S+tj Kask] (SVJ)

B. ly *huogiz+* : *huokhen* g (ALFE: *huogehen*) Hj, *d'ies+ou* Koik Hj, *+d'ies+ov* Koik [ALFE ain. *d'ies+ova* Koik] (LMS); (ks. myös KKS; Bubrih 1997: k. 84)

6. *osata* [k. 25]

A. kaV *mahtoa* O KorSK PistoJ Oj [ALFE Val], *malttoa* KstP U Kn R KorSK Tver SuiK Suoj Tihvinä (KKS)

kaA *malttoa* Tol (Punz+ina) Kotkatj (Makarov) Sal Vielj V Kotkatj A Kls Pr Suoj (KKS)

B. ly *malttada* Hj Koik, *mautada* Hj Phj, *maltoa* Phj, *malttai* Phj [ALFE *mal'tada* Hj, *malta* Kuj, *maltai* Phj, *maltua* Koik]

C. ve *maltta* Krl (SVJ)

7. *kiehuva* [k. 34]

A. kaV *kip'ätkä* Pa Juj Prj (KKS) [ALFE U Vn]

kaA *kipjatko* Sal Pr A [ALFE Kar]

B. ly *kipätk* Hj (Td) Koik (B) (LMS) [ALFE *kip'atke* Phj];

8. *helvetti* [k. 35]

A. helvetti ('helvetti, kadotus; myös kirosanana', KKS:) **kaV** *helvetti* R Suoj Tver (KKS) [ALFE *helvetti* Kn Kst SohK, *helvet't'i* U Vn Oj Jyj Tol]

kaA *uadu*, *hel'vet't'i* Kotkatj (Makarov)

ly *uad* Koik [ALFE Kuj]

B. ly *uodu* Hj [ALFE *uadu* Hj Koik Phj] (LMS)

9. *saippua* [k. 38]

A. kaV *mi<ila* KstP U Pa Tihvinä SuiK Vn Kt Oj Korpis IloK Suoj Tver [ALFE S], *saiput* g. *saippuun* part *saiputta* R (KKS) [ALFE Imp Sui Salm KorS Ruske Vär PälJ]

ly *muil* Koik (Sn) (LMS) [ALFE Hj Kuj], *muile* Hj (LMS) [ALFE Phj],

ve *muil* (*muilan* g) V1 (SVJ)

B. ly *muilu* Phj (SP) (LMS) [ALFE *muil*, *muila*, *muile*]

10. *lipeä* [k. 39]

A. kaV *poro* Pa SuiK ImpK Kls Vielj V KorSK Suoj Tihvinä (KKS)

kaA *poro* Kotkatj (Makarov) (KKS)

B. kaV *l'ipie poro* U

C. kaA *muilu/poro* 'saippualipeä' ja *poro/vezi* Kotkatj (Makarov),
l'ibei Pr (KKS)

11. *pestä* [k. 41]

A. kaV *pes's'ä* Tol (Punz+ina) [ALFE Ves], *st'iraija* Suoj SuiK (KKS) [ALFE Ves Val], *purz+uttua* Tol (Punz+ina) [ALFE *purz+uttua* Tk, *purz+uttu* Dj]

kaA *pestä* Kotkatj (Makarov)

B. kaV *pursuttoo* KstP U Vn Jyj Tk Oj IloK Suoj Tver (KKS), *stiraija* Tol (Punz+ina) [ALFE kaV/A *stiraaja*, *st'iraija*, *st'irajja*, *st'eraija*]

B. ly *steraida* Koik (LMS) [ALFE vain *st'-*; *st'eraida* Phj]

C. kaA *burz+uttoo* Säämäj, *burzuttoa* ~ *purzuttoa* A
ly *pestä* Koik (Sn M) (LMS)

12. *äsken* [k. 46.1.]

A. kaV *vas+ta* ('juuri äsken, vähän aikaa sitten, vasta':) KstP Kn Tihvinä (KKS),

ly *vaste* Hj Koik (LMS) [ALFE Phj]

ve *tanoin* VI (SVJ) [ALFE Jä]

B. kaV (*toannoin*:) *toannoin* KstP U Oj SuoSK Tk, *tuannoin* Pistoij Vn Tihvinä, *toandoin* ~ *toandoi* Pa Suoj, *toannoin* (harv.) ~ *tuandoin* Prj, *tuandoin* KorSK SuiSK, *tuandon* IloK, *tuannoin* ~ *tišannoin* Tver, *toandois* Oj Genetz;

(*anikko* 'juuri äsken; parahiksi':) *an'ikko* Oj, *an'ikos*+ Pa, *an'ikko* Suoj (KKS);

vasta Korpis Suoj Sui

kaA (*toannoin*:) *tuandoi* Sal, *toandoi* Pr, *taandoi* V, *tuandoi* A Kotkatj (Makarov), *tuandos* Sal Kls, *tuandoz* Pr A;

(*anikko*:) *an'iko* Pr, *annikko* 'juuri, vastikään; hädin tuskin': *an'n'ikko* Sal Pr A; *vasta* ~ *vaste* Pr

ly *äskö*, *äsköi* Hj (Td) Koik (Pl Lh Sn), *äski* Koik (B), *äskai* Hj (Td), *äskü* Hj (N), *äsken* Koik (Pk), *äsküi* Phj (Pn)

ve *tantoi* P (SVJ),

C. (*vasta-anikko* 'juuri äsken, vastikään':)

kaV *vas+tan'ikko* ~ *vas+tikko* Genetz TVKK, *vas+t-an'ikko* Pa, *vastan'ikko* Suoj, *vas+t-an'ikko* U (KKS)

kaA *vasta(hai)* Tulemaj, *vastan'n'ikko* Pr A (KKS), *tuolloi*, *vereksel* Kotkatj (Makarov)

ly *ei ammui* 'äsken juuri' Phj (SP), *tuandoi* Hj (Td) Koik (B M Sn), *tuanoi* Koik (B) (LMS),

ve *tombai* VI (P) (SVJ)

13. *keskiviikko* [k. 59]

A. kaA *kolmas/päivü* Kotkatj (Makarov)

ly *kolmas+/päiv* Koik (LMS) [ALFE Hj], *kolmas+/päi* Koik [ALFE Phj] (LMS)

B. kaV *kolmana peänä* Pa, *kolmanpeän* Suoj, (*ruavoin*) *kolmandempiän* SuiK, *kolmampiän* Sal, *kolmanpiän* U, *serota* KstP U Vn SuoSK, *ser'oda* Jyj Val Tver Tihvinä, *seroda* Tk, *seroda* ~ *ser'oda* Oj (KKS) [ALFE *s'er'od(a)*, *s'er'ota*]

kaA *kolmas/päivö* Kar (KKS)

ly *kolmam/päiv* Koik (Kn), *kolmans+päiv* ~ *kolmant's+'päiv* ~ *kolmaas+päiv* Hj (Td), *koumas+päiv* ~ *koumaas+päiv* Hj, *kolmas'päi* H, *kolmaspäivü* Phj (SP), *kolmand'z+'päiv* (LMS) [13 varianttia]

ve *koumam'/p'ei* S+tj (S+o) (SVJ), *kuumans'/päi* VI, *kuumans'/pei* S+im (SVJ)

C. kaA vrt. *kolmattupäiviä vaste* [= yöllä] Sal

14. *perjantai* [k. 61]

A. ve *pätn'ic+* (*pätn'ic+an* g) VI (SVJ)

B. kaV *piäntntsä* SuiK, *peätintts+ä* KstP Prj, *peät'intts+ä* ~ *peät'in'tts+ä* U Kt R Oj, *peät'intts+ä* Vn Suoj, *peätintts+ä* SuoSK, *peatintts+a* Tk, *peätintts+ä* ~ *peetintts+ä* Pa, *peätin'ts+ä* Juj, *piät'intts+ä* KorSK, *piät'in'ts+ä* U, *peät'in'ts+ä* ~ *piät'in'ts+ä* ~ *päets+in'ts+ä* Val, *piäntnts+ä* SuiK (KKS)

kaA *piäntnts+y* ImpK, *piätents+y* ~ *piäten'ts+y* Sal, *peätentts+y*Kls, *peät'in'itts+y* ~ *peätn'itts+y* ~ *peätten'itts+y* Pr, *päätents+y* V, *peätten'itts+y* Pr, *piätten'its+y* A, *piättenic+c+y* Kotkatj (Makarov) (KKS) [50 varianttia!]

ly *piätn'it's+'* Hj Koik Kuj, *piät'nits+'* Koik, *piät'n'it's+'* Hj (Ks+) Koik, *pietn'it's+'* ~ *pietnit's+'* Hj, *pietn'it't's+'ü* Phj, *pietn'it't's+'e* Phj, *pietnit't's+'e* Phj, *pietnit's+'* Koik (LMS)

15. *lauantai* [k. 62]

A. **kaV** *s+uovatta* +Pistoj Tihvinä, *suovatta* SuoSK Suoj Pa Val (KKS)

ly *suobatt* Kuj [ALFE Hj] (LMS)

B. **ly** *suovat* Koik [ALFE *suovatt* Kuj], *suobat* Hj Koik Phj (LMS) [ALFE *suobatt* Hj, myös *suobat/päiv* Hj], *suobatte* Hj Phj (LMS), *suobattu* Phj (LMS)

16. *viikko* [k. 66]

A. **kaV** *netäli* Kst Pistoj Vn,

kaA *n'edäl'i* Kotkatj (KKS), *n'edäli* V (KKS)

ly *n'edal'* Koik (B) (LMS:)

B. **kaV** *n'edäl'i* Tk, *nedäl'i* Oj, *n'edäl'i* ~ *n'ed'el'i* Juj, *n'edäli* Prj KorSK, *n'edäl'i* Suoj Tihvinä, *n'ed'el'i* ~ *n'edel'i* Tver, *nedäli* ~ *n'edäl'i* SuiK (KKS), *n'ed'el'i* Tol (Punz+ina),

kaA *n'edäli* Kotkatj (Makarov), *n'edäli* ~ *n'edali* A; vrt. myös *algu/n'edäli* 'suuren paaston ensimmäinen viikko', *loppu/n'edäli* 'suuren paaston viimeinen viikko', *ad'vo/n'edäli* 'viikko, jolloin tytöt vierailevat vanhempien luona' (Makarov)

ly *n'edäl'* Hj Koik, *nedäl'* Hj, *n'edäli* Phj (LMS) [ALFE *n'edal'* Hj Kuj, *n'edäl'i* Koik Phj]

17. *laskiainen* [k. 70]

A. **ly** *pühälask* +Hj Koik (LMS),

B. **ly** *maitpühälask* Hj Koik (LMS)

+**ve** *maid/n'edal'* S+tj VI 'viikko ennen suurta paastoa' (SVJ)

18. *pääsiäinen* [k. 71]

A. **kaV** *äijä/päivä* tav. +Tol (Punz+ina)

kaA *äijü/päivü* Kotkatj (Makarov)

ly *äi/päi* Koik (mon. *aijädpäiväd*) (LMS)

ve *äi/päi* (g. *-päjan*) S+tj Jä Krl (SVJ)

19. *tässä* [k. 76.2.]

A. **kaV** *täs+s+ä* Kie Pistoj SuoSK Oj, *t'äs+s+ä* Paanaj Tk Pa, *t'ässä* Prj, *tässä* SuiK,

kaA *täs*, *netäs* Kotkatj (Makarov), *täz* Kls Pr A [ALFE Sal] (KKS)

ve *t'äga* Jä, *naku* Jä, *sid'* Jä, *siid'* S+im (SVJ)

B. kaV *täs* Suoj [ALFE *t'äs* Juj], *t'ässä* [ALFE *tässä*] Prj (KKS)
ve *t'ägau* [ALFE *t'ägou*] VI (SVJ)

C. kaA *nec+is, tiäl'äc+i, tiä* Kotkatj (Makarov)

20. *niitty* [k. 92]

A. kaV *n'iittu* 'niitty' Jyj R, (harv.) Suoj, *nurmi* '(luonnon)niitty, nurmi; harv. 'nurmikko, nurmikenttä t. keto') Kn IloK SuiK KorSK Suoj Tihvinä (KKS)

kaA *n'iittu* Kotkatj (KKS)

ly *nur'm* Koik [ALFE Hj], *n'iittu* Hj (LMS),

ve *n'it* (*n'itun* g) Jä (SVJ), *n'it'* S+im [ALFE Jä] (SVJ)

B. kaV *n'iitty* Vn Prj IloK Kt, *n'iit't'y* (uud.) Tk, *d'ogi-*, *oja-*, *s+uonurmi* Tk (KKS)

kaA (*niittu* ~) *niitty* A (KKS), *niittü* Kotkatj (Makarov)

ly *niittu* Phj (Lm) (LMS), *n'it* Kuj 'niitty, nurmi', *nurm* Phj 'niitty, nurmi' (LMS)

ve *n'it* S+tj (SVJ)

C. vrt. myös *higi/pohja/niittu, jogi/niittü, kivi/niittü, ladvu/niittü, meccü/niittü* (Makar.)

ve vrt. *so/n'it* 'suoniitty' VI

21. *lähde* [k. 97.1.]

A. kaV *hete* 'lähde' U, *kaivo* 'lähde' Pa A [ALFE U] (KKS), *kipuna* Tol (Punz+ina) [ALFE Val]

kaA *silmükaivo* Kotkatj (Makarov), *nouzemu* Vielj [ALFE Pr] (KKS)

B. kaV *silmikaivo* Pa (Genetz TVKK), *silmäkaivo* KorSk SuiK Suoj [ALFE *s+ilmäkaivo* Prj], *s+ilmilähe* Tk R, *s+ilmälähe* ~ *s+ilmilähtie* Oj, *s+ilm'al'äh'e* ~ *s+il'mäl'äht'e* ~ *s+il'mäl'äht'i* ~ *s+ilmäläht'ie* ~ *s+il'mäl'äht'ö* Tver [ALFE *s+il'mälähe* ~ *s+il'mäl'ähtö* Tol] (KKS),

ly *rod'n'ik* Koik [ALFE *rodn'ik* Hj Phj], *rodn'ik* Koik, *rodnikke* Phj (LMS)

C. kaV *nouzija kaivo* Suoj (KKS)

kaA *nouziikaivo* Pr, *umbi/kaivo* Kotkatj (Makarov), *rodn'iekku* Kotkatj (Makarov)

ly *lähde* Hj

ve *rodn'ik* VI S+im (SVJ)

22. *salamoida* [k. 99]

A. **kaV** *tulta isköö* KstP Tk Pa

kaA *tuldu is+köö* Kotkatj (Makarov)

B. **kaV** *tulda iskeu* Juj, *tuld is+köö* Suoj

kaA *tulen is+köy* Kls

ve *lämin is+keb* (s.v. *is+kta*), *malang ' ~ maland' vändab* (s.v. *malang'*) (SVJ) [ALFEn aineisto: *väta malang'al VI*]

C. **kaA** *tuldu l'äimäi* (s.v. *l'äimätä*), *tulenis+ku läimäw* (s.v. *l'äimiä*) Sal (KKS) Kotkatj (Makarov)

23. *jyristä* [k. 100]

A. **kaA** *jüristä* Kotkatj (Makarov)

B. **kaA** *jyrizöö, pyhäl'l'y* 'ukkonen' *jyreäy* Pr

ve *jur'izeb r'äc+kunk'e, jumou räc+kab* Jä, *g'umou g'ureidab* S+im (s.v. *is+kta*), *jumou jumeidab* Jä (SVJ)

kaV *jürissä* U Oj, *jyrizöö* Suoj, *jyr'issä* Tver, *jyristä* SuiK Ilom, *ukko d'yriz+öy* Pa, *Pyhä-II'l'a jyräsi, ei jyräjä* Vn, *jyrätä* Jyj, *ukko d'yraz+i* Tk (KKS), *jüris's'ä, jürizeld'ia, jürähel'l'ä, jürähtiä* Tol (Punz+ina)

24. *revontulet* [k. 101]

C. **ly** *revontulet* Phj (LMS)

25. *tämä / tuo / se / taa* [k. 104]

C. **ly** *t'ämä* Koik Kuj, *tämä* Hj (V) (LMS).

26. *että* [k. 106]

A. **kaV** *jotta* O Paanaj Tk Suoj, *s+to*: Oj (Genetz TVKK) Tk Suoj Val Sal (KKS)

kaA *s+tobi* Kotkatj (Makarov)

ly *s+to* Hj (LMS)

B. **kaV** *jotto* Tol (Punz+ina)

C. **kaA** *jotta* SuiK (KKS)

Osa II

Kartoitetut ja kartta-aineistossa esiintyvät tärkeimmät sanat:

A. Omaperäiset sanat

an(n)ikko ~anokko, liippa – 11, , ei ammoin – 46, ei pitkä aika – 46, elgeta – 25, eräs – 105, hago – 11, halpa – 22, hete – 97, is+keb

l'ämeiz+el – 23, iskee tulta – 99, isku/kivi – 1, jotta – 106, justih – 46, jyr(istä) – 100, jür[ätä ~ -itä) – 100, kaivo- 97, ken + x – 105, kiehu- (4) – 34, kives – 1, kolmas/päivä – 59, , ku- 106, kynttilä – 3, laskiainen – 70, lipeä –läikyttää – 99, läiskyttää tulta – 99, lämöi – 2, mahtaa – 25, malttaa – 25, mi- - 106, naku – 76, nece – 104, niitos – 92, niitty ~niittu – 92, nouzema – 97, nurmi – 92, osata – 25, otav- - 22, otava – 22, ovi/hago – 11, ovi/korva – 11, palava vesi – 34, palo – 2, panna (~ pestä ~ tehdä poukku(j)a) – 41, patsaat – 101, pestä (pyykkiä ~ poukkuja ~ sotku(j)a ~ pesuja) – 41, pieli – 11, pielinen – 11, piikivi – 1, piikta – 99, pohjanpalo – 101, pohjoisen/patsaat – 101, poro – 39, poro/vesi – 39, porol'i – 39, poukuta – 41, poukuttaa – 41, purde – 97, pursuttaa – 41, pyhä(n)/lasku – 70, pääsiäinen – 71, revontulet – 101, räiskyttää tulta – 99, saattaa – 25, samouta – 99, se – 104, siis – 76, silmä/kaivo – 97, silmä/lähde – 97, sotkea (poukkua ~ pyykkiä) – 41, suloi(n)kivi – 1, taa- – 46, 104, taitaa – 25, tehdä sotku(j)a ~pesu(j)a – 41, too- 46, 104, tuhka/poro – 39, tuhka/vesi – 39, tuli – 2, tuli/kivi – 1, tuli/palo – 5, tuli/patsaat – 101, tulus/kivi – 1, tuohus – 3, tägä(-) – 76, tämä – 76, tässä – 76, uks/hago – 11, urting – 97, valgi kiw – 1, vast- – 46, veräi/hago – 11, veräi/pieli – 11, viijes päiv(ä) – 61, välähdellä – 99, äsk- – 46.

B. Vierasperäiset sanat

garuna – 11, aatu – 35, d'ies+ova – 22, fiska- ~ fiskuta- – 99, gol- 3, gromi- - 100, helvetti – 35, hookis 22, karmi – 11, kipatka – 34, kipuna – 97, kl'uc+ ~ kl'uc+a – 97, kos'akka – 11, kremen – 1, lauantak(i) – 62, luuga ~ log(a) – 92, mugl – 39, muila – 38, netäli ~ netali – 66, ola(kivi) – 1, palle – ~ palte 18, piätinc+ - 61, potokka – 97, poz+na – 92, poz+uara – 2, raami – 11, rodnikka – 97, s+to – 106, s+tobi – 106, saip(p)- – 38, sereda ~ seroda – 59, severnoje sijanie – 101, stiraija – 41, stoikka – 11, suovatta – 62, sverkaab – 99, sviän'i – 101, tol'ko s+to – 46, viikko – 66, malang': väta malang'al – 99.

LÄHTEET:

ALFE – Atlas linguarum fennicarum – Läänemeresoome keeleatlas – Ostseefinnischer Sprachatlas – Lingvistic+eskij atlas pribaltijsko-finskijazykov. Päätoimittaja Tuomo Tuomi. 1. osan vastaava toimittaja Seppo

- Suhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki 2004.
- KKS – Karjalan kielen sanakirja 1 – 6. Niteet 1 – 5 Lexica Societatis Fenn-Ugricae XVI, niteet 3 – 6 myös Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1968 – 2005.
- LMS – *Kujola J.* 1944: Lyydiläismurteiden sanakirja. Ainekset keränneet Kai Donner, Jalo Kalima, Lauri Kettunen, Juho Kujola, Heikki Ojansuu, Elvi Pakarinen, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Lexica societatis Fenn-Ugricae IX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Makarov – *Makarov G.N.* 1990.: Slovarj karel'skogo jazyka (livvikovskij dialekt). Karel'skij nauc+nyj tsentr Akademii nauk SSSR. Institut jazyka, literatury i istorii. Petrozavodsk: Karelija.
- Punžina – *Punžina A.V.* 1994: Slovar' karel'skogo jazyka (tverskie govory). Sostavitel' A. V. Punžna. Petrozavodsk: Karel'skij naučnyj tsentr Akademii nauk SSSR. Institut jazyka, literatury i istorii. Petrozavodsk: Karelija.
- SVJ – *Zaitseva M. I., Mullonen M. I.* 1972: Slovar'vepsskogo jazyka. Leningrad: Akademija nauk SSSR. Karel'skij filial. Institut jazyka, literatury i istorii.

Сеппо Сухонен
Хельсинки

**Свое и чужое на катрах I тома ALFE
(на материале карельского и вепского языков)
(Резюме)**

В статье рассматриваются такие карты I тома ALFE, в которых в карельском и вепском языках выступают заимствованные лексемы. Из I тома Атласа для статьи отобраны лишь те материалы, которые автор собрал из словарей в дополнение к представленному в Атласе материалу. Подобный анализ имеет под собой почву, поскольку шеститомный «Словарь карельского языка» (1968-2005), изданный в Финляндии, к моменту сбора материала для Атласа еще не вышел в полнм объеме и даже изданные тома отчасти отсутствовали у некоторых авторов работы. В части статьи А пред-

ставлены дополнения к широте распространения лексем, в части В – новые варианты слов и в части С новые слова и выражения в дополнение к тем, которые имеются в ALFE. При анализе оказалось, что в KKS русских заимствований значительно меньше, чем в материалах ALFE, собранных сотрудниками Института языка, литературы и истории во время экспедиций.

Во второй части статьи представлены все важнейшие слова, которые выступают в качестве заглавных в первоначальном типизированном для Атласа материале, а также картографированные в различных темах лексемы. На их основании подсчитано, каково количество исконных и заимствованных слов.

Таким образом, удалось выяснить, что во всем материале представлено 102 исконных и 40 заимствованных слов. У исконных слов зафиксировано 338 различных фонетических и морфологических вариантов, а у заимствованных 206. Выяснилось, что исконный материал составляет примерно $\frac{2}{3}$ (~ 64%) от всей лексики. Внимание привлекает изобилие однокоренных слов: например, у понятия «äskén» (только что, сейчас) 70 различных именовании и вариантов, а у понятия «пятница» – 53. Источником большинства заимствованных слов является русский язык.

Anneli Hänninen

Helsinki

SANOISTA JA MOTIIVEISTA

Kielen syntyä koskevien teorioiden yhteydessä on totuttu jo antiikin ajoista pohtimaan sitä, ovatko sanat motivoituja, ovatko ne perusteltuja. Monet tutkijat, mm. Erkki Itkonen (1966: 347–350) ja Thea Schippan (1984: 93–96), jakavat sanat motivaation kannalta neljään ryhmään: äänteellisesti motivoituihin, morfologisesti motivoituihin, semanttisesti motivoituihin ja motivoimattomiin, ns. läpikuultamattomiin sanoihin. Viimeksi mainittuun ryhmään kuuluu suurin osa kielten yhdistämättömistä ja perussanoista.

Äänteellisesti motivoituidut, ns. ekspressiivisanat ovat onomatopoeettisia (esim. *murista*, *nuhista*, *tuhista*), joissa ääntä jäljittelevän sekä kuuloaistimusta kuvaavan ja sisällön välillä on jonkinlainen yhteys, tai deskriptiivisiä, joiden äänneasu kuvaa muiden aistien kuin kuulon avulla havaittavia ilmiöitä kuten nopeita tai hitaita liikkeitä (esim. *hilpaista* 'liikkua, kulkea nopeasti', *jolkuttaa* 'juosta laiskasti', *nököttää* 'olla, tavallisesti istua mitään tekemättä ja äänettömänä paikallaan'), ulkomuotoa (*kempura* 'väärä, mutkainen puu') jne. Monet tutkijat, esimerkiksi Ahti Rytönen (1940: 25–28, 52–53, 60–61) ovat sitä mieltä, että onomatopoeettisuus on ekspressiivisanojen tyypillinen piirre, josta voidaan johtaa muita merkityksiä. Myös Jarva (2003: 73) huomauttaa, että synesthesiaa on olemassa ainakin siinä mielessä, että sekä kuulo- että muita aistimuksia voidaan kuvata samoilla sanoilla. Tosin hänen mielestään on paljon myös sellaisia sanoja, joilla ei ole ääntä kuvaavaa merkitystä. ALFessa tällaisiin useita aistimuksia kuvaaviin sanoihin kuuluu mm. *viheltää*-verbin synonyymi *vilistää*, joka tarkoittaa paitsi viheltämistä myös kovaa menoa, viilettämistä. Tapani Lehtinen mainitsee (1979: 4–5), että kaikissa ims kielissä käytetään tai on käytetty *-*aida*, *-*äidä* -loppuisia verbejä kuvaamaan jatkuvaa ääntä tai värisevää liikettä. Samanlaisia

mielipiteitä on esitetty myös muualla maailmassa. Esimerkiksi Hinton et al. (1994: 3–4) ovat huomauttaneet, että aistihavainnoista varsinkin ääni ja liike ovat niin sidoksissa toisiinsa, että niitä voidaan kuvata samoilla tai samanlaisilla sanoilla.

Tyypillistä ekspressiivisanoille on, että ne ovat tilannesidonnaisia. Niillä on selvä tarkoite, ja tarkoitteen lisäksi ne kuvaavat puhujan asennetta, tunteita, arvotuksia jne. Käsitteen yleisiksi nimityksiksi ekspressiivisanat sopivat harvoin (*viheltää*-sana kyllä). Tähän ovat kiinnittäneet huomiota mm. Ahti Rytönen (1937: 103), Maija Länsimäki (1987: 269) ja Vesa Jarva (2003: 75). Ekspressiivisanojen merkityksen häilyvyydestä ja väljyydestä puhuu myös Heikki Leskinen (2001: 11).

Alkuperältään ekspressiiviset sanat voivat myös menettää äänteellisen motivaationsa vaikkapa merkityksenmuutoksen seurauksena. Tällainen on mm. ALFEn 3. osaan tuleva sana *tappaa* 'iskeä, puida'. Onomatopoeettinen alkuperä selviää ainoastaan pesyeen muista sanoista, joihin kuuluu mm. suomen *taputtaa*.

Rakenteeltaan suuri osa ekspressiivisanoista on CVC-tyyppisiä. Suomen ekspressiivisanoille on lisäksi tyypillistä laaja äänteellinen variaatio, jossa taka- ja etuvokaalien sekä korkeiden ja matalien vokaalien vaihtelulla on selvä funktio. *kimeä* ääni on aivan erilainen kuin *kumea* ääni. Tunnettua on myös se, että ekspressiivisanoissa esiintyy äänteitä ja äänneyhtymiä, jotka ovat muussa sanastossa vieraita tai jotka puuttuvat siitä kokonaan. Ääntenmuutokset voivat olla poikkeuksellisia, ja ekspressiivisanoissa voi esiintyä äänneyhtymiä, jotka ovat normaalisti kadonneet. Esimerkiksi suomessa tavataan *ts* sellaisissakin murteissa, joissa sitä ei muuten esiinny (ks. myös Leskinen 2001: 11).

Semantiikan kannalta ekspressiivisanat voivat olla monimerkityksisiä, mutta toisaalta samaa tarkoitetta on mahdollista kuvata usealla eri sanalla, sekä toisiaan muistuttavalla että myös muilla (ks. mm. Jarva 2003: 72). Esimerkiksi variaation laajuudesta käy suomen 'viheltää'-verbien luettelo: *viheltää, vihellellä, filistää, vilistää, hylistää, fylistää, filistellä, fylistellä, hylistellä, fylötellä, hylötellä, hölötellä, hylettiä, fylettiä, hylettyä, fylettyä, hylöttää, fylöttää, hylettää, hujeltaa, hujellella, hujennella, ujeltaa, huiluta, huiluttaa, filata,*

fileillä, filettiä, filottaa, hölöttää, hoheltaa, hujuuttaa, tohottaa, luikauttaa, piipata, ronguttaa, vinguttaa, vinkua, vislata, vislailla. Itämerensuomalaisten ’viheltää’-verbien kuvaus ilmestyy ALFE 2:ssa.

Morfologisesti motivoituihin sanoihin Itkonen lukee yhdyssanat ja johdokset. Esimerkiksi sekä suomen *nenäliina* että venäjän *носовой платок* muodostuvat kumpikin *nenää* ja *liinaa* tarkoittavista yhdyssosista, kun taas vaikkapa saksassa sama tarkoite onkin ”taskuliina” *Taschentuch*, samoin virossa *taskurätik, taskurätt*. Joskus äänteellinen kehitys muuttaa yhdyssanat sellaisiksi, etteivät alkuperäiset yhdyssosat enää erotu, ja silloin niistä häviää myös morfologinen motivaatio. Tällainen on mm. vuoden nimityksenä suomessa ja Kukkosin vatjassa tavattava (tai nyt jo vanhentunut) *ajastaika* (> vi *aasta*). Sen alkumuoto on todennäköisesti < *aiyasta aika(an)*, ja *aika* < kgerm *aiwa-z ’elinaika; aika; aikakausi’ (SSA). On ikään kuin ajateltu aikakaudesta aikakauteen, elinajasta toisen sukupolven elinaikaan, ”on eletty ajasta toiseen aikaan” (Muistettakoon myös, että suomen *ikä-*sanana vastineiden merkitys monissa etäsukukielissä on ’vuosi’.). Esimerkiksi viron *aasta*-sanassa ei ole enää jälkeäkään yhdyssanasta (’vuosi’-käsitteestä karta ALFE 1:ssä). Morfologisesti motivoitujen ryhmään kuuluvat myös vierasperäiset sanat, jotka on kansanetymologisesti usein tulkittu omista aineksista koostuviksi. Esimerkiksi ruotsista lainattu kirjainta tarkoittava sana *bokstav* on saattanut kansan suussa vääntyä asuun *puustaimi*, koska sen osat ovat olleet sanan käyttäjälle ennestään tuttuja.

Kuten yhdyssanat myös johdokset saattavat muuttua sellaisiksi, ettei kielitajumme yhdistä niitä enää kantasanaan. Tällaisia ovat mm. suomen *tta*-johdokset *navetta* (< *nauta*) ja *ometta* (< *oma*), *tä*-johdos *tietää* (< *tie*, ehkä ’osata tie’, ’etsiä ja seurata ihmisen tai eläimen jälkien muodostamaa uraa’; ks. Hakulinen 200: 287, 400), *o*-johdokset *korvo* (< *korva*) ja *sanko* (< *sanka*) sekä *lähteä*-verbin johdos *lähde*, joka on luultavasti alkujaan ’lähtijävesi’ (Hakulinen 2000: 190). Kaikki nämä johdokset sisältyvät ALFE 1:een.

Semanttisesti motivoituidut sanat ovat oikeastaan tarkoitteiden samankaltaisuuden perustuvia metaforisia ilmauksia. Jotkut tutkijat, esimerkiksi Georg Lakoff ja Mark Johnson (1980: 3–5) pitävät metaforisena koko inhimillistä käsitejärjestelmää eli ihmisen kykyä ja

tapaa antaa hahmo kokemuksilleen. Fysikaalisia olioita tai aineita koskevat tietomme tarjoavat konkreettisen pohjan monien muiden kokemusten ymmärtämiselle, ja käyttämämme motivoituit, metaforiset ilmaisimet auttavat meitä niin välittämään kuin vastaanottamaan käsitteiden perustana olevia kokemuksia ja tuntemuksia. Metaforan perusluonne on siinä, että ymmärrämme ja koemme tietäytyyppisen asian toisenlaisen asian avulla. Kun vaikkapa selvitämme ruven, haavan tai ihottuman erittämästä nesteestä ihon pinnalle muodostuvan karstan nimityksiä, suomen *karna*, viron *kärn* ja pohjoisviron *corp* muistuttavat (havu)puun paksun kuorikerroksen ja ruven samanlaisesta olemuksesta. Jos taas käytämme ruvesta nimitystä *kettu*, ajatellamme rupea ohuena nahkana tai kelmuna, joka peittää voittunutta ihoa. Motiiviltaan lähellä *kettua* on *kuori* 'rupi'. Pääasiassa suomen itämurteissa ruven nimityksenä esiintyvä *rahka* tarkoittaa suomessa myös muuta pintakerrosta, uunissa kiinteäksi kuivattua piimää, sakkaa, rahkasammalkasvustoa, vaahtoa, hikeä.

rahka esiintyy paikoin suomessa myös rokkotaudin nimityksenä asussa *rahko*. Tässä tapauksessa se viittaa rakkuloiden puhkeamista seuraaviin iho-oireisiin samoin kuin *rupi* erikielisinä vastineineen. Myös monet muut rokkotaudin nimitykset ovat motivoituja. Viron *rõuged* kuulunee samaan pesyeeseen kuin suomen ja karjalan *rouka* 'lepän tai koivun kuoresta valmistettu väriaine' tai lyydin ja vepsän *roug* 'ruskea kaarna tuohen alla' (SSA), joten nimityksen syntyyn lienee vaikuttanut sairauden aiheuttama ihon punotus. Rakkuloiden ilmaantumiseen viittaavat viron monikollinen *nõstme* (< *nostaa*) sekä eteläviron *(h)erne*. Ainakin osa *r*-alkuisista nimityksistä (*rahko*, *rokko*, *ruhvo*, *ruikko*, *rupi*, *rupuli*, *ruikko*) vaikuttaa deskriptiivissävyisiltä.

Yksi ALFEn 2. osaan tulevista käsitteistä on 'nuha'. Koska nuhalla on erilaisia oireita, esimerkiksi nenäkäytävän tukkeutuminen, vetisen tai limaisen nesteen vuotaminen nenästä, nenäontelon katarri jne., on nimityksillä useita eri motiiveja. Suomessa, varsinaiskarjalassa ja sekä pohjois- että etelävirossa tavattava *nuha* on alkuperältään uudehko, deskriptiivissävyinen sana. Se kuuluu samaan pesyeeseen kuin verbi *nuhista* 'tuhista, sihistä', ja motiivina on nenän tukkeutumisesta johtuva hengittämisvaikeus ja hengitettäessä muodostuva ääni. Varsinaisiin hengitysvaikeuksiin viittaa puolestaan länsivatjassa, virossa ja liivissä

tavattava nuhan nimitys *sulg*, *sulunuhltus*. Sama vartalo esiintyy myös verbeissä su *sulkea*; ka *sulkie*; vi *sulgeda*. Vaikka *sulku* ei suomessa nuhan nimityksenä esiinnykään, se voi kuitenkin tarkoittaa keuhkotautia, hengenahdistusta, astmaa tai hinkuyskää. Suomessa voidaan käyttää myös ilmauksia *nenä on tukossa*, *nokka on tukossa* ja virossa *nina on kinni* 'nenä on kiinni'.

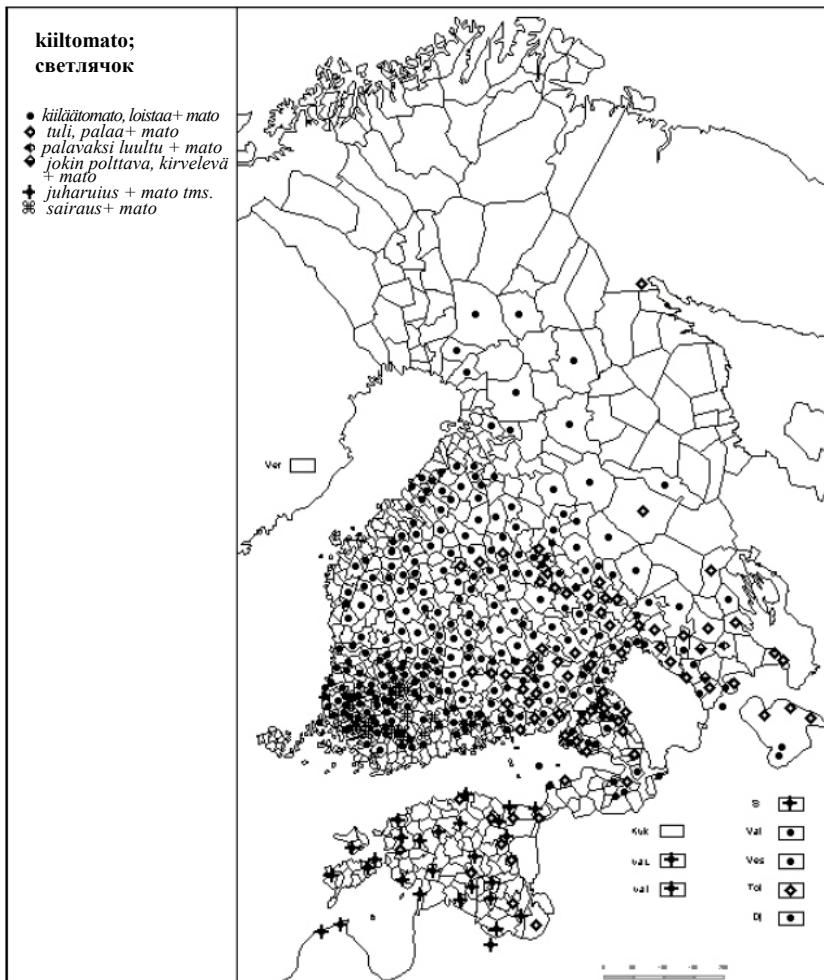
Sierainvuotoon tai erittyvään limaani viittaavia nuhan nimityksiä ovat pohjoisviron *tati*/*nuhtlus* ja sekä etelä- että pohjoisviron *tati/tõbi* (< vi *tatt* 'räkä, lima'). Sama motiivi on karjalan sanalla *toppa*, joka esiintyy merkityksessä 'nuha' myös suomessa Ristijärvellä ja Hyrynsalmella. Muita *toppa*-sanana merkityksiä ovat suomessa ja karjalassa 'rikka, roska; siivoton' ja virossa *topp* 'hiki, lika'. Pesye on ainakin osittain deskriptiivissävyinen ja sen yhteyteen kuulunee myös suomen *töpeksiä* 'syljeksiä'. Tverin ja Novgorodin alueen murteissa sekä aunuksenkarjalassa ja lyydissä tavataan *čakka* 'nuha, hevosen pääntauti'. Kuten *toppa*- myös *čakka*-sanana yleisempi merkitys on 'rikka, roska' (Nirvi 1950: 400–403). Ilmaukset *nenä juoksee*, *nokka juoksee* ovat käytössä suomessa ja *nina jookseb* virossa.

Ennen *nuha*-sanana yleistymistä on Suomessa taudista puhuttu vain käyttämällä sanaa *yskä*. Yleisen käsityksen mukaan yskän saa helposti, jos vilustuu, ja vilustumisyskän tavallisimpia oireita ovat nenän vuotaminen sekä tukkoisuus ja rykiminen. Sanana *yskä* alkuperäiseksi merkitykseksi on oletettu 'rinta, syli' ja taudinimen on ajateltu lohjenneen yhdyssanasta *yskätauti* 'rintatauti'. Sanavartalon alkuperä on epäselvä. Sitä on tosin selitetty germaaniseksi lainaksi (< **wunskā* 'halu, toive'), mikä edellyttäisi alkuperäisen merkityksen kehittymistä itämerensuomessa kahteen suuntaan: 'halu' → 'halaus' → 'syleily' → 'syli' ja 'halu' → 'kiihko' → 'yskä'. Jälkimmäistä selitystä on perusteltu sillä, että eräille kiimaisille eläimille on tyypillistä yskimisen tai rykimisen tapainen ääntely. *yskä*-sanaa on arveltu myös onomatopoeettiseksi, yskimisen ääntä jäljitteleväksi (SSA; Häkkinen 2004: 1540–1541). Yskimisen ääntä jäljittelee myös pohjoisviron *krõmm*.

Kiiltomadot, loistokuoriaiset (Lampyridae) ovat kovakuoriaisia, joilla on takaruumiissaan valoelimiä. Valo syntyy kemiallisen reaktion avulla, ja säätelemällä kudoksen happivirtoja hyönteinen pystyy

sytyttämään ja sammuttamaan valonsa; hätyytetty kiiltomato sammuttaa valonsa herkästi. Madot ovat valaisevia kaikissa kehitysvaiheissaan, mutta voimakkaimmin valaisee n. 2 cm:n pituinen siivetön, mato muistuttava naaras, joka nousee heinäkorrelle houkuttelemaan koiraita valolleen.

Kartta № 1

Kiiltomatojen ominaisuudet ovat motivoineet nimityksiä. Madon kiiltämiseen ja loistamiseen viittaavat suomen *kiilimato*, *kiiltomato* ja *kiilumato*, varsinaiskarjalan *svetlakka* (< ven *светляк, светлячок* 'kiiltomato' < *светить* 'loistaa, paistaa'), aunuksenkarjalan *hagomadone* (taustalla lienee *hako*-sanank merkitys 'vettynyt puu'; vrt. *hagomado* on haossa kiinni oleva mato (LMS), myös Makarov (1990) mainitsee *hagomadon*) ja *svetlakku*, lyydin *hagomadone* sekä vepsän *pilkitajaanē* (< *pilkottaa*).

Palamiseen tai tuleen ja matoon viittaavia nimityksiä ovat suomen *tulimato*, varsinaiskarjalan *tulimadoñe* ja *tulitoukka*, aunuksenkarjalan *tulimadoin* ja *palaimadoine*, lyydin *lämüomaduoñe* ja *tulimaduoiñe*, vepsän *lämeimado*, inkeroisen *tulimato*, pohjoisviron *tulimadu* ja *tuliuss* sekä eteläviron *tulivagõl* variantteineen.

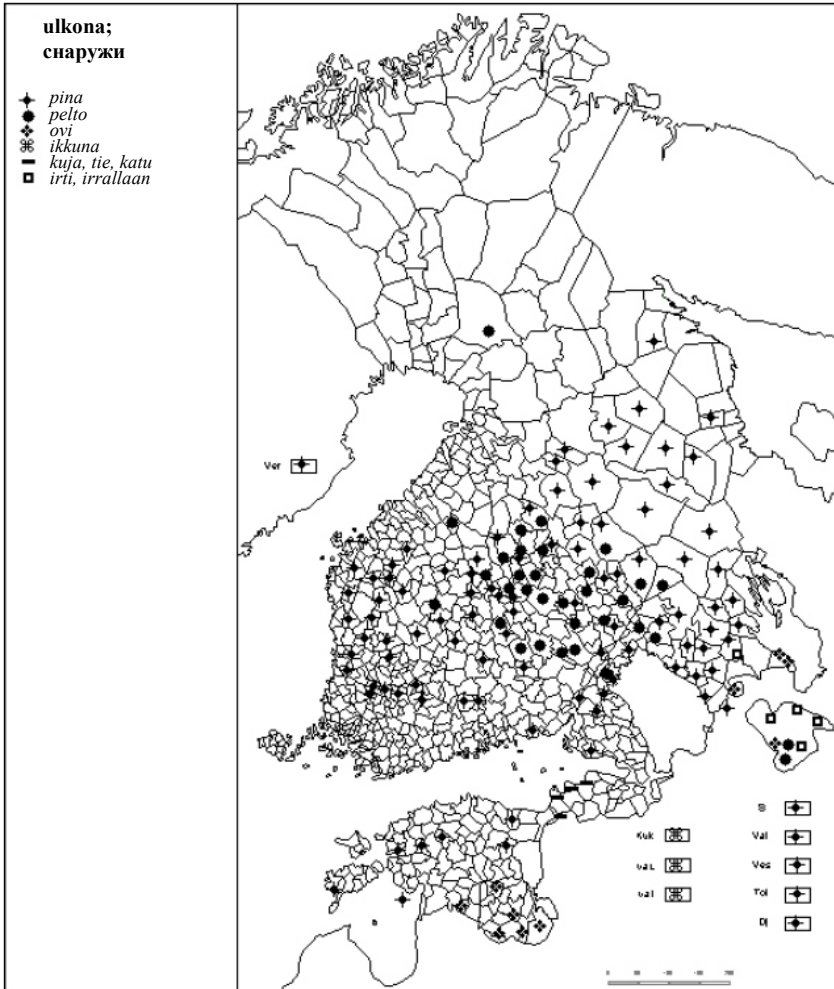
Lyydissä tavataan *ardehmato*, mato, jonka kansanperinteen mukaan luullaan palavan (erityisesti juhannusyönä) ja syövän ruostetta aarteesta.

Aunuksenkarjalassa tavataan *žiiloimadoine* (< *žiiloi* 'nokkonen'; Nina Zaitsevan mukaan *žiiloi* < ven *шило* 'naskali' tai < ven *жильять, жильнуть* 'pistellä, pistää'; tästä lisää tulossa ALFE 2:een), ja sanan motiivina on siten jokin kirvelevä tai polttava + mato.

Juhannustulilla on arveltu olevan maagista voimaa, ja samalla tavoin on ainakin paikoin ajateltu myös kiiltomadoista, "tulimadoista"; tätä mieltä on oltu erityisesti Virossa. Siksi juhannus ja mato ovat motivoineet monia kiiltomadon nimityksiä. Näitä ovat varsinaiskarjalan *iivananpäivän pöppõñe*, vatjan *jaani matokkõin*, pohjoisviron *jaanimado*, *jaaniuss*, eteläviron *d'aanimadu*, *jaanimarðik*, *jaaniuús*, *jaaniuisk* ja *jaanivakl* sekä liivin *jooñbo'ŗ* variantteineen.

ähkymato nimitys juontuu siitä, että kiiltomadon on uskottu auttavan hevosen ähkytautiin, jos matoa on liotettu hevosen juomavedessä tai jos vettä, kuroja tms. on kosketeltu sellaisella kädellä, jossa kiiltomato on hierretty rikki. Motiivina on siten sairaus tai oikeastaan sen parantaminen ja mato.

Motiivien levikeistä ks. kartta kiiltomato; *светлячок*. Tarkempi selvitys kiiltomadon nimityksistä on tulossa ALFE 2:een.

Kartta № 2

Itämerensuomen ulkona olemista, ulkoa tulemista tai ulos menemistä tarkoittavat ilmaisimet on johdettu pääasiassa kahdesta vartalosta: *ulko-* (suomi, karjala, inkeroinen, vatja, liivi) sekä *väljä-* (inkeroinen, viro). Lisäksi on olemassa muita kieliyhteisön tuottamia ilmaisuja, joita ovat motivoineet piha, pelto, ovi, ikkuna sekä irtonaisuus, irrallaan olo.

Piha on motiivina suomen ja karjalan *piha*-vartaloisissa, viron *õu*-vartaloisissa sekä suomen *kartano*- ja *tanhua*-vartaloisissa ilmauksissa. Pelto on motiivina suomen *pelto*- ja vepsän *poloo* (< ven *поле* 'pelto, kenttä') -sanoissa. Ovi on motiivina viron *uss*-sekä lyydin ja vepsän *veräjä*-sanoilla, ikkuna vatjan *ikkuna*- ja *akkuna*-sanoilla ja kuja, tie tai katu suomen *kuja*- ja inkeröisen *kuja*- ja *uulitsa*-sanoilla. *irta*-vartaloisia tavataan lyydissä ja vepsässä. Niiden motiiviksi voidaan ajatella irti tai irrallaan (Motiivien levikeistä ks. kartta ulkona “снаружи”)

Kuten esimerkeistä nähdään, semanttisesti motivoituissa (eli metaforisissa) ilmauksissa sanan merkitys voi laajentua käsittämään minkä ilmiön tahansa, jolla on yhtäläisyyksiä sanan alkuperäiseen tarkoitteeseen verrattuna. Yhteinen aines voi liittyä ääniin, ulkonäköön, ominaisuuksiin, toimintaan, tilan hahmottamiseen jne. Se voi olla elottoman elollistamista, konkreettisen muuttamista abstraktiksi tai aistimaailmaan liittyvien nimitysten muuttumista henkisiä ilmiöitä tarkoittaviksi (esim. *ajatella* < 'ajaa takaa, tavoitella'; Hakulinen 2000: 403). Metaforista ks. Itkonen 1966: 379–385.

LÄHTEET:

ALFE 1. – Atlas Linguarum Fennicarum, 2004. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hakulinen Lauri 2000: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5. muuttamaton painos. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Hinton L., Nichols J. & Ohala J. (Eds.) 1994: Sound symbolism. Chambridge: Chambridge University Press.

Häkkinen Kaisa 2004: Nykysuomen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY.

Itkonen Erkki 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki: WSOY.

Jarva Vesa 2003: Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Lakoff Georg and Johnson Mark 1980: Metaphors we live by. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lehtinen Tapani 1979: Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia. Suomen avajaa, karkajaa -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. Ylipainos Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimitusten osasta 169. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.

Leskinen Heikki 2001: Ekspressiivisanaston asema itämerensuomalaisten kielten tutkimuksessa. – Juha Leskinen (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta* s. 7–20.

LMS – Kujola Juho 1944: Lyydiläismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae IX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Länsimäki Maija 1987: Suomen verbikantaiset in : ime -johdokset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 469. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Makarov 1990 – Макаров Г. Н.: Словарь карельского языка (ливвиковский диалект). Карельский научный центр Академии наук СССР. Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск: Карелия.

Nirvi R. E. 1950: Eräitä likaa ja rikkaa merkitsevien sanojen käyttötavoista. – Vir. 54 s. 398–424.

Rytkönen Ahti 1937: Koloratiivinen konstruktio. – Vir. 41. s. 95–104.

Rytkönen Ahti 1940: Eräinen itämerensuomen tm-sanojen historiaa. Jyväskylä: Gummerus.

Schippan Thea 1984: Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.

Vir. – Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti. Porvoo 1883, 1886. Helsinki 1897–.

Аннели Хянинен

Хельсинки

Слова и их мотивация

(Резюме)

В связи с теориями о происхождении языков уже с античных времен обращаются к решению проблемы, имеют ли слова мотивацию, имеет ли их мотивация какие-либо основания. Многие исследователи делят слова на основе мотивации на четыре группы: мо-

тивированные с точки зрения звукового облика (ономатопозитивные и дескриптивные слова); мотивированные морфологически (в определенной степени некоторые словообразовательные модели и сложные слова); мотивированные семантически; немотивированные или так называемые непрозрачные слова. К последней группе относится большая часть слов основного словарного фонда и несложные слова.

Семантически мотивированные слова в принципе опираются на метафоризацию. Их значение может расширяться для выражения любого явления, у которого имеется связь с первоначальным значением слова. Общий элемент может быть связан со звуком, внешним видом, свойством, действием, состоянием и т.д. Он может быть связан с одушевлением неодушевленного, изменением конкретного в абстрактное или с переносом значения, связанного с чувственным миром, во что-то более духовное.

Helmi Neetar

Tallinn

**FONEETILINE JA GRAMMATILINE INFO KEELEATLASES
ATLAS LINGUARUM FENNICARUM (ALFE) ***

Üldist. Keeleatlas ALFE, mille 1. osa ilmus 2004. aasta lõpul, on Soome, Eesti ja Karjala lingvistide ühisprojekt. See on lähtunud eeskätt läänemeresoome sõnavarast (ALFE I: 18). Vastava küsimustiku järgi kogutud keeleaines on võimaldanud koostada mitut tüüpi leksikaalseid kaarte.

Ülekaalus on onomasioloogilised kaardid, mis kujutavad geograafiliselt varieeruvaid sõnu/väljendeid läänemeresoome keeltes. Näiteks suitsu nimetused *haiku*, *savu*, *suits* (kaart 4.1; Tuomo Tuomi), võtme nimetused *avain*, *võti* koos variantidega (kaart 8; Vilja Oja). Sõna(de) tähenduskülge avatakse semantilistel kaartidel, mis kujutavad tähendus(t)e geograafilist variatiivsust. Nii antakse adjektiivi PIENI olulisemad tähendused neljal kaardil (kaardid 44.1 - 44.4; Nina Zaitseva). Semantilistest kaartidest lähemalt Oja 2003.

Nimeandmisel tekkinud võimalikud seosed, kujutlused, uskumused jne tulevad esile motiivikaartidel. Mõnikord on taoline motiiv tavainimeselegi kergesti äratuntav, teinekord kuulub aga selle väljaselgitamine keeleuurija (etümoloogi) pädevusse. Motiivikaartide jaoks on pakkunud rohkesti ainet ilmakaarte nimetused. Need lähtuvad sageli päikese asukohast taevavõlvil (päikesetõus, -loojang), mis jagab ühtlasi ööpäeva osadeks (hommik, keskhommik, lõuna, õhtu) ja määrab ajaliselt söögiaegu (keskhommik, lõuna). Oluline on ka sademete tõenäoline tulekusuund, lindude rännusuund kevadel ja sügisel (eriti Soomes), maismaa ja mere või soojuse ja külmuse vastandus jne.

---

* Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandiprojekti 5967 toel. ALFE 1. osa puhul on sulgudes märgitud nii kaardi number kui ka autor, 2. osa puhul üksnes autor, sest kaartide järjestus pole teada. Viidatakse sissejuhatuse soomekeelsele tekstile. Näited esitatakse lihtsustatud kujul.

Seesugused kaardid (autor Helmi Neetar) on: 81.3 põhi (N), 82.3 lõuna (S), 83.2 ida (E), 84.2 lääs (W), 85.3 kirre (NE), 86.3 kagu (SE), 88.3 edel (SW). Vt ka Neetar 2000: 93-96.

Sõnavaraga võrreldes on tõepoolest paremini läbi uuritud läänemeresoome keelte häälikulugu, vähemal määral morfoloogia (ALFE I: 18). Siiski pole uurituse tase küllaldane. Pealegi tuleb vajalik teave kokku otsida eri kohtadest, sest puudub ju seni läänemeresoome keelte foneetika- ja morfoloogiaatlas. Selle aluseks võiksid olla ALFE ühe koostaja – Tiit-Rein Viitso poolt pakutud 166 sõna, mis on ühised kõigile läänemeresoome keeltele (vt Suhonen 2005: 230). Niisugune atlas saaks ehk teoks alles kauges tulevikus, üht-teist annab teha juba praegu.

ALFE küsimustiku koostamisel ongi silmas peetud, et kogutud keeleainese alusel saaks välja tuua mitmeidki olulisi fonoloogilisi ja morfoloogilisi erinevusi (ALFE I: 18). Kaasneb ju iga lekseemiga teatud foneetiline/fonoloogiline ja grammatiline info: sõna häälikkoosseis, vormi- ja sõnamoodustus, mõnevõrra süntaktilist kasutust. Kas ja kuivõrd jõuab selline info kaardile, oleneb nii keeleainesest kui ka autori vaatenurgast ja erihuvist. Näiteks haigutamist märkival verbil (nt sm *haukotella* ~ *haikotella*, ee *haigutama*) puuduvad sünonüümid. Huvi pakub aga tüve häälikkoosseis (*hauk-* ~ *haik-*) ja sellele liituvad verbisufiksids, mis keeliti erinevad (ALFE II; H. Neetar).

Järgnevalt vaadeldakse lühidalt, kuidas ja kuivõrd pakub foneetiliselt ja grammatiliselt infot ALFE 1. osa ja mis võiks lisanduda 2. osas. Ülevaatlikkuse pärast on tehtud neli suuremat rühma: foneetika, morfoloogia, sõnamoodustus, süntaks. Selline liigitus on mõistagi tinglik, sest häälikumuutustega kaasnevad tihti erinevused sõna(de) muutmisviisis. Algsed liitsõnadki võivad lüheneda. Nagu näitab detailsem uuring, on suurem osa läänemeresoome sõnadest, mis märgivad tänast päeva, kujunenud sõnaühendist *tämä* + *päivä*. Siia kuuluvad praegused üksiksõnadki, nagu eP *täna*, eL *täämbä*, lv *tämpõ* (kaart 54; Arvo Laanest).

Foneetika. Vast kõige rohkem leidub ALFE-s foneetilist infot: üldistatumalt kaardi legendis ja kaardil (vastavate sümbolitega), mõneti täpsemalt kommentaaris. Atlases käibib lihtsustatud transkriptsioon,

mis arvestab soome-ugri foneetilist transkriptsiooni, soome ja eesti keele puhul asjaomaste kirjakeelte kasutustki (ALFE I: 69). Viimane seik põhjustab mõnikord segadust, sest ühesuguse kirjapildi taga võib peituda erinev hääldus, seda just klusiilide puhul. ALFE-s edastab enamiku lähisugukeelte poolhelilisi leenisklusiile üksik *k, p, t*, helilisi *g, b, d*. Eesti keeles märgivad viimased nii poolhelilisi klusiile kui ka helilisi (setu murrakus ja Läti keelesaartel). Üksikkluusiilid *k, p, t* tähistavad aga teisevältelisi geminaatklusiile *kk, pp, tt*. Vt transkriptsiooni kohta ka soome ja eesti murdesõnaraamatuid (SMS I: XI - XIII; EMS I: 29 - 32).

Keeleaines esitatakse foneetiliselt täpsemini neist keeltest, kus kirjakeel on puudunud või pole muutunud üldkasutatavaks (isuri, vadja, karjala, vepsa, liivi). Soome ja eesti keeleandmed antakse üldistatumalt, s. o toomata esile ootuspärasest variatiivsusest (nt pikkade vokaalide diftongistumine, pikkade keskkõrgete vokaalide kõrgenemine, diftongi osiste madaldumine või assimilatsioon). Kui andmed pärinevad mitmest läänemeresoome keelest, esineb leksikaalse kaardi legendis üldistatud keelekuju, mille alla mahuvad kõik muud. Täpsema info lekseemi häälikkoosseisust saab kommentaarist. Vajadusel lisanduvad foneetilised kaardid, mis hõlmavad kas kõiki läänemeresoome keeli, mõnd keelerühma või isegi üksikkeelt.

Nii on toimitud näiteks singulari 3. isiku asesõnaga (Heikki Leskinen). Onomasioloogiline kaart (103.1) annab personaalpronoomenite *hän* ja *tema* levilad. Esimene neist on omane soome, karjala, vepsa ja isuri keelele ning vadja keele Kukkusi murdele, teine eesti ja liivi keelele ning lääne- ja idavadjale. Edasi (kaart 103.2) tuuakse pronoomeni *hän* vokaalainese varieerumine (*ä~a~e~ee~äi*; pika vokaali *ää* püsi või diftongistumine). Seejärel (kaart 103.3) näidatakse pronoomeni *tema* varieerumine. Varieerub nii 1. silbi (*ä, e, i*) kui ka 2. silbi vokaal (*a, ä*), *m* võib kaduda, sõna ise lüheneda (*tä~t'ä, ta*).

Leidub selliseid sõnu, mille puhul ongi eesmärgiks näidata variatiivsust. Üks taoline on EILEN, lähtekujuks tõenäoliselt **eklä-*. Sellele on sageli liitunud instruktiivi lõpp *-in* (**ekläin*). Esmapilgul on raske omavahel ühendada läänemeresoome praegusi keelekujusid, nagu sm *eilen, ekle(i)n*; krj *ekle(i)n, egle(i)n, egläi(n)*; vps *eglai, egl'ei*,

egl'ee; is *eglen, eglä*; vđj *eglee*; ee *eile, eila*; lv *e'ggil', e'glõ*. Tiit-Rein Viitso kaardid kujutavad sõna võimalikku arengulugu, mille kohta saab lisateavet kommentaarist. Üldse on neli kaarti: sõnaalguline *e ja selle vasted (52.1), silbilõpu *k ja selle vasted (52.2), 2. silbi vokaal (52.3), 2. silbi lõppkonsonant (52.4).

Mõnikord aitabki just keeleajalugu andmeid paremini tõlgendada, omavahel seostada ja tervikpilti luua. Nii on allikat märkival lekseemil LÄHDE tervelt 26 häälikvarianti, alates keelekujust *lähe* (*lähes, lähje, lähle, lähre, lähte* jne) ja lõpetades *läte*-kujuga. Kaardilt 97.2 (T.-R. Viitso) selguvad variantide levilad, kommentaarist saab jälgida *tk arengut oletatavast algvormist *lätkek kuni praeguste keelekujudeni: ühelt poolt **tk>tt*, teiselt poolt **tk>ht* (ja siit edasiarengud).

Morfoloogia. Noomenid antakse harilikult singulari, harvemini pluurali nominatiivis. Tüvevokaali esitamine on eriti oluline neist keeltest, kus on toimunud lõpukadu (nt eesti, vepsa). See aitab eristada sõnatüpe, sest nominatiivvormist üksinda ei tarvitse selguda, mis peaks saama kaardil sama sümboli, mis (veidi) erineva. Nädalat märkivas vene laenus esineb lähisugukeeltes *i*-tüvi: krj *netäli, neteli*; vps *neteli*; vđj *näteli*. Eesti keeles on küll samasugune nominatiiv (*nädal ~ nädäl*), kuid erinev tüvevokaal (*i* või *a ~ ä*). Vt kaart 66 (Vladimir Rjagojev). Genitiivvorm on vajalik mitmelgi juhul, näiteks sm *ohimo* (ee *meelekoht*) variantide esitamiseks: *ohin: ohim(m)a-* ja *ohin: ohim(m)e-* (ALFE II; H. Neetar).

Kuivõrd ja kuidas antakse genitiivivorme, sõltub nii asjaomastest lekseemist kui ka kaardi koostajast. Harilikult leiduvad genitiivvormid kommentaarist, kuid mõnikord on toimitud teisiti. Näiteks vastanduvad leksikatasandil põhjaeesti *allikas* ja lõunaeesti *läte*. Seega poleks olulised tüvevokaalid, häälikvariandid ega suffiksid, sest lekseemi tähendus ei olene neist. Kaardi 97.1 koostaja T.-R. Viitso on pidanud siiski vajalikuks näidata kaardi legendis ja kaardil (vastavate sümbolitega) lekseemi *allik(as)* varieerumist, nagu *k~g* vaheldus suffiksis, erinevad välted ja palatalisatsioon, erinevad tüvevokaalid (*allik, g allika* või *alliku*).

Eesti lekseemist *küünal* on T.-R. Viitso esitanud kaks kaarti: ühel nominatiivi-, teisel genitiivvormid (kaardid 3.2 ja 3.3). Viimasel juhul tulevad peale tüvevokaalide *a~ä~e* esile ka erinevused 1. silbi

vokaal- ja konsonantaineses (*üü~üi~öü; nl~ndl~ntl*). Kaardil 3.1 on ta eelnevalt toonud välja vältevahelduse (*küünal : `küündla; küünal : `küündle; küünel : `küündle*). Oma teguviisi põhjendab autor kommentaaris. Kogu sõnapere, kaasa arvatud sm *kynttilä* jne, on laenatud Skandinaavia poolt (lähtevorm **kundila*). Läänemeresoome keelte variatiivsus, nagu *ü~üü, t~tt, i~e~ä* 2. silbis, *ä~e~i* 3. silbis, osutab, et eri keeltesse on laenatud eri aegadel. Eesti keeles esineb 1. silbi lühike *ü* Vaivaras (*künteli*; tõenäoliselt soome-isuri mõju) ja lõunaeestis (setu ja lutsi murrakus *künnel*; vt kaart 3.1) (Kaardil 3.2 on vastav sümbol pandud ekslikult leivu murraku alale).

Verbivormide puhul valitseb segaesinemus: kord 1. infinitiiv, kord preesensi singulari 3. pööre, seda eeskätt kaardi legendis . Kommentaaris võivad olla ka mõlemad verbivormid koos. Singulari 3. pööret on järjekindlamalt antud eesti, vepsa, isuri, vadja ja liivi keelest.

Lingviste on jätkuvalt huvitanud lõunaeesti kahesugune verbiparadigma, kus 3. pööre võib olla nii lõputa (*and 'annab'*) kui ka *ss-lõpuline (eläss 'elab')*. Üsna palju on kirjutatud nii pöördelõpu päritolust (*ss <*ksen*), semantikast ja sellest, missugustele verbidele ta liitub. Hea ülevaate *ss-lõpu* esinemusest Mulgi murde Karksi murrakus ja eesti keele vanemais grammatikais, päritolust ja seni kirjutatust saab Karl Pajusalu raamatust (1996: 49, 51 - 55, 108 - 110, 113). ALFE-s pole *ss-lõpp* jõudnud kaardile: see on jäänud kommentaari. Asjahuviline võib atlasest leida mitmeid seda tüüpi verbe, nagu *'virguss 'virgub, ärkab', haigutass 'haigutab'*.

Peamiselt soome idamurdeile, vepsa keelele ja karjala murdeile on omane refleksiivne konjugatsioon. Selle pöördelõpud erinevad täielikult tavakonjugatsiooni omadest. Refleksiivset konjugatsiooni kohtab kaht tüüpi verbides. Esiteks semantiliselt enesekohased verbid, kus tegevuse subjekt on ühtlasi tegevuse objekt, nagu sm (murdeline) *peseksen 'peseb ennast'*. Teiseks verbid, kus refleksiivne aines ei muuda nende semantikat, võib aga vormiliselt osutada sellele, et seisundi muutus toimub tegevuse subjektis endas. Nii on järgnevail tava- ja refleksiivse konjugatsiooni verbidel sama tähendus 'haigutama': sm (murdeline), krj *haikotella* (üksnes vormiliselt frekventatiiv) ja sm (murdeline) *haikotteleida*, krj *haikotellakseh*. Kui keeleandmeid on napilt, jääb refleksiivne konjugatsioon vaid kommentaari, kui aga rohkem,

näidatakse see kaardil. Viimast võimalust on kasutatud ALFE 2. osas (H. Neetar) verbide puhul: sm *herätä*, ee *ärkama* ja sm *haukotella*, ee *haigutama*. Lähemalt refleksiivsest konjugatsioonist: Koivisto 1990; Koivisto 1995; Zaitseva 2002: 170 - 226.

Sõnamoodustus. Kogutud keeleainese hulgas leidub rohkesti liitsõnu, mis tuuakse enamasti sellisena ka kaardi legendis ja kaardil (vastava sümboliga). Mõnikord on otstarbekam toimida teisiti, s.o näidata kaardil eraldi mõlemat osist või ainult ühte neist. Sageli polegi täiendsõna obligatoorne, nagu sm *sierain* ~ *nenä/sierain* '(nina)sõõre'. Täiendsõnad võivad ka vahelduda, olulisem on hoopis põhisõna. Näiteks ninasõõrme piltlikes nimetustes võib soome murdeis olla täiendsõnaks (kas nominatiivis või genitiivis) terve rida sõnu: *nenä*, *nokka* 'nina', *sierain*. Huvitavam on kaardistada põhisõnu, mis märgivad auku või avaust, nagu *aukko*, *holi* (rootsi laen), *läpi*, *reikä*. Kaardile (ALFE II; H. Neetar) lisanduvad sama tüüpi nimetused mujaltki, nagu eP *nina-* ~ *nenä/auk*, eL (pluural) *nõna/mulgu*, vdj *nenä/-aukko*, krj *nenä-*, *sierain/loukko*. Kogu liitsõnaline keeleaines esitatakse kommentaaris.

Saab tuua ka vastupidise näite. Mitmes läänemeresoome keeles (soome, eesti, liivi) koosneb silmalau nimetus täiendsõnast SILMÄ ja põhisõnast LAUTA. On tehtud eri kaart (ALFE II; H. Neetar), kus kujutatakse täiendsõna levilaid: nominatiivne või genitiivne liitumine (liivi keeles puudub eristuskriteerium), täiendsõnana *silmi-*.

ALFE pakub rohkesti huvitavat keeleainest ka noomeni- ja verbituletusest. Mõnikord ongi otstarbekam teha oma kaart kõigist samatüvelistest tuletistest. Nii on juurmorfemist **hook-* (nt sm *huoata* 'hengähtää (syvään), henkäistä, levähtää') mitmeid tuletisi tähenduses '(nina)sõõre': sm, krj *huokain*; sm *huokuin*, is (pluural) *hookumet*; sm *huokonen*, *huokunen*, *huokosin*, *huokusin*; krj *huokon*, *huokama*; vdj *hookuma*; is *hooku*. Kaart (ALFE II; H. Neetar) annab tuletiste levilad, kommentaar näitab nende , eriti karjala *in* : *ime-* tuletiste varieerumist.

Kaardistada saab ka tuletussufiksile levilaid. Kindlasti kasutatakse tulevikus rohkesti Anneli Hännineni kaarti (ALFE II), mis on valminud ringutamist märkivate verbide (nt sm *kiskotella*, ee *ringutama*) põhjal. Verbitüübid on rühmitatud viimase sufiksi järgi: frekventatiivid, kausatiivid, refleksiivid. Refleksiivtüüpe on kogunenud üsna palju, sest

koos antakse nii refleksiivsed sufiksids kui ka refleksiivne konjugatsioon. Kõiki sufikseid (ka tuletustüve omi) analüüsitakse osade kaupa, nagu (*tt-eli-e*) *ttšie* (krj *kažottel'ieččie*), ((s)*ta-da-s:*) *-soi* (vps *kiskostadas*, 3. pööre *kiskostasoi*). Detailsem teave sufikseist endist ja verbidest leidub kommentaaris.

Süntaks. Siinkohal tuleks kõigepealt mainida, et mõnikord puudub teatud tegevuse väljendamiseks üksiksõna ja kasutatakse sõnaühendit. Näiteks välgulöömist edastab (kitsa levilaga) verb: soome keeles tuletised substantiivist *salama* 'välk' (*salahmoitsee, salamoi* jne), eesti murretes *välk~valk*-sõnast (*valgub, valgutab, välgib, välgub, välgutab*), vrd lv *valktõb* (kaart 99.1; T.-R. Viitso). Laiemalt levinud on sõnaühend: löömist, viskamist, pildumist märkiv verb koos partitiivobjektiga (välku, valgust vm märkivast substantiivist), nagu sm *lyö~iskee* 'lööb~hakkaa' 'raib, lõhub' *salamaa~tulda~valkeaa~valoa*; ee *lööb~heidab~viskab~pillub välku* (~välki~valku) (kaart 99.3; T.-R. Viitso).

Huvi pakub ka mõne kausatiivi kasutus. Näiteks haigutamist märkiva verbi puhul jagunevad läänemeresoome keeled kaheks. Eesti, vadja ja isuri keeles on mitmepöördeline verb (nt ee *mina haigutan, sina haigutad* jne). Soome ja karjala keeles kaasneb vaegpöördelise verbiga partitiivobjekt: sm (murdeline) *minua haikottaa~haikuttaa~haukottaa* 'mind ajab haigutama'; krj *milma haikoittoa* id. Vadja keelestki on üksikteateid verbide *aikottaa, aikuttaa* (ka *aikotõlla*) seesugusest esinemusest. Kaartidel (ALFE II; H. Neetar) tulevad selgelt esile kasutuspiirkonnad.

Keelte lühendid.

ee = eesti; eL = lõunaeesti mured; eP = põhjaeesti mured; is = isuri; krj = karjala; lv = liivi; sm = soome; vdj = vadja; vps = vepsa

KIRJANDUS

ALFE – Atlas Linguarum Fennicarum. Itämeren-suomalainen kielikartasto. Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. ALFE 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004.

- EMS I – Eesti murrete sõnaraamat I. A-J. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994.
- Koivisto Jouko* 1990: Suomen murteiden refleksiivitaivutus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 532. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koivisto Vesa* 1995: Itämerensuomen refleksiivit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 622. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Neetar Helmi* 2000: Ilmakaared keeleatlases: Atlas Linguarum Fennicarum (ALFE).- Studia ad geographiam linguarum pertinentia. Eesti Keele Instituudi toimetised 6. Toimetajad/Editors Vilja Oja, Seppo Suhonen. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 87-101.
- Oja Vilja* 2003: Semantic Maps in ALFE.- Proceedings of the Third International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Lublin, 24-29 July, 2000. Volume II. Maria Curie-Skłodowska University. Department of Slavonic Linguistics. Ed.: Stefan Warchoł. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 121-132.
- Pajusalu Karl* 1996: Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54. Turku.
- SMS I – Suomen murteiden sanakirja. Ensimmäinen osa a - elää. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Valtion painatuskeskus, 1985.
- Suhonen Seppo* 2005: Zur Kartographierung der lautlichen und morphologischen Zügen der ostseefinnischen Sprachen.- Congressus Decimus Internationalis Fenno-ugristarum. Joshkar-Ola 15. 08.-21. 08. 2005. Pars II. Linguistica. Summaria acroasium in sectionibus. Joshkar-Ola, 230.
- Zaitseva – Зайцева Н. Г.* 2002: Вепсский глагол. Сравнительно-сопоставительное исследование. Петрозаводск.

Хельми Нэтар

Таллинн

**Фонетическая и графическая информация в
«Лингвистическом Атласе прибалтийско-финских языков (ALFE)»
(Резюме)**

ALFE, первая часть которого увидела свет в конце 2004 года, представляет собой совместный проект Финляндии, Эстонии и

Карелии, который исходит в первую очередь из лексики прибалтийско-финских языков. На базе собранного языкового материала составляются лексические карты разных типов: ономаσιологические (представляют географически варьирующие слова / выражения), семантические (представляют географическое варьирование значений), мотивационные (представляют возникшие в ходе номинации взаимосвязи, образы, верования и т.п.).

В каждой лексеме содержится определенная фонетическая / фонологическая и грамматическая информация: звуковой состав слова, формо- и словообразование, а также синтаксическое употребление. Наиболее полно ALFE предлагает фонетическую информацию: обобщенно в легенде к карте и на самой карте (с помощью соответствующего символа), несколько точнее в комментариях. В атласе использована упрощенная транскрипция, которая учитывает финно-угорскую фонетическую транскрипцию, в отношении финского и эстонского языков учитываются и соответствующие литературные языки. Более точные фонетические формы приводятся по тем языкам, у которых литературный язык отсутствовал или не стал общеупотребительным. Наряду с ономаσιологической картой при необходимости составлены карты, передающие звуковую вариативность, это касается или всех близкородственных языков, или некоторых языковых групп, а иногда и отдельных языков. Историческая фонетика помогает подчас лучше истолковать языковые данные и воссоздать целостную картину, например, развитие *kt в лексеме, обозначающей родник, как фин. *lähde, lähe, lähle, lähre* и т.д., эст. *läte* и др. (ALFE I, карта 97.2 и комментарий).

Морфология. Имена в большинстве случаев приводятся в форме номинатива единственного числа, реже множественного. Относительно тех языков, где апокопы не произошло, гласный основы выявляется в номинативе, в языках, где конечный гласный утрачен (например, эстонский, вепсский), дается форма генитива в комментариях, иногда в легенде к карте и (с помощью соответствующего символа) на карте. Форма генитива важна для того, чтобы правильно различать типы слов. У глаголов преобладает смешанное представление материала: иногда это 1-й инфинитив, иногда форма 3-го лица единственного числа (последняя наиболее последовательно представлено в эстонском, вепсском и ливском языках). Южно-

эстонская форма 3-го лица единственного числа на *-ss* встречается только в комментариях. Например, *eläss (ta)* ‘он /она живет’. Возвратное спряжение определенных глаголов, которое встречается в восточных прибалтийско-финских языках, приведено в основном в комментариях, однако иногда нашло отражение и на карте, например, глаголы со значением ‘потягиваться’ или ‘зевать’ (будут опубликованы в ALFE II).

Словообразование. Подача сложных слов зависит от целого ряда обстоятельств. Иногда целесообразнее указать только на ареалы распространения определяющего или основного слова. Сложные слова передаются на карте и как отдельные слова, особенно в том случае, когда определяющее слово не обязательно, например, фин. *sierain~nenä /-sierain* ‘ноздря’ (ALFE II). В комментариях представлены более точные языковые формы.

Синтаксическое употребление представляет интерес у отдельных каузативов, выражающих физиологическое изменение в самом субъекте действия. В некоторых языках (эстонский, ливский, водский), например, глагол со значением ‘зевать’ имеет полную парадигму: эст. *mina haigutan, sina haigutad, tema haigutab* ‘я зеваю, ты зеваешь, он зевает’, в иных языках (финский, карельский) используется только форма 3-го лица единственного числа вместе с объектом: фин. *minua haikottaa~haukottaa* букв. ‘меня зевает’ (ALFE II).

Tiit-Rein Viitso

Tartu

ALFE JA KEELEAJALUGU

Läänemeresoome keeleastlase ATLAS LINGUARUM FENNICARUM ehk lühidalt ALFE peainitsiaator ja peatoimetaja Tuomo Tuomi väljendab atlase sissejuhatuses lk 17 atlase eesmärki järgmiselt: „Kartasto kuvaa itämerensuomalaisen kielten areaalisia suhteita. Kielenilmiöiden levikkikuvien voi odottaa valaisevan, miten itämerensuomalainen kieliyhteys on jakautunut nykyisiksi tytärikieliksi ja murteiksi. Kun useat kielenpiirteet, etenkin sanasto, liittyvät kiinteästi kielenulkoisiin kulttuuri-ilmioihin, palvelee kartasto myös kulttuurimaantiedettä, erityisesti lainainnovaatioiden lähtöalueiden ja leviämisyvälien selvittämistä. Kielentutkija etsii kartastosta vastauksia sellaisiin itämerensuomalaisen kielentutkimuksen kysymyksiin kuin mikä on eteläviron tai vepsän asema iims kieliperheessä, mikä selittää aunuksen eli livvin tai lyydin erityisluonteen, miten pohjoiset ja eteläiset tai itäiset ja läntiset itämerensuomalaiset kielet eroavat toisistaan jne. Kartoitettu materiaali nostaa kuitenkin esiin myös aiemmin esittämättömiä kysymyksiä ja antanee niihin vastauksia.“¹

1. Et ALFE käsitleb ennekõike sõnavara nähtusi, ongi atlase peamine kasutusala iseloomustata kahe märksõnaga, milleks on *keelegeograafia* ja *kultuurigeograafia*. Kultuurigeograafia seisukohalt on läänemeresoome lääne ja ida kohtumisala, kusjuures lääneosa jaguneb veel valdavalt

---

¹ Eestikeelne tõlge lk. 29 väljendab seda võimalikult täpselt: „Atlas kujutab läänemeresoome keelte areaalseid suhteid. Võib oodata, et keelenähtuste levikupiirid valgestavad, kuidas läänemeresoome keeleühendus on jagunenud praegusteks tütarkeelteks ja murdeiks. Et mitmed keelejooned, iseäranis sõnavara, liituvad tihedalt keeleväliste kultuurinähtustega, on atlas kasutatav ka kultuurigeograafias, eriti laenuinnohvatsioonide lähtealade ja levikuteede selgitamisel. Keeleuurija otsib atlasest võib-olla vastuseid sellistele läänemeresoome keeleuurimise probleemidele nagu: milline on lõnaeesti või vepsa koht läänemeresoome keeleperes, mis seletab aunu e ehk livvi või lüüdi eripära, kuidas põhja- ja lõnapoolsed või ida- ja läänepoolsed läänemeresoome keeled erinevad üksteisest jne. Kaardistatud materjal tõstatab siiski ka varem esitamata probleeme ja võib-olla annab neile vastuseid“.

rootsimõjuliseks ja saksamõjuliseks, kuigi üksikud laenud võivad vahel olla jõudnud üle traditsiooniliste mõjupiiride. Atlases on kaarte kommenteerides püütud võimaluste piires esitada ka sõnade päritolu viidates olemasolevatele käsitlustele, enamasti soome keele viimasele teaduslikule etümoloogilisele sõnaraamatule SUOMEN SANOJEN ALKUPERÄ (Helsinki). Sageli pole sõnade päritolu selge. Pole harvad juhud, kui sama sõna päritolu kohta on esitatud erinevaid päritoluoletusi, millest ühe eelistamine, kui üldse, oleneb lugejast. Eriti suurel määral võistlevad laenuandjatena balti ja germaani. Mõneti teistsugusel tasemel võistlevad laenuandjatena alamsaksa ja rootsi: tavaliselt ei teata, et rootsi keel sattus nii nagu kogu Läänemere rannik omal ajal tugeva alamsaksa mõju alla. Tagantjärele märkan, et meie, toimetuse liikmed, pole mõelnud sellele, et atlase mittelingvistist kasutaja ei tarvitse teada, et terminid *balti*, *germaani*, *skandinaavia*, *slaavi* viitavad keeleseisunditele ja ühtlasi kaugete minevikule, mil ei olnud olemas nüüdiskeeli ega nüüdisrahvusi neile iseloomulike tunnustega. Sellest hoolimata leiab atlasest üht-teist ka kultuuriajaloo ning isegi n-õ pärisajaloo huviline, sest on teada, et mõnedegi keelenähtuste levikupiir kattub võrdlemisi hästi kunagise ajaloolise piiriga, ning selles osas aitavad kasutaja leiurõõmu suurendada atlase 1. köite lõpus lisakaardid 4 ja 5.

2. Otseselt keeleajaloo, s.t hääliku- ja vormiloo seiskohalt on ALFE poolt pakutav paratamatult tagasihoidlik. Kuivõrd on tegemist ennekõike sõnavara nähtusi käsitleva atlasega, ALFE ei laienda ega üldista kuidagi seda, mida pakuvad Andrus Saareste EESTI MURDEATLAS I–II (Tartu 1938–1941) ja VÄIKE EESTI MURDEATLAS (Uppsala 1955), Lauri Kettuneni SUOMEN MURTEET III A. MURREKARTASTO (Helsinki 1940) ning D. V. Bubrihi, A. A. Beljakovi ja A. V. Punžina KARJALAN KIELEN MURREKARTASTO (Helsinki 1997). Keeleajaloo peamiseks uurimisobjektiks on keeleüksuste muutused ja eesmärgiks keeleüksuste süsteemi muutuste suhtelise kronoloogia selgitamine mõeldavast algjärgust alates (sellele võib lisanduda soov seostada suhtelist kronoloogiat absoluutse kronoloogiaga). Seda eesmärki on võimalik parimini võimalik saavutada murrete ühissõnavaras või muutelõppudes esinevate häälikumuutusi arvestades; kuid ühised häälikumuutused võivad tuleneda ka universaalsetest tendentsidest või mõne mainekama murde mõjust murde- või keeleliidu raames. Ühiste muute- või tuletusmorfeemide leidumine võib viidata ühisele päritolule, kuid võib olla ka vastastikuse laenamise tulemus. Ühiste morfosüntaktiliste joonte, nt ühiste

aktiivselt kasutatavate tarindite olemasolu naabermurretes viitab ennekõike tihedatele kontaktidele. Nt asjaolu, et eesti keeleala kõik murded tunnevad muudele läänemeresoome murretele tundmatut tarindit, mille moodustab isikuline *pidada*-abiverb koos põhiverbi supiini illatiivvormiga, vrd ühelt poolt eesti *peab kirjutama*, teiselt poolt vadja *piäb čirjottaa*, soome *pitää kirjoittaa*, põhjavepsa *pidab kird'utada*, aga samal ajal eesti murretel ei ole olemas ühtki ainult neile omast ja samas neile kõigile ühist häälikumuutust või muutelõppu, sest kõik ühised häälikumuutused on tuntud ka kuskil väljaspool eesti keeleala, osutab selgelt esiteks seda, et see tarind on suhteliselt uus ja levinud ühest sugulasmurdest teise ning teiseks seda, et eesti murded ei ole kujunenud ühise algeesti keele jagunemise tulemusena, vaid erineva algupäraga sugulasmurrete integratsiooni tagajärjel. Lisaks osutab see sedagi, et murdekontiinumis pideva levikualaga morfosüntaktilised ühisjooned on keelesuguluse tuvastamisel kasutud.

3. Keeleatlase koostamisel on üheks dilemmaks see, kas püüda esitada võimalikult kõiki andmeid sisaldavaid, n-ö informatiivseid kaarte või keeleandmete võimalikult selgepiirilise jaotumisega lihtsaid kaarte. Esimest tüüpi kaartidelt on koostajalgi sageli raske ühe või teise kaardistatava üksuse levikuareali või levikuareale kindlaks teha, atlase lugejast rääkimata. Teist tüüpi kaartide puhul kõrvaldab koostaja kaardistatavast andmestikust nähtused, mis tema meelest on ebaolulised; heal juhul kajastab sellist algandmestikust leiduvat ebaoluliseks peetavat andmestikku kaardi kommentaar. Tegelikult on ka ALFE algainestik soome ja eesti murrete osas läbi teinud ulatusliku nn reeglipärase, täpsemalt häälikuseadusliku variatsiooni ühtlustamise, s.t murdejoonte tasandamise ehk kõrvaldamise. See on selgesti väljendatud atlase toimetusjuhendi² jaotuses 7.5, kus lk 36 öeldakse:

Tyypityksessä tasoitetaan yleensä aina säännölliset foneettisen tason ilmiöt. Tavallisimpia niistä ovat seuraavat (huom.: *alleviivaus* eli kursiivi tarkoittaa siis foneettista muotoa, lihavointi tarkoittaa yleiskielistettyä lekseemiä kommenteissa (legendassa riittää tällöinkin pelkkä antiikva) ja VERSAALILLA on merkitty formatiivit):

Sellele järgneb poolteist lehekülge tavalisimate variatsioonide loetelu koos eelistatava tulemusena, nt:

---

² ALFE. Atlas linguarum Fennicarum toimitusohjeet. Koonnut ja toimittanut toimituksen kokouksen pöytäkirjoista ja muista lähteistä Raimo Jussila. [Helsinki 1999].(Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 107).

- pitkän vokaalin diftongiutuminen (*maa, moa, mua* → **maa**)
- *ie-, uo-, üö-*diftongien muutokset (*pieli, piäli, peeli, pel'* → **PIELI**); *ruohka, roahku, ruahku, ruhko, rohk* → **RUOHKA**)
- *i-*loppuisen jälkitavujen diftongin edustus (*keltanen, keltaanen, keltainen, kelta'nen, keltain, keldaañe* **KELTAINEN** tai **keltainen**; formatiivin ja yleiskielistymisen rajatapauksia!)
- loppu *-i ~ -e* (*kaski, kaske* → **KASKE**; *suvi, šue* → **SUVI**)
- odotuksenmukainen dentaali- ja palatalispirantin edustus (*luale, luole, luare, luore, luoje, luuve, luuvve, luodeh, luue, luuvveh, lu|eh, luuvveh, luod, luuod* → **LUODE**: huom. sen sijaan *kirukset, kilukset, kijukset, kiukset* → **kidukset** ja *kitukset* → **kitukset**)

Need väljanopitud näited, millest esimene oli ka loetusel esimene, osutavad (1) ühe keele sisestest variantidest valitakse kirjakeelepärase; (2) eri keelte variantidest valitakse soome kirjakeele pärase *ie, uo, üö*, mitte aga vanim pikk vokaal *ee, oo, öö*; (3) tasandatakse ka eri murrete tuletusliiteid, (4) kui soome kirjakeele paradigmas esineb morfofonoloogiline vaheldus, valitakse eri keelte variantidest üks suvaline soome variantidest. Viimane näide kinnitab, et see, kas mingi varieerumine jääb soome keele raamesse või ulatub väljapoole on väga tähtis. Samas selgub lk 38, et tegelikult on soome ainek juba enne atlase toimetajani jõudmist läbi teinud ühtlustamise:

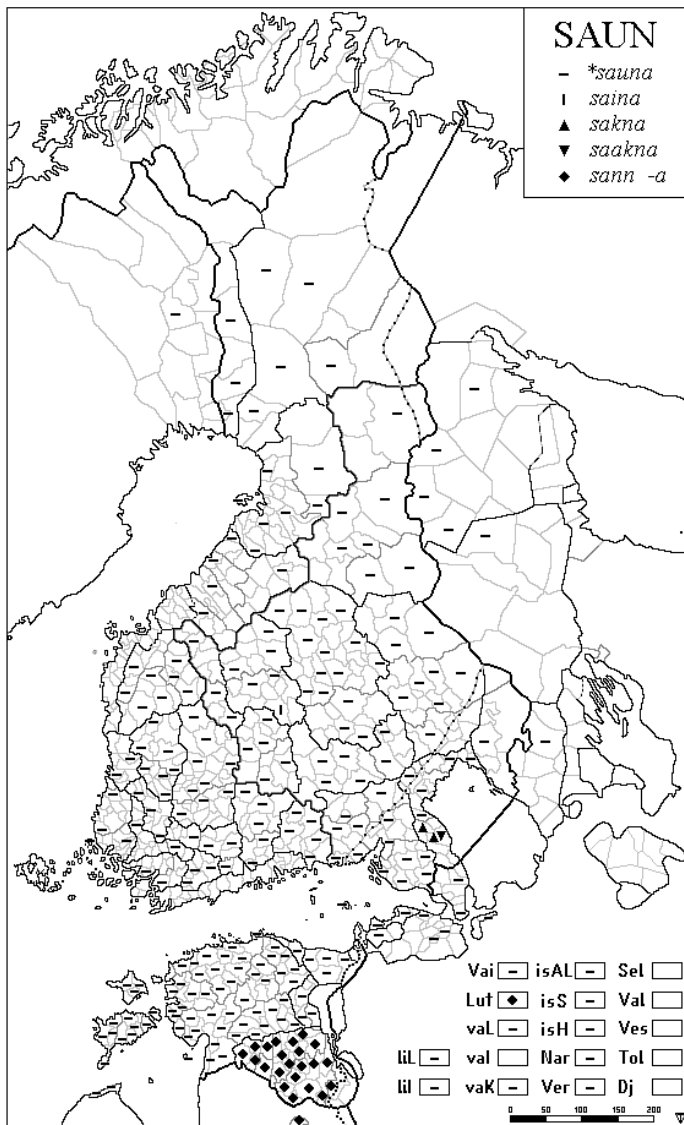
Suomen ainekstossa edelliset foneetisest tason ilmiöt on useimmiten jo keruuvaiheessa tasoitettu. Niissä tapauksissa joissa muiden kielten foneetisest variaatio esitetään kommentteissa, on myös suomen variaatio (ilman levikkejä) esitettävä. Variaation lisää suomen toimitus.

Tegelikult on ka eesti ainekstus nn foneetilisest ilmingud ära tasandatud, enamasti on aga ära näidatud tüvevokaali vaheldus, välde, palatalisatsiooni esinemine. Karjala ja vepsa ainekstus jääb tüvevokaal vähemalt karjala ja vepsa murdeid mitte tundvate toimetajategi eest varjatud saladuseks. Jääb nentida, et küllalt sageli on kaardi koostaja-kommenteerija kasutusel olev tasandatud ainekstus tema pädevusalast ja kontrollimispiirkonnast väljas, ta peab lihtsalt usaldama tehtud tasandusi või leidma viisi, kuidas minimeerida tasanduste kasutamist. Lisaks tuleb mõnda, et isegi soome ja eesti murdekogud ei sisalda pahatihti soovitud teavet sõnade käändumise või pöördumise ja seega ka tüvevahelduse kohta, samas ei võida sellistki fragmentaarset ainekstikku ignoreerida. Atlase kasutaja on kaartide koostajatest mõneti halvemas olukorras, sest ka kaartide koostaja on

sunnitud esitatavat ainekku tüübistama tema meelest oluliste, s.t subjektiivsetel eelistustel põhinevate tunnusjoonte põhjal.

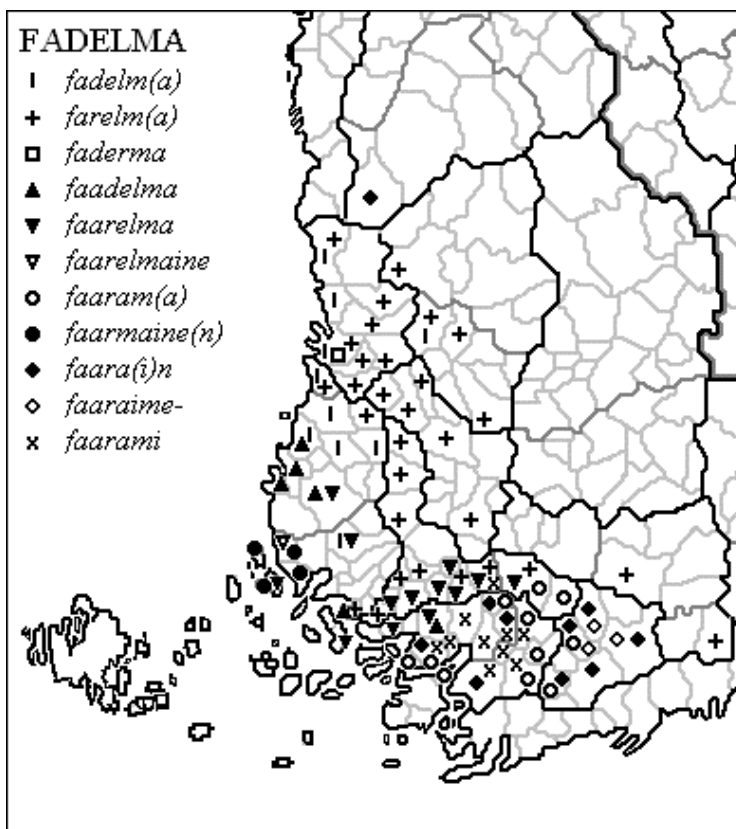
4. Niisiis ei ole ALFE toimetajate käsutuses olev ainek kuigivõrd mõeldud keeleajalooliste järelduste tegemiseks. Kuid samas pakub isegi valminud ALE kõide mõningaid rõõmustavaid leide. .

Läänemeresoome murretest hulgas esitavad lõunaeeesti murded mõnigi kord väga vanu eriarenguid, mis lubavad lõunaeeestil pidada vanemaks kui ükskõik millist soome või päriskarjala murret või mõlemaid üheskoos. Üks selliseid on lõunaeeesti muutus **kn > nn*, mis selgeimalt esineb morfeemiipiiril vormides eeL Võru *tenniq, nänniüq*, vrd liivi *tiend, nænd*, põhjaeeesti *teinud, näimud*, rannikueesti *tehend, nähend*, vadja *tehnü, nähniü*, is *tehnüt, nähniüt*, soome *tehnyt, nähnyt*, vepsa *tehnu, nähnu*. Siin kajastavad murded rannikueestist vepsani pigem infinitiivitüvede **teh-* (< **tek-*) ja **näh-* (**näk-*) analoogiaüldistust kui häälikumuutust. Küll aga kajastab olulist häälikumuutust on diftongi järelois *i* põhjaeeestis ning diftongi või pika vokaali pikkus liivis – liivis on **h*-st erineva konsonandi vokaalistumine ja assimileerumine põhjustanud eelnenud vokaali pikendamise, **h* assimileerumisega kaasnenuks katketooni ilmumine. Põhjaeeesti diftongile vastanduvat *nn*-geminaati ilmutab ka lõunaeeesti *sann, g.sanna, p`sanna*. Põhjaeeesti diftongi toetavad siin liivi *sõna, p.sounõ* ning vadja, isuri, soome, *sauna* ning põhjakarjala *sauna* ja *šauna*, mis võivad olla laenatud soomest. ALFE 1 kaart 26 ja selle kommentaar lisavad sellele soome *sakna* (PyhVI, Räi) ning *saakna* (PyhVI), mis kinnitavad lõunaeeesti vihje õigust: läänemeresoome tüve algkujuks on **sakna*. Samas ei tähenda arhailise kuju säilimine veel seda et, Karjala Kannase murre peaks olema kunagi olnud muude läänemeresoome murretega võrreldes kuidagi olnud eriline: murre on määratud ikkagi oma uuendustega. Huvitav on ka kaardil puuduv, kuid kommentaaris leiduv Laukaa *saina*, mis võib olla eriline murdejoon ja osutada, et **k* vokaalistumine tagavokaali järel on olnud keerulisem kui tänapäeval paistab. Suomen sanojen alkuperä 3: 161 vaikib maha soome *sakna, saakna* ja *saina*, ilmselt pole soome murdeuurijad pole neid kujusid pidanud tähelepanuväärseiks. Siin esitatav kaart 1 põhineb vadja, isuri, soome ja karjala osas ALFE 1 ainekul. Kuid lõunaeeesti uuenduslik *sann* ja soome vanapärane *sakna* lubavad lisaks uuele rekonstruktsioonile **sakna* väita, et ka lõunaeeestis ainult Vastseliinas registreeritud kalanimetus *sännäs* 'Leuciscus idus' (g `sännä), millele vastab eesti kirjakeeles *säinas* ja soome kirjakeeles *säynävä*, on olnud **kn*-sõna.

Kaart N 1. Läänemeresoome tüve *sakna põhivariandid läänemeresoome keelealal

ALFE 2. köitese kavandatud sõnadest on ennekõike vaarika nimetused huvitavad selle poolest, et kõrvuti suhteliselt väiksel alal laenudega (soomes rootsi laen, karjalas vene laen ja liivis mõnevõrra küsitav läti laen) on läänemeresoome keelealal levinud suur hulk häälikuliselt enam või vähem sarnaseid nimetusi. Läänemeresoome keeleteaduses on neid kõiki kombeks pidada ühesama tüve variantideks, vrd nt ja Eino Koponen 1992: 127–132 ja SSA 3 sub *vadelma*. Nende variantide seas on eriti tähelepanuväärsed Soome edelaosa murrete *f*-algulised nimetused, vrd kaarti 2, kus esitatavad tüvevariandid ühendatakse tinglikult koondnimetuse *fadelma* alla.

Kaart N 2. Soome keele f-algulised vaarikanimetused.

On huvitav, et soome keele sõnaalgulisest *f*-st on mööda läinud niihästi Lauri Kettunen oma murdeatlases kui ka Martti Rapola oma soome keele häälikuloo loengutel. Vaarikanimetus pole ainus *f*-ga algav sõnapere. Nii esineb *f* ka näiteks herilassenimetuse algul, kuid märksa piiratumalt, vrd *fapsiainen* (Kokemäki), *faaksalainen* (Kuusjoki). Neis soome murretes, kus sõna algul *f*-i ei esine, vastab *f*-le reeglina *v*. Teiselt poolt esineb *f* Edela-Soomes siiski vaid vähestes muudes murretes *v*-algulistest sõnades.

Niisiis peame küsima, kumb on vaarikanimetustes algupärane, kas kitsal alal tarvitav *f* või suurel alal tarvitav *v*. Uurali keeltes esineb põlissõnades sõna algul *f* ainult kahes keeles: ungari keeles ja eenetsi keeles. Seal see on tekkinud varasemast **p*-st, sest sellele vastab ungari *f*-muudes soome-ugri keeltes ja eenetsi *f*-muudes samojeedi keeltes. Nüüd võiksime otsustada, et Edela-Soome murretes on *f* tekkinud varasemast *v*-st. Et igal häälikumuutusel peab olema põhjus, siis oleks väga lihtne põhjendus see, et rootsi keelega kokku puutudes on soomlased rootslasi jäljendades hakanud sõna algul *f*-i hääldama. Seda seletust pole võimalik ümber lükata, aga seda pole võimalik ka tõestada. Liiatigi pole veel selge, mil määral *f* esineb Edela-Soome murretes. Et läänemeresoome vaarikanimetustel pole soome-ugri tausta, ei saa välistada, et tegemist on laenuga tundmatust substraatkeelest ja juba selles keeles esines *f*, mis kunagisel tihedaima kontakti alal on säilinud. Ka *fapsiainen* on laentüvega sõna; kuigi selle tüve peetakse balti laenuks, on sama tüvi veidi teisel kujul tuntud teisteski indoeuroopa keelerühmades, mistõttu ei saa päriselt välistada võimalust, et leidis sellinegi varane indoeuroopa murre, kus *v* oli sõna algul *f*-ks muutunud. Samas on herilassenimetuste algul *f* nii haruldane ja herilased võivad olla vahel nii tüütud, et ei saa välistada ka herilassenimetuste *f*-i afektiivset tekkepõhjust. Niisiis tuleb arvestada sõnaalgulise *f*-i kolme tekkevõimalusega, millede seas ükski pole oluliselt parem teistest.

KIRJANDUS:

ALFE. Atlas linguarum Fennicarum toimitusohjeet. Koonnut ja toimittanut toimituksen kokousten pöytäkirjoista ja muista lähteistä Raimo Jussila. [Helsinki 1999]. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 107).

Atlas linguarum Fennicarum. ALFE 1. Helsinki 2004 (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118).

Koponen Eino 1992. Itämerensuomen marjannimistön kehityksen päälinjoja ja kantasuomen historiallista dialektologiaa. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 83: 123–161.

Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 3 R-Ö. Helsinki 2000 (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62).

Тийт-Рейн Вийтсо

Тарту

ALFE и история языка

(Резюме)

Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков по назначению лексикологический. Главную область применения атласа, рассматривающего, прежде всего, лексические явления, можно охарактеризовать предметными словами *языковая география* и *культурная география*. С точки зрения истории языка, т. е. исторической фонетики и морфологии предлагаемое атласом лингвогеографическое исследование неизбежно скромнее; атлас никаким образом не расширяет и не обобщает того, что предлагается в лингвистических атласах эстонского языка, созданного Андрусом Сааресте, финского языка, созданного Лаури Кеттуненом и карельского языка, созданного Д. В. Бубрихом, А. А. Беляковым и А. В. Пунжиной. Главным объектом истории языка являются изменения языковых единиц и выяснение относительной хронологии изменений системы языковых единиц, начиная с определенной начальной стадии. Эта цель наилучшим образом достигается при учете языковых изменений в общем словаре диалектов, хотя общие изменения могут быть и результатом универсальных тенденций или, частично, влиянием какого-нибудь престижного диалекта в рамках диалектного или языкового союза. Инфлексивные или деривационные аффиксы могут быть не только общим наследием, но и результатом взаимного влияния. Общие морфосинтаксические чер-

ты, напр. активно употребляемые конструкции, указывают, прежде всего, на тесные контакты.

Одной из дилемм создания атласа является то, каким образом построить карты: представить ли на них наибольшую информацию (т.е. возможно, все имеющиеся данные) или представить карты с наиболее четким распределением имеющихся данных. По первым часто трудно определять ареалы распространения картографируемых единиц, в других же создатель карты устраняет маловажные, по ему мнению, данные. Следует добавить, что для облегчения создания лексикографических карт уже исходные данные финских и эстонских диалектов претерпели кардинальную обработку. Тем не менее, атлас может дать новое и для исторической лингвистики. Так, карта 26 (I том атласа) представила читателю финские диалектные варианты *sakna*, *saakna* в качестве именованной бани (см. карта 1). В ее материале на базе отличия южноэстонского варианта *sann* от ливско-северноэстонско-водско-ижорско-финско-севернокарельского **sauna* и финского диалектного *saina* нашла подтверждение мысль о том, что в этой основе первоначально встречалось сочетание согласных **kn*.

Материалы атласа по именованию понятия «малина» в прибалтийско-финских диалектах содержат данные о встречаемости в юго-западных диалектах финского языка весьма проблематичного согласного *f* в начале слова вместо *v* большинства прибалтийско-финских диалектов (см. карта 2). Хотя возможно полагать, что *f* является результатом попыток подражания соответствующему звуку в речи шведов. Однако ограниченная встречаемость *f*, притом в словах, не имеющих соответствий в более дальних родственниках, может указать на его заимствование из неизвестного субстратного языка.

Vilja Oja
Tallinn

KASULIKUL TAIMEL ON ROHKESTI NIMESID³

1.1. Teeleht (*Plantago*) on läänemeresoomlastele üks tuntumaid looduslikke rohttaimi ja ühtlasi käepäraseid ravimtaimi. Levinuimad liiki, suurt teelehte (*Plantago major*) näeme sageli tee- ja põlluservadel ning õuedel. Taime suured elliptilise kujuga nahkjad lehed asetsevad juurmise kodarikuna, mille keskelt sirutub otse üles piklikku rohekat õisikut (tähka) kandev vars. Keskmise teeleht (*Plantago media*) ja süstlehine ehk väike teeleht (*Plantago lanceolata*) on rohkem niidutaimed. Keskmise teelehe leht on karvane, suure ja süstlehise teelehega võrreldes vahepealse suurusega – sellest ka nimes täiendosa keskmine (*media*). Õie kroonlehed on heleroosad, kuid pikkade lillade tolmukate tõttu meenutab õisik helelillat tutti. Süstlehise teelehe lehed on kitsad, süstja kujuga, kuni 2 cm laiad ning õisik munajas, kollakaspruun. Neid kolme liiki kasutatakse sarnasel viisil rahvameditsiinis. Neljas liik, tumedatäpiliste hallikasroheliste renja kujuga lehtedega rand-teeleht (*Plantago maritima*) kasvab paiguti meie rannaaladel. (EE, 9: 327–328; Tammeorg, et al. 1984: 168–171; Laansoo, www.tba.ee; Kuusk 1972: 233–234).

1.2. Teelehe nimetusi läänemeresoome keeltes on kogutud kahe murdeatlase, Euroopa keelte atlase *Atlas Linguarum Europae* (ALE) ja läänemeresoome keelte atlase *Atlas Linguarum Fennicarum* (ALFE) jaoks. Mõlema atlase küsimustikus on piiratud üldnimega *Plantago* (ALE 1976: k.82, IMSKK: 59). Kogutud sõnavara hulgas tundub olevat nii taimeperekonna üldnimetusi kui konkreetset liiki märkivaid noomeneid. Ühelt poolt ei võimalda olemasolev murdeaines sageli taime liiki tuvastada, teiselt poolt ei järgita rahvakeeles alati taimede liigi- ja perekonnanime osas botaanilist täpsust. Samuti ei saa

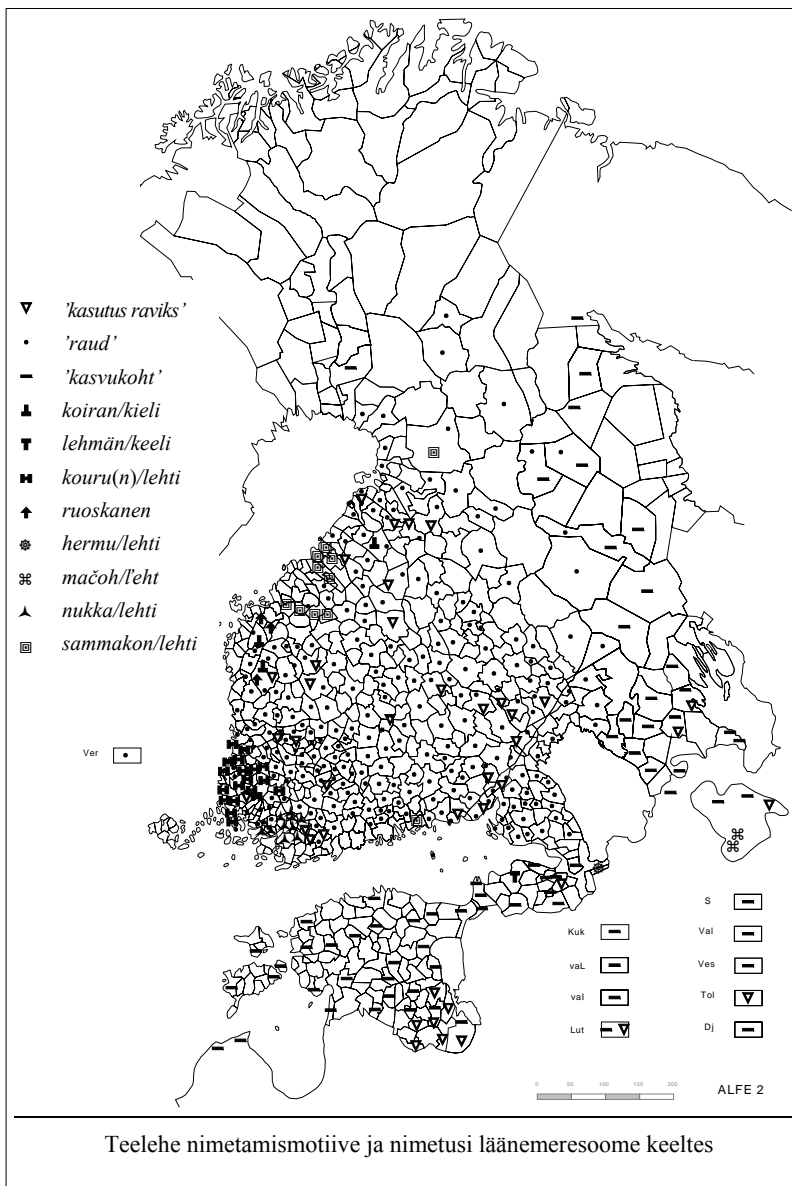
---

³ Uurimistoetus Eesti Teadusfondi grant nr 5967

ilmeksimatult eristada selgitava otstarbega või kujundlikke taimenimetusi murdes kinnistunud termineist.

Alljärgnevalt käsitletakse läänemeresoome keeltes teelehte märkivaid sõnu süstematiseerituna nimetamismotiivide põhjal: 'tee' (2.1.), 'maa' (2.2.), 'õu' (2.2.), 'konn' (2.4.), 'raud' (3.1.), 'haav' (3.2.), 'paise' (3.3.), 'muud tõved' (3.4.), 'kehaosa' (3.5.). Osa motiive on koondatud rühmadesse, nagu 'lehe välimus' (4.1.), 'õie välimus' (4.2.), 'roll mängus' (5.1 – 5.3.) ja muud (6.). Käsikirjalistest materjalidest on kasutatud Helsingis Kotimaisten kielten tutkimuskeskuses talletatud soome murrete sõnavara arhiivi (SMSA) ja Tallinnas Eesti Keele Instituudis oleva eesti murdesõnavara koondkartoteegi (EMSK) kogusid, eri keelte spetsialistide poolt eelnimetatud keeleastlaste tarvis kogutud murdeainest ja ALFE 2. osa jaoks valminud teelehe nimetuste levikukaarte (koostanud Vilja Oja, joonistanud Anneli Hänninen). ALFEs on läänemeresoome murdeliste nimetuste levik kaardistatud detailsemalt neljal kaardil, käesolevale artiklile on lisatud vaid kõige üldisem kaart. Kaugemate sugulaskeelte materjali kohta ei anta ammendavat ülevaadet, vaid tuuakse üksnes võrdlevaid näiteid. Vähendamaks erinevatest transkriptsioonisüsteemidest tekkida võivat väärnimetust, on käsikirjaliste andmekogude aines siin esitatud enam-vähem kirjakeelepärasel kujul ladina tähtedega. Vaid konsonantide palatalisatsioon on tähistatud kriipsukesega tähe kohal või järel ning tagapoolse hääldusega *i* ja kõrge *õ* on tähistatud märgiga «. Liitsõna osi eraldab vajaduse korral kaldkriips.

2.1. Rohttaimede perekond *teeleht* (*Plantago*) kannab mitmes keeles nime, mis lähtub mõistest 'tee', seal hulgas läänemeresoomlastega tihedaid kontakte omanud keeltes, nagu saksa *Wegerich* < *Weg*, vene *подорожник* < *дорога*, läti *ceļmalīte* < *ceļš*. Nimi on tulnud sellest, et perekonna silmatorkavaim esindaja, suur teeleht (*Plantago major*) kasvab peamiselt sillutamata teedel ja jalgradadel ning teeäärtes. Taim paljuneb seemnetega, mis kleepuvad jalakäija taldade ning sõiduki rataste külge, kust hiljem irduvad. Nõnda levib suur teeleht igal pool, kus liigub inimesi. Tee nimetamismotiivina esineb suuremal või vähemal määral kõigis läänemeresoome keeltes (vt kaart).

Liitsõnad, mille esikomponent on noomen *tee* ning selle häälikulised variandid ja järelkomponent lehte või rohttaime märkiv sõna, on valdavaks eesti keeles: eP *tee-* või *tie/leht* üld., *tii/lest* Kod, *tie/tii(t)e/leht* RId HJn Kad VJg. *tee/rohi* Jõe Põi HMD, *tee/hein* Ksi; eL *tii/leht* (-le,t) M T Plv, *tii/(h)ain* T Kan Har, põhjakarjala murretes: *tie/heinä* Kst Sohk; •*ie/heinä* U Vn ning Ingerimaal: sm *tie/leht(i)*; is *tee/lehti* (AIL), vdj *tee/lehto* (Vilbaste 1957: 177; Tsvetkov 1995: 337). Üksikteateid on mujalt Soomest (MänH YTor *tie/lehti*) ning karjala Aunuse murdest (V *tie/heinü*). Lisaks neile leidub muidki *tee*-täiendosaga nimetusi, näiteks eesti murretes *tee/lill* (Plt TMr), (pl) *tii/nuiad* (Trv Nõo), (pl) *tee/nupud* (Saa), *tii/tilk* (Räp), (pl) *tee/tited* (Jõe). Viimati loetletud nimetuste järelolisega peetakse silmas taime õisikut (vt ka 4.2.).

Teelehe liivikeelse nimetuse aluseks on samuti mõiste 'tee': pl *riek/aaina/le'ed* sõnasõnalises tõlkes 'teerohulehed' < li *reK ~ rieK* 'tee' < *retk, vrd eesti *retk*, soome *retki* 'teekond, rännak' (LW: 332–333).

Soome kirjakeelne *ratamo* (*tie-, piha/ratamo* jt) on kunstlik moodustis sõnast *rata* 'tee, rada', murdekeeles *ratamo* puudub. Orivesi murdealal on teelehte kirjeldades kasutatud liitsõna *rataruoho*, sõnasõnalt 'radarohi', mis ilmselt ei ole siiski termin, vaid pigem seletus.

Vene laen *dorog-* märgib mõistet 'tee' teelehe nimetuse esikomponendina lõunakarjala murretes, aunuses ja lüüdis ning põhja- ja keskvepsa murdes. Liitsõna järelolis on oma sõna *heinä* või *lehti* variant: *doroga + heinä* krjP *doroga/heinä* Oj Prj, *dorog/hein* Dj; krjA *dorogu/heinü* A; *doroga + lehti* krjP *doroga/lehti* S Ves; krjA *dorogu/lehti* Sal Vielj V Kls A Pr; krjL *doroga/lehti* Koik, *dorog/leht* Hj, *dorog/lehte* Kuj, *dorog/lehtes* Phj; vps *dorog/lehtez* Stj Kask Ost Jä. Paralleelnimetusena on karjala Djorža murdest registreeritud *dorog/lapušk* (*lapušk* < vn *ланыука*, dem < *лана* 'käpp'). Lisaks neile kasutatakse karjala murretes vene toorlaenu: krjP *podorožnikka* Tk Pa S Ves, *podorožnikko* Kar; *dorožnik* Kn; *dorožnikka* Val (< vn *подорожник* 'teeleht, Plantago' < vn *дорога* 'tee'). Vene laen *podorožnik* on kirja pandud ka Kagu-Eestist Setu murdest (Vilbaste 1993: 477; Must 2000: 232). ALE materjal näitab, et vene sõna on teelehe nimena üsna

levinud volga ja permi keeltes. Ersa-mordva keeles tarvitatakse selle kõrval sõnaühendit *podorožnoj lopa*, mille esikomponent on vene keelest laenatud adjektiiv tähenduses 'tee-', teine komponent, ersa keeles lehte märkiv *lopa* kuulub päritolult ühte eespool mainitud vene sõnaga *лана*.

Kõigis Euroopas kõneldavais soome-ugri keeltes peale mari leidub teelehe nimede hulgas liitsõnu või mitmesõnalisi ühendeid, mille esikomponent tähistab vastavas keeles mõistet 'tee': mdE *ki langoñ tikše* < *ki* 'tee' + *lango g-n* 'pind' (*ki langoñ* 'tee[pinna]') + *tikše* 'rohi'; mdM *ki langoñ lopa* < *ki langoñ* (= mdE) + *lopa* 'leht'; udm *šures dur»n budiš kuar* < *šures* 'tee' + *dur»n* 'ääres' + *budiš* 'kasvav' + *kuar* 'leht', *šures tur»m* < *šures* + *tur»m* 'rohi'; kP *tujdor tuʀun* < *tuj* 'tee' + *dor* 'äär' + *tuʀun* 'rohi', (= udm *tur»m*), kS *tujdor lapkor* < *tuj* + *dor* (= kP) + *lap* 'leht'; käpp' (vrd vn *лана*) + *kor* 'leht' (= udm *kuar*), ung *útifű* ~ *hosszú útifű* < *hosszú* 'pikk' + *úti-* 'tee-' (*út* 'tee') + *fű* 'rohi', *útilevél* < *úti* + *levél* 'leht', *útilapu* < *úti* + *lapu* 'leht' (vrd vn *лана*).

2.2. Muu kasvukoht peale tee kajastub teelehe nimetustes harva. Karjala murretes, isuri keeles ning läänevadja murdes esineb liitnimetuse täiendosana noomeni *maa* häälikuvariant: *maa* + *lehti* krjP *mua/lehti* (Juj); is *maa/lehti* (Soi); vdj *maa/lehto* (vdjL); *mua* + *kakkaraine* krjP *mua/kakkaraine* (Tk), *mua/kakkarañi* (R), *mua/kakkaraiñi* (Jyj), *moo/kakkara(ne)* (Pa). Karjala keeles tähistab *kakkaraine* vesikuppu (*Nymphar*) ja vesiroosi (*Nymphaea*) (KKS, 2: 19). Maismaataime, teelehe nimes *mua/kakkaraine* on kasvukohta märkiva täiendosa *mua-* peamine funktsioon eristada teda sarnase nimega veetaimest. Põhjaeesti murretes on mõnikord suure teelehe kohta öeldud *maa/leht* (HJn) ja pl *maa/tee/lehed* (JMd) (Vilbaste 1993: 477).

2.3. Suure teelehe nimetus soome kirjakeeles, *piharatamo* (< *piha* 'õu') johtub taime rohkest levikust taluõuedel. Rahvakeeles leidub vaid juhuteadetena MänH *piha/kielo* ja *-raudas*, mis võivad olla individuaalsed moodustised. Sisu poolest on neile lähedane Loht *kartano/ruoho* (< *kartano* 'õueala'). Viimane on nopitud kontekstist «*Puhuttiin vain kartanoruohosta*», kus sellega arvatavasti mõeldakse taluõuel kasvavaid rohhtaimi üldiselt.

2.4. Kaudselt võivad kasvukohale viidata ka soome kesk-Pohjanmaa murdes ning selle lõunapiiril keskmurde lääneosas ja lõuna-Pohjanmaa põhjatipus esinev *sammakon/lehti* ja *sammakko/lehti* < *samma|kko g -kon* 'konn'. Konna tähistav sõnaosa soome taimenimedes osutab sageli taime märjale või niiskele kasvukohale (Karhu 1998: 191–192). Võibolla on teelehe sellise üldnimetuse aluseks taime niiskel pinnasel kasvava teisendi või liigi levik. Eesti kirjakeeles kannab nimetust *konnarohi* madalas vees kasvav taimeperekond *Alisma* (Kuusk 1972: 362). Eesti murretes on *konnahein* öeldud mõnede umbrohtude kohta, nagu aasosi (*Equisetum pratense*) Jäm ning kirburohi (*Polygonum*) Saa Krk (EMS, 3: 560). Kaugemates sugulaskeeltes leiame ersa murdekeeles teelehe ühe nimetusena *lago lopa*, mis sõnasõnaliselt tõlkes tähendab 'konna leht' (*laga* 'konn' < tõenäoliselt vn *лягушка* 'id.').

3. Teeleht on läänemeresoomlastele hästi tuntud ravimtaimena. Ravi otstarbel kasutatakse peamiselt taime lehti, vähem seemneid ja juuri. Teelehe mahl aitab parandada haavu, paiseid, ja põletikke ning peatada verejooksu, lehtedest valmistatud tee ning keedis mõjuvad röga lahtistavalt, kuid on abiks ka mao- ja soolehädade korral. Samaks otstarbeks võib keedist teha suure teelehe seemnetest. Suure teelehe teel on täheldatud virgutavat ja vererõhku ning veresuhkrut alandavat mõju. Teelehte on tarvitatud isegi viljatuse raviks (Tammeorg jt lk 167–171; www.kunskmoor.com; www.tba.ee). Teelehe roll arstimisvahendina kajastub taime rahvapärastes nimetustes peamiselt kolmel viisil: (1) raua – väidetavalt vigastuse põhjustaja, (2) ravitava haiguse või vea, (3) haige koha nimetuse kaudu.

3.1. Soomes on teeleht tuntud „raualehena». Enamik taime murdekeelseid nimetusi on moodustatud noomeni *rauta g raudan* 'raud' või selle tuletiste baasil. Kogu Soomes on levinud liitsõnade *rauta/lehti* või *raudan/lehti* häälikuvariandid. Selle kõrval või asemel tarvitatakse peamiselt savomurretes ja lõuna- ning kesk-kagumurrete alal nimetusi *rauta/heinä* ja/või *raudan/heinä*. Savo murretest kuni kesk-Pohjanmaani ulatub ka *s*-sufiksiga tuletiste *raudus* ja *raudas* põhiline levila. Enamasti moodustavad viimased liitnimetuse esikomponendi: *raudus/lehti*, *raudas/lehti*, *-heinä*. Üksiksõnana on registreeritud sm *raudus* Piht KorJ Oula ja *raudas* PyhOl Sie ning

põhisõna positsioonis liitnimetuses *piha/raudas* MänH. Taime õisikule viitavad soome *rauta/piiska* (HKyr) < *-piiska* 'piits' (vt ka 4.2.) ja *raudus/kukka* (Kart) < *-kukka* 'lill'. Liitnimetusi, mille esikomponendiks on rauda märkiv noomen, esineb ka soome keeleala piiiril kõneldavais karjala läänepoolsetes murretes: krj *rauwan/heinä* (Vn R IloK Suoj), *rauwan/lehti* (Vn) ja *rauda/lehti* (U Vn Suoj ImpK).

Muudest Euroopas kõneldavatest soome-ugri keeltest esineb 'raud' teelehe nimetamismotiivina veel ainult ungari murdesõnas *vasvirág* < *vas* 'raud' + *virág* 'lill'. Sõna *rauta* soome taimenimes on põhjendatud nõnda, et teeleht oli esmane abivahend rauast terariista poolt tekitatud vigastuste puhul. Ühelt poolt aitas see verejooksu sulgeda, teiselt poolt põletikulist protsessi ära hoida või ravida. Kas selline tekkemotiiv tõele vastab, ei saa tänapäeval kontrollida. Liitsõna *rautapiiska* aluseks näikse küll olevat pigem teelehe õisiku võrdlus rauaga, olgu siis sitkuse, täha piiki meenutava püstja kuju või punakate õitega liigi värvuse tõttu. Võrdlusest võiksid lähtuda ka lille märkiva põhisõnaga nimetused sm *rauduskukka* ja ung *vasvirág*.

3.2. Teelehe haavu raviv funktsioon kajastub otsesõnu soome liitsõnades *haava/lehti* (Avus KauJ Virr Piek PyhOl Viit) < *haava* g -n 'haav', *haavan/lehti* (Sie), *raudan/haava/lehti* (VirL Pari Kite Kest Vaala), *raudan/haavan/lehti* (Kite EnoK Ker RanS SiikJ Rants), *raudan/haava/heinä* (Joutse). Eesti keeles on liitsõna *haavarohud* (pl) < *haav* g *haava* kasutatud saarte murdes Kihelkonna Rootsikülas (Vilbaste 1993: 476). Analoogilise ühendi leiame udmurdi keeles: *jara kuar* < *jara* 'haav' + *kuar* 'leht'. Haavaga seostub ka soome *laastari/lehti* (Pertt SuomJ KarL Lohj Suod Suoni Joutse), sõnasõnalt 'plaaster-leht'.

3.3. Soome, karjala, vepsa ja lõunaeesti murretes esineb teelehe nimetusi, mis sisaldavad paiset või raku märkivat sõna: sm *ajos/lehti* (PälJ), < *ajos* 'paise'; krjL *majai/lehtes* (Phj), *majai/lehtez* (Hj) < *majai* 'suur paise'; krjP *mulču*, *mulčukka*, *mulčukka/heinä* (Tol) < *mulču* 'paise'; sm *paise/heinä* (Säkk); eL (pl) *paisõ/haina* (Se); *paisõ/leht* (-le,t, -li,t) (Võn V) (EMA; Vilbaste 1993: 478), *paiss* (Kan); vps *pahk/lehtez* < *pahk* 'paise'; sm *rakko/ruoho* (Myn) < *rakko* 'rakk'. Omaette kindla levikualaga paistab neist silma *paisõleht* Kagu-Eestis, peamiselt võru murdes. Eesti kirjakeeles ja põhjaeesti ning mulgi murdes on paiseleht teine taim – *Tussilago farfara*.

3.4. Üksikteateid leidub muudegi põletikuliste protsesside, venituste, nikastuste jm arstimisele viitavate teehe nimetuste kohta. Soome murretes on kasutatud liitsõnu *ruusin/lehti* (Jää), *ruusun/leht* (smI Ven) < *ruusu* 'roos (bakteriaalne nahapõletik)', *kipeän/lehti* (Sie) < *kipeä* 'valus; põletikuline', *vieraan/lehti* (Hat) < *vieras* g *vieraan* 'võõras'; sõna esineb siin paise või muu haigusliku ilmingu peitenimena. Kalvola murdeteeate kohaselt on *vieraanlehti* ussilakk (*Paris quadrifolia*), mille leht mähiti põletiku puhul sõrme ümber. Eesti murdesõnade hulgas on Gustav Vilbaste andmetel lisaks eelmistele *haudumise/rohi* (Rõu) < *hauduma* (nahakahjustusest), *maa-aluse/roht* (Vig) ja *maalise/rohi* (KJn) < *maa-alune*, *maaline* 'nahahaigus, mis tekib paljal maapinnal istumisest või lamamisest; rahvauskumuse kohaselt on selle haiguse tekitajateks maa sees elavad mütoloogilised olevused *maa-alused* ehk *maalsed*', *venind/haige/rohud* (Mus) < *venindhaige* 'venitushaigus', *umb/leht*, pl *umme/lehe* (Se) (1993: 476–478). Viimase liitnimetuse täiendosa *umme*, *umb-* tuleb sellest, et *Panaritium* bakteri poolt sõrmes või varbas põhjustatud põletiku puhul öeldakse eesti keeles, et sõrm (või varvas) *on umbes*, *umbe läinud*.

3.5. Mõned liitsõnad on moodustatud arstitava koha – kehaosa nimetuse baasil, nagu keskvepsa *soñ/lehtoz* (VI) < vps *soñ* 'soon' ja eesti saartemurdeline (pl) *soon(t)e/rohud* (Mus Rei) < *soon* (Reigi keelejuht on jutustanud, et *soonerohud* tehti tuliseks ning pandi nikastanud liigese peale – Vilbaste 1993: 476.), soome *peukalo/heinä* (Luh) < *peukalo* 'pöial' ning lõunaeesti 'varba/hain' (Vas) < *varvas* g *varba-* (teelehega raviti sageli haadunud varbavahesid).

3.6. Sarnaselt teehega on haavade, paisete ja põletike raviks kasutatud teisigi taimi, kõige sagedamini paiselehte. Seetõttu võib sama nimi tähistada mitut taimi, nagu soome sõna *vieraanlehti* ja eesti *paiseleht* puhul eespool nägime. Kui murdekogujal taimi käepärast pole, võib selle välimuse, omaduste ja kasutuse kirjelduse põhjal juhtuda nõndagi, et keelejuht mõtleb üht ning küsitleja ehk sõnavara kirjapanija teist taimi. Sellepärast ei ole kõiki üksikteateid ALFE kaartidele kantud.

Kaugemates sugulaskeeltes osutavad teelehe kasutusele rahvameditsiinis udmurdi *vir kuar* < *vir* 'veri' + *kuar* 'leht' ning mokša-mordva *šokši lopa*, sõnasõnalises tõlkes 'imev leht' < *šokši* (pr partits), *šokšems* 'imema' + *lopa* 'leht' ja *ver/šokši lopa* 'verd imev leht' < *ver* 'veri' + *šokši* + *lopa*. Raviotstarbest tunduvad olevat motiveerinud ka marikeelne *šel gušt»m šud»* < *šel* 'pekk, liha' + *gušt»* 'kasvada laskma, kasvatama' + *šud»* 'rohi', sõnasõnalt 'liha kasvatamise rohi', mis võiks viidata haava parandamisele, ja ungari murdesõna *ínynyújtófű* < *íny* 'ige' + *nyújtó* (partits), *nyújt* 'kiskuma, venitama' + *fű* 'rohi'.

4. Paljude teelehe nimetuse aluseks on olnud taime lehtede või õisikute välimus, peamiselt nende kuju. Võiks eeldada, et taime liiki on kirjeldava nimetuse järgi lihtsam ära tunda kui raviotstarbest lähtuvate nimetuste põhjal. Ometi pole asi üheselt selge. Näiteks peamiselt Põhja-Varsinaissoome murdes levinud *kouru/lehti* ja *kourun/lehti* < *kouru* g -n 'renn, uure' sobiks öelda renjate lehtedega rand-teelehe kohta. Teoreetiliselt võiks seda tähendust toetada ka levik – need nimetused esinevad Edela-Soome rannikualal ja saartel. Teiselt poolt võib selline nimi olla tingitud suure teelehe ning teistegi liikide leherootsude kohal moodustunud üsna silmatorkavatest soontest. Lõuna-Varsinaissoome nimetused *nukka/lehti* ja *nukan/lehti* < *nukka* g *nukan* 'ebe; karv; narmas' loovad kujutluse keskmise teelehe karvase pinnaga lehtedest. Nii *kouru(n)/lehti* kui *nukka-* ja *nukan/lehti* tähenduseks on aga kogujad märkinud 'Plantago major' (SMSA).

Hulk piltlikke, võrdlusel baseeruvaid nimetusi lähtub taime välisest sarnasusest mingi muu üldteada objektiga. Niisugustes liitnimetustes puudub enamasti rohttaime, lehte või õit märkiv parameetersõna, selle asemel on liitsõna põhisõnaks võrdlusalust tähistav noomen.

4.1. Taime lehed on inimestele sageli meenutanud looma keelt: soome *koiran/kieli* (Laih KauJ HaaV) < *koira* 'koer' + *kieli* 'keel' ja *piha/kielo* (MänH) < *piha* 'õu' + *kielo* (= *kieli*), isuri *lehmän keeli* (Hev) < *lehmä* g -n 'lehm', eesti *lamba/keeled* pl (Rap Nõo) < *lammas* g *lamba* + *keel*. Gustav Vilbaste andmetel on eesti saarte murdes keskmise teelehe kohta öeldud *kassi/kotid* (Khk) < *kass* g *kassi* + *kotid* (pl) 'munandid' ja vanas kirjakeeles *lamba/kõrvad* < *kõrv* pl *kõrvad* (1993: 478). Lamba kõrv ja koera keel on teelehe nimetamismotiivina

tuntud ka kaugemates sugulaskeeltes: kS «ž/pel'/kor < »ž 'lammas' + pel' 'kõrv' + kor 'leht'; mari pi/j»lme < pi 'koer' + j»lme 'keel'; ung *kutya/nyelve* < *kutya* 'koer' + *nyelv* 'keel' ja *eb/nyelvű/fű* < *eb* 'koer' + *nyelvű* 'keele' + *fű* 'rohi'. Lisaks neile on ungarlased kutsunud taime 'mao keele rohuks': *kígyó/nyelvű/fű* < *kígyó* 'madu' + *nyelvű* + *fű*.

Kasvukohast lähtuvate nimetustega seoses (2.2.) oli juttu karjala liitsõnast *muakakkaraine* jms, mille järelois iseseisvalt tähistab teatud veetaimi. Taimed on sellise nime saanud laiade lehtede tõttu – *kakkaraine* on deminutiivne tuletis noomenist *kakkara* 'pannkook' < lms *kakku* 'leib' < skand. (SSA, 1: 281). Nii kakku kui taime märgib sõna läänemeresoome keeltes laiemalt, ent mujalt pole andmeid selle kasutusest teelehe nimetusena. Teistest soome-ugri keeltest on mari ja sürjakomi murretes teelehte kutsutud 'sea (pann)koogiks': mari *sosna mel'na* < *sosna* 'siga' + *mel'na* 'pannkook'; kS *porš šaŋga lis* < *porš* 'siga' (= sm *porsas*) + *šaŋga* 'kakk' + *lis* 'leht' (< vn *лист*).

4.2. Terve rida nimesid on teelehele antud tema omapärase kujuga õisiku tõttu. Eesti murretes on nii tähka kui taime nimetatud erinevate loomade sabaks: *hiire/saba* (KJn) < *hiir g hiire, kassi/saba* < *kass g kassi, roti/saba* (Rei) < *rott g roti, roti/ännad* (Mus) < *änd pl ännad* 'händ, saba'; *sea/saba* < *siga g sea* (Kul); *härja/saba* < *härg g härja* (Vilbaste 1993: 478; Wiedemann 1973: 994). Vrd udm *šir/b»ž* ja *šir/b»ž kuar* < *šir* 'hiir' + *b»ž* 'saba' + *kuar* 'leht'.

Eesti põhjarannikul öeldakse teelehe täha (aga ka muude taimede nuputaolise õie) kohta *titt*, millest on tulnud taimenimetused *titte/leht* (Jõh), pl *tee/tited* (Jõe) ja *tee/tit(t)e/leht* (R HJn Kad VJg). Sõna tähistab eesti keeles imikut ja väikest last, rahvakeeles ka nukku ning piltlikes väljendustes kuju poolest mähitud imikut meenutavaid esemeid. Samast motiivist lähtub teelehe permikomi murdekeelne nimetus kP *akañ/lis(t)* < *akañ* 'nukk' + *list* 'leht'.

Tartu ja mulgi murde põhjaosas ning Viljandi murraku alal esineb taime nimetamismotiivina nui: pl *tii/nuiad* (Trv Nõo), *undi/nui* (Pst) < *unt g undi* 'hunt' (Kirjakeeles ja paljudes murretes on *hundinui* taimeperekond Typha, vt Kuusk 1972: 462; Vilbaste 1993: 637.), *võidu/nui* (Vil) < *võit g võidu*. Võimalik, et viimane nimi pärineb laste sõjamängust (vt 5.2.). Soomes on teelehe tähka võrreldud piitsaga: *ruaskanen* (Väh Isok KauJ) < *ruoska* 'roosk'; *rauta/piiska* (HKyr)

< *piiska* 'piits'. Mõnes eesti rahvakeelses nimetuses võrreldakse teelehe õisikut nupuga või tilgaga: pl *tee/nupud* (Saa), *nutu/hain* (Rõu) < *nutu* 'tutt, nupp', *tii/tilk* (Räp). Arvatavasti on viimased inspireeritud süstlelise teelehe nupukujulisest õisikust. Kaugemetes sugulaskeeltes kujutavad teelehe pika varrega nupu või nuia taolist õisikut ung *gombos/kóró* < *gombos* 'nupu-, nõöbi-' + *kóró* 'vars' ja kS *gumja lapkor* < *gum* 'vars; putk; taime torujas õisik' + adj sufiks *-ja* + *lap* 'käpp' + *kor* 'leht'.

5.1. Lapsed on teeledes leidnud endale mängukanni ning kutsunud taime vastavalt selle rollile mängus. Põhja-Eestis, eriti saarte murde alal on levinud nn „saksasaani» (mõeldud on härrasrahva sõiduriista) tegemine. Selleks kasutati kõige enam keskmise teelehe lehti või õisi, aga ka muid painduvaid rohttaimi, mille varrest punuti saanikorvi meenutav lelu nii, et põimimisel sõrmede taha ulatuv esimese varre lookjas vibu moodustas seljataguse. Jürist pärinev teade ütleb, et teelehe lehtedest punutud „saani» pandi õisikud „saksteks» sisse. Selle põhjal on taime nimetatud: *saani/jalas* ja (pl) *saani/jalased* (Käi), *saani/kannid* (Nis) < *kann* pl *kannid* 'lill', (pl) *saani/lilled* (Pha Han Kad), (pl) *saani/puud* (JMd), (pl) *saani/rohud* (Sa), (pl) *saani/tutid* (Krij), (pl) *saksa/saanid* (Sa, spor. mujal eP), *saksa/saani/leht* (Jõe), *saksa/saani/puu* (Jaa LNg Rid Lih Rak), *saksa/saani/rohi* ~ *-rohud* (Sa Muh Han), (pl) *saksa/tõllad* (Muh) < *tõld* pl *tõllad*, *tõlla/rohud* (Muh). Muhus ja Hanilas on punutist nimetatud ka *tika/rohi* < *tikk* g *tika* 'kivitäks', *tika/tõllad* ja *tika/tõlla/rohud* (Vilbaste 1993: 477–478). Viimased räägivad sellest, et tilluke tõld punuti mängult väikese kivitilt kivile hüpleva linnu, kivitäksi sõidutamiseks.

5.2. Mitmel pool Eestis on lapsed keskmise teelehe tähkadega sõda mänginud, nimetades taime *sõja/mees* (Kad), *taplemis/hain* (San) < *taplema* 'võitlema', (pl) *tapu/taadid* (Kad) < *tapp* g *tapu* 'tapmine' (< *tapma*), *võidu/hein* (Ran Rõn) < *võit* g *võidu*, (pl) *võidu/mehe* (Kam), *võidu/nui* (Vil). Mängu kohta pärineb Kadrinast niisugune seletus: „Kumbki mängija võtab lille kätte ja püüab vastase lilleõie maha nootida. Kelle õisik varre otsast maha langeb (see oleneb peamiselt just varre sitkusest), on kaotaja. Mängijad löövad varred võimalikult risti ja just õisiku alumisse ossa.» (Vilbaste 1993: 477–478). Taime on 'sõduriks' kutsutud muudeski keeltes, arvatavasti küll

mitte mängurolli alusel, vaid täha sirge püstise kaju tõttu, nt mrdM *saldat* 'sõdur', murdekeeles 'teeleht' < vn *солдат* 'sõdur.'; rootsi *kämpar* 'teeleht; sõdur'.

5.3. Soome lapsed on teehe kohta öelnud *vale/heinä* (KanN), *vale/lehti* (Vla), *valheen/lehti* (LapL) < *vale* ~ *valhe* g *valheen* 'vale' ja *valehte/lehti* (PerS) < *valehdella* 'valetada'. Need nimetused tulenevad mängust, mida Peräseinäjõe keelejuht Marjatta Hieta kirjeldab järgmiselt. Teehe leht võeti mõlemast otsast kinni hoides kahe käe vahele ning küsiti teiselt: *Paljonko olet valehrellu?* 'Kui palju sa valetanud oled?'. Kui kaaslane oli vastanud, tõmmati leht lõhki. Peened rohelised lehesooned, mis rebimiskohal nähtavale tulid, näitasid kui palju teine valetanud. Et teehe sitked rood kergesti ei katkenud, jäid need mõnikord pikkade narmastena lehe ühe poole külge, mispeale öeldi: *Mitenka pitkiä valehia!* 'Oi kui pikad valed!'

6. Lisaks eelloetletuile leidub nimetusi, mille tekkemotiiv ei ole täpselt määratletav või ei seostu varem käsitletutega – taime kasvukohaga, rahvameditsiiniga, taime välimusega ega laste mängudega. Üsikteateid on soome sõnadest *joutolehti*, *tyhjälehti*, *lehtiheinä* (MänH); *ukonlehti* (Saari) – tavaliselt 'takjas'; Vepsa sõnaraamatus esineb *t'ärük/hi»n*, *-lehtes* (P) 'Plantago' (SVJ: 594). G. Vilbaste andmetel on eesti murretes nimetatud veel keskmist teelehte *lambamäluheinad* (Han) < *lammas* g *lamba* + *mälu* 'mälumine' ja suurt teelehte *vägihein* (Vai) < *vägi* 'mõjujõud' (1993: 477–478). Viimast teatakse eesti keeles tavaliselt vägiheina (*Verbascum*) perekonna taimede, murretes eriti ravimtaimena tarvitatava üheksavärgise (*Verbascum thapsus*) nimena. Eesti murdesõnad *jaani/lill* (LNg), *jaani/rohi* (Pha) tunduvad lähtuvat taime õidepuhkemise ajast. Sõnaosa *jaani-* esineb paljude taimede rahvapärastes nimedes, neist tuntuimad on pääsusilma (*Primula farinosa*) mitmesugused liitnimetused (vt EMS, 3: 7–11).

Lõuna- ja osalt keskvepsa murdes nimetatakse teelehte *mačoh/leht* (Sod Krl) < *mačoh* 'võõrasema' < vn *мачеха* 'id.', kuigi vene keeles tähistab *мать-и-мачеха* paiselehte. Võrdlusena võiks tuua sisu poolest lähedase soome *lesken/lehti* (< *leski* 'lesk'), mida üldiselt tuntakse ümara lehekujuga taimena – paiselehena (Tussilago farfara), aga mõnes

murdes (nt KorJ) on seda nimetust kasutatud teelehe kohta. Soome sõna tähendus 'teeleht' on tekitanud kahtlusi, mistõttu see on ALFE kaardilt välja jäetud.

Soome ingerist Markova murdealalt on teelehe ainsa nimetusena kirja pandud liitsõna *hermu/leht*. Võimalik, et see on moodustatud noomeni *hermu* 'ehe, kaunistus vms' baasil, mis levinud soome idamurrete lõunaosas (SMS, 3: 277). Nimetamismotiivi on puuduliku teabe tõttu raske määrata – kas aluseks on taime välimus, kasutus mingite kaunistuste valmistamiseks või muu.

6.2. Asjaolu, et linnud söövad meelsasti teelehe seemneid, taime läänemeresoome nimetustes ei kajastu, küll aga volga keeltes: mari *tš»be šudo* < *tš»be* 'hani' (< *tšuv tšebe* 'hanepoeg') + *šudo* 'rohi'; ersa-mordva *narmuñ lopa* ja *narmuñiñ lopa* < *narmuñ g narmuñiñ* 'lind' + *lopa* 'leht'. Ersa *tuvu/nar* < *tuvu* 'siga' + *nar* 'rohi' võib viidata sellele, et seadki peavad teelehest lugu. Teisalt võib olla tegemist hoopis halvustava suhtumise ilminguga, kuna loomadele, eriti seale omistatakse tihti inimese seisukohalt väärtusetuid, söögiks kõlbmatuid taimi (Kolari 1985: 6; Karhu 1998: 188–189). Nimetamismotiiv 'siga' esineb ka varem mainitud liitnimetustes mari *sosna mel'na*, sõnasõnalt 'sea pannkook' ja kS *porś šaŋga lis* 'seakaku leht' (vt 4.1.). Kolm ungarikeelset nimetust väljendavad inimeste erinevaid hinnanguid taime maitse kohta: ung *édes/lapu* < *édes* 'magus' + *lapu* 'leht'; *k eserű/fű* < *k eserű* 'kibe, mõru' + *fű* 'rohi, hein' ning *vad/repa* < *vad* 'metsik, mets-' + *repa* 'naeris'.

7. Kokkuvõtlikult saab läänemeresoome teelehe nimetustes eristada 2 peamist tekkemotiivi: kasvukoht ja taime kasutus rahvameditsiinis. Soome murretes on valdavaks noomeni *rauta* 'raud' baasil moodustatud taimenimed. Teistes läänemeresoome keeltes on enim levinud sõnad, mis sisaldavad mõistet 'tee'. Nende kõrval esineb hulgaliselt kitsa levikuga nimesid, mis lähtuvad taime välimusest või mõnest muust motiivist.

Suur osa läänemeresoome keeltes tarvitatavoid teelehe nimetusi on liitsõnad, mille järelkomponendiks on rohttaime või lehte, harvem lille märkiv noomen. Mõned soome murdekõnelejad on väitnud, et ühend osisega *-lehti* tähistab vaid taime lehte ja kogu taime nimes on rohttaime märkiv põhisõna (näiteks Iit *rautaheinäks sanotah tät heinää ja siit raulallehliks näit lehtii*), kuid selline vahetegemine on ilmselt

juhusliku iseloomuga (vt nt Kolari 1985: 11–12). Niisuguse liitnimetuse esikomponent väljendab teelehe nimetamismotiivi – kasvukohta, kasutust rahvameditsiinis, mõnikord ka funktsiooni mängukannina, õitsemisaega, välimust jm. Tavaliselt on teelehe lehtede või õisiku välimuse järgi moodustatud kujundlike liitnimetuste põhisõnaks võrdlusalusena kasutatud objekti (nt looma keelt või saba) tähistav noomen.

Läänemeresoome keelte ja kaugemate sugulaskeelte ühistest nimetamismotiividest on esikohal 'tee', kuid sarnaseid motiive esineb ka taime välimusest lähtuvates võrdluse baasil moodustatud nimetustes. Silmatorkavaim erinevus seisneb selles, et paljud läänemeresoome sõnad on tuletatud teelehe kasutusest rahvameditsiinis, kuid teistes Euroopa territooriumil kõneldavates soome-ugri keeltes leidub vaid paar nimetust, mida saab raviotstarbega seostada, kusjuures läänemeresoomega sama motiivi, 'haav', kohtame neist ainult ühes udmurdi nimetuses *jara kuar*.

Lühendid

Grammatilised terminid: adj – adjektiiv, g – genitiiv, partits – partitsiip, pl – pluural, pr – preesens, spor – sporaadiline

Keeled, murderühmad: e – eesti; eL – lõunaeesti; eP – põhjaeesti; is – isuri; krj – karjala; krjA – karjala Aunuse; krjL – karjala Lüüdi; krjP – päriskarjala; kP – permikomi; kS – sürjakomi; li – liivi; lms – läänemeresoome; mdE – ersa-mordva; mdM – mokša-mordva; skand – skandinaavia; sm – soome; smI – Ingerisoome; s-u – soome-ugri; udm – udmurdi; ung – ungari; vdj – vadja; vdjI – idavadja; vdjL – läänevadja; vps – vepsa; vn – vene

Murded

A – Aunus; AIL – Alam-Luuga; Avus – Alavus; Dj – Djorža; EnoK – Enonkoski; HaaV – Haapavesi; Han – Hanila; Har – Hargla; Hat – Hattula; Hev – Hevaha; HieM – Hietämäki; Hj – Halijärvi; HJn – Harju-Jaani; HKyr – Hämeenkyrö; HMD – Harju-Madise; IloK – Ilomantsi (krj); ImpK – Impilahti (krj); Isok – Isokyrö; Jaa – Jaani; JMd – Järva-Madise; Joutse – Joutseno; Juj – Juustjärvi; Jõe – Jöelähtme; Jõh – Jõhvi; Jäm – Jämaja; Jää – Jääski; Jyj – Jyskyjärvi; Kad – Kadrina; Kam – Kambja; Kan – Kanepi; KanN – Kangasniemi;

Kar – Kafdaižet; KarL – Karjalohja; Kask – Kaskesoja; KauJ – Kauhajoki; Ker – Kerimäki; Kest – Kestilä; Khk – Kihelkonna; Kite – Kitee; KJn – Kolga-Jaani; Kls – Kolatselkä; Kn – Kñažoi Kod – Kodavere; Koik – Koikari; KorJ – Korteesjärvi; Krj – Karja; Krk – Karksi; Krl – Kortlahti; Ksi – Kursi; Kst – Kiestinki; Kuj – Kuujärvi; Kul – Kullamaa; Käi – Käina; Laih – Laihia; LapL – Lapinlahti; Lih – Lihula; LNg – Lääne-Nigula; Lohj – Lohja; Loht – Lohtaja; M – Mulgi; Muh – Muhu; Mus – Mustjala; MänH – Mäntyharju; Myn – Mynämäki; Nis – Nissi; Oj – Ontjarvi; Ost – Ošta; Oula – Oulainen; P – Pondala; Pa – Paatene; Pari – Parikkala; PerS – Peräseinäjoki; Pertt – Pertteli; Pha – Püha; Phj – Pyhäjärvi; Piek – Pieksämäki; Piht – Pihtipudas; Plt – Põltsamaa; Plv – Põlva; Pr – Prokkoila; Prj – Porajärvi; Pst – Paistu; PälJ – Pälkjärvi; Pöi – Pöide; PyhOl – Pyhäjärvi Ol; R – kirderannikumurre (e); R – Repola (krj); Rak – Rakvere; Ran – Rannu; RanS Rants; Rap – Rapla; Rei – Reigi; Rid – Ridala; RiD – kirderannikumurde idaosa; Rõn – Rõngu; Rõu – Rõuge; Röp – Röpina; S – Saarte (e); S – Šefišša (krj); Sa – Saaremaa; Saa – Saarde; Sal – Salmi; San – Sangaste; Se – Setu; Sie – Sievi; SiikJ – Siikajoki; Sod – Sodjärvi; Sohk – Sohjanankoski; Stj – Šoutjärvi; Suod – Suodenniemi; Suoj – Suojärvi; SuomJ – Suomesjärvi; Suoni – Suoniemi; Säck – Säckijärvi; T – Tartu; Tk – Tunkua; Tol – Tolmačču; Trv – Tarvastu; U – Uhtua; V – Võru (e); V – Vitele (krjA); Vai – Vaivara; Val – Valdai; Vas – Vastseliina; Vielj – Vieljärvi; Vig – Vigala; Viit – Viitasari; Vil – Viljandi; VirL – Virolahti; Virr – Virrat; VJg – Viru-Jaagupi; Vl – Voilahti; Vla – Valkeala; Vn – Vuokkiniemi; Võn – Võnnu; Väh – Vähäkyrö; YTor – Ylitornio

KIRJANDUS

- ALE 1976 – Weijnen, A. et al. (Réd.), Atlas Linguarum Europae (ALE). Premier questionnaire: onomasiologie, vocabulaire, fundamental. Assen: Van Gorcum.
- EE – Eesti entsüklopeedia, 9. Tallinn, 1996: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- EEW – Mägiste, Julius 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

- EMS – Eesti murrete sõnaraamat, 3 (14). Tallinn 2003: Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut.
- IMSKK – Itämerensuomalainen kielikartasto. Kyselysarja. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1989.
- Karhu, Jarna 1998. Eläinaiheiset luonnonkasvien nimet kansankielessä. – *Virittäjä* 2, 184–201.
- KKS – Karjalan kielen sanakirja. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki 1968–2005: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kolari, Veli 1988. Suomalaisten kasvinnimien historiaa. – *Kieliposti*, 3, 4–12.
- Kuusk, Vilma, 1972. Taimede välimääraja. Käsiraamat kõrgemate taimede tundmaõppimiseks. Tallinn: Valgus
- Laansoo, Urmas. Ravimtaimed. <http://www.tba.ee/Lood/Ravimtai-med.htm>).
- LW – Kettunen, Lauri 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae V*. Helsinki: SUS.
- ME – Mühlenbachs, Karlis 1927–1929. *Lettisch-deutsches Wörterbuch III*. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. Riga: Herausgegeben vom lettischen Kulturfonds.
- Must, Mari 2000. Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- SMS – Suomen murteiden sanakirja, 3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1992: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus.
- SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki 1992–2000: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SVJ – *М. И Зайцева, М. И Муллонен*. Словарь вепсского языка. Академия наук СССР. Карельский филиал. Институт языка, литературы и истории. Ленинград 1972: Наука.
- Tammeorg, J., et al. 1984. J. Tammeorg, O. Kook, G. Vilbaste, Eesti NSV ravimtaimed. 5. täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Valgus.
- Tsvetkov Dmitri* 1995. Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto. Toimittanut, käänteissanaston ja hakemiston laatinut Johanna Laakso. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXV*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Vilbaste Gustav* 1957. Vadja taimenimesid. Emakeele Seltsi aastaraamat III. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 173–179.

- Vilbaste Gustav* 1993. Eesti taimenimetused. Emakeele Seltsi Toimetised, nr. 20 (67). Tallinn: Emakeele Selts.
- Wiedemann F. J.* 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der zweiten, von Dr. Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Вилья Оя
Таллинн

Многообразие наименований одного полезного растения (Резюме)

В ареале проживания прибалтийско-финских народов произрастают в основном подорожники четырех видов. Наиболее известен среди них подорожник большой (*Plantago major*), который встречается по обочинам дорог и по краям полей и широко используется в народной медицине. Многие названия подорожника в прибалтийско-финских языках представляют собой сложные слова, вторым компонентом которых является существительное, обозначающее лист или травяное растение, реже цветок. Первый компонент такого сложного слова передает мотивацию наименования подорожника - место произрастания, использование в лечебных целях, иногда и функцию как игрушки, время цветения, внешний вид и т.п.

И в целом – первый компонент названий лечебных растений, именованных по их целебным свойствам, часто представляет собой слово, обозначающее рану, опухоль, воспаление на коже или пораженное заболеванием место. В финских диалектах доминируют названия, образованные на базе существительного *rauta*, ген. *raudan* 'железо'. Их возникновение объясняется тем обстоятельством, что подорожник всегда был средством первой помощи при ранах, нанесенных острыми железными предметами.

В других прибалтийско-финских и более далеких родственных языках большее распространение получили слова, которые содержат в себе понятие 'дорога'. В карельских, волжских и пермских диалектах сравнительно часто используется заимствование из рус-

ского языка *podoožnik* и его варианты (< рус. *подорожник* < рус. *дорога*).

Основным компонентом сложных наименований подорожника, в основе которых лежит форма его листа или соцветия, обычно служит существительное, выражающее использованный для сопоставления объект (например, язык или хвост какого-либо животного). Наименования, которые переводятся дословно как ‘собачий язык’, ‘овечьё ухо’, ‘мышинный хвост’ и т.п., встречаются как в прибалтийско-финских, так и в более далеких родственных языках. И наоборот, названия, связанные с целебными свойствами растения, которых немало в прибалтийско-финском языковом ареале, на территории распространения других финно-угорских языков встречаются лишь единично, причем прибалтийско-финская мотивация ‘рана’ отмечена лишь в одном удмуртском наименовании: *јага куаг*, что буквально означает ‘лист для раны’.

В.Д. Рягов
Петрозаводск

СЕМАНТИКА И МОТИВАЦИЯ НАИМЕНОВАНИЙ ЛЕТУЧЕЙ МЫШИ (НА МАТЕРИАЛЕ ALFE)

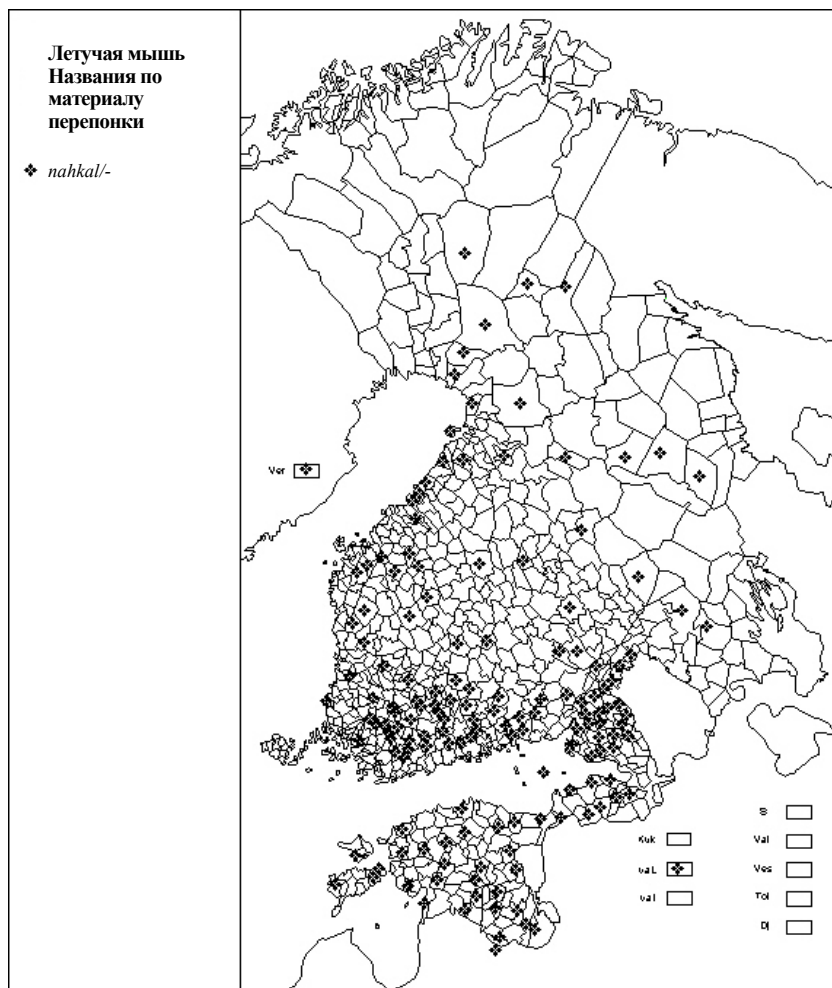
В процессе работы над “Лингвистическим атласом Европы”, при обсуждении результатов и опыта, полученного и накопленного за истекший период, на симпозиуме по прибалтийско-финской филологии (май 1979 г., Петрозаводск) была высказана мысль о целесообразности создания специального атласа по названной семье языков. В 1987 г. тема была включена в протокол по научно-техническому сотрудничеству между Советским Союзом и Финляндией. Были определены цели и задачи проекта: исследование территориальных языковых отношений между прибалтийско-финскими языками; разделение языковой общности на дочерние языки, рассмотрение положения и места южно-эстонского, водского и вепсского языков в языковой семье и происхождения ливвиковского наречия карельского языка и т.д., т.е. были подняты многие вопросы истории развития языков и их носителей. Для решения названных задач была составлена программа по сбору материала (вопросник), охватывающий один из уровней языка – лексику. Прибалтийско-финской науке уже известны атласы (Л. Кеттунен, А. Сааресте, Д.В. Бубрих), но они были чисто ареальные, ограничивались территорией распространения одного отдельно взятого языка (атлас финского языка Л. Кеттунена, эстонского – А. Саресте и карельского – Д.В. Бубриха). “Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков” представляет новый тип атласа: он охватывает языки целой семьи. Нет необходимости более подробно останавливаться на путях и методах решения тех или иных задач, с ними можно ознакомиться в предисловии к первой части атласа, вышедшей из печати в 2004 г. (ALFE I 2004: 53-68).

Основная часть вопросника ALFE – ономаσιологическая. Из 317 вопросов 271 чисто понятийные, т.е. картографировались именованя понятий. Существенной особенностью лексики по сравнению с другими уровнями языка является ее прямая и непосредственная связь и обращенность к явлениям действительности. В ней непосредственно отражаются все изменения: появление новых предметов, в свою очередь, их возникновение влечет создание новых именованя или изменение семантики уже существующих обозначаемых. В этом случае работа нацелена на анализ лексического значения слова, его соотносённости с соответствующим понятием.

Существуют различные типы лексических значений слов: для некоторых слов выделение дифференциальных, отличительных признаков вообще не возможно (первичная номинация), но при исследовании значений слов или форм, являющихся производными, не основными, появляется возможность установления различных типов взаимоотношений между значениями. В этом плане представляет интерес именованя понятия “летучая мышь” (Chiroptera).

26 родов рукокрылых включает в себя около 290 видов. В повседневной жизни носители языка не обладают подробными знаниями по их видовым различиям. В каждом прибалтийско-финском языке, кроме старописьменных финского и эстонского языков, в которых под влиянием литературного языка обобщилось название *lepakko* (финский.) и *nahkhiig* (эстонский), существуют свои именованя и варианты, и поэтому общая лексическая карта, подготовленная для ALFE, включает в себя 17 наименований летучей мыши:

Финский: *yöleikka, yöleikko, lepakko, yölepakka yölepakko, lipakko, yölintu, yösiivikko, nahkasiikka, nahkasiikko, nahkasiippa, yökkö, yökkönen*; карельский: *lendäjä hiiri, üölakko, üöläpöi, üölihuoi, üöliivoi, üölöttö, nahkačikko, üövakuo*; водский: *lentävä iiri, nahkaiiri, üükakku, öölapakko, nahkanäärä*; ливский: *iieiri, siksparmaz*; вепсский: *öläpakein'e, öpäl'äk, öpärääne*; эстонский: *nahkiir, üükana, nahklapp, läbäkäs, nahknäär, nahkrot't, üüsisass*.

Карта № 1

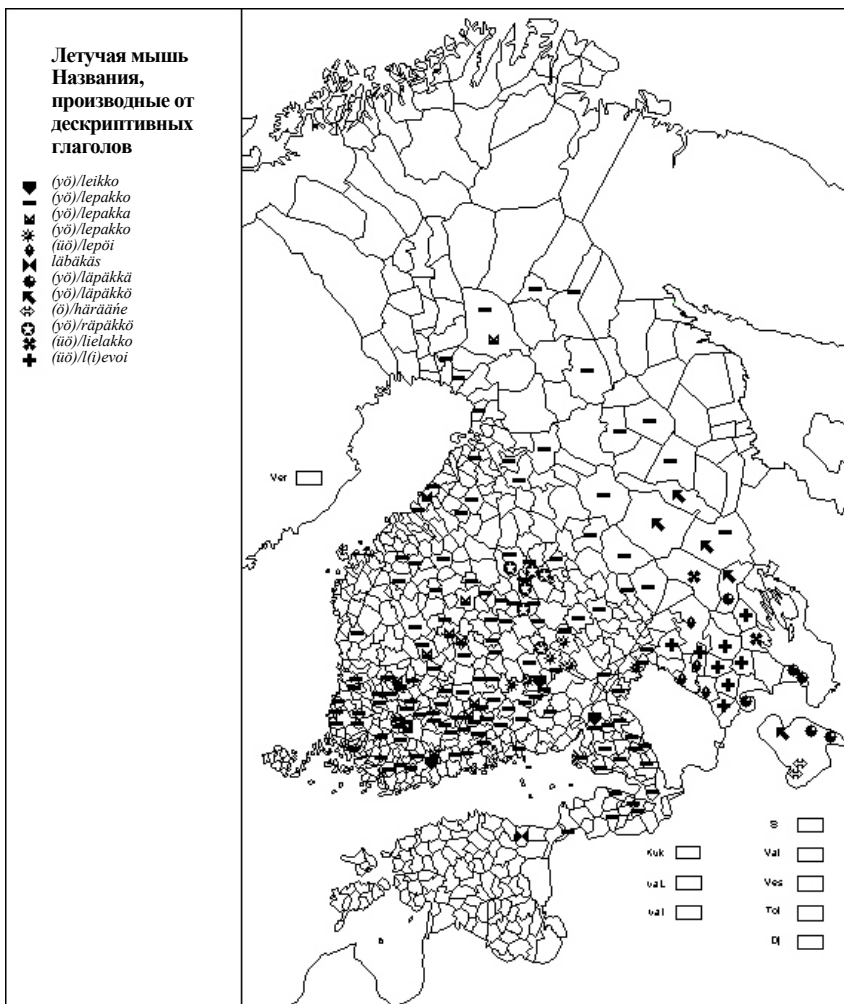
Чисто лексическая карта нам ничего не говорит о сути названия, его мотивации, да и месте летучей мыши в жизни людей. В западной мифологии и народных поверьях рукокрылых считают носителями тьмы, символом мистики, демоническими существами, в то время как восточные народы считают их приносящими счастье. У карел летучая мышь играет функцию оберега: в угол невода, между мотней и крылом, вшивали завернутую в тряпочку, высушенную летучую мышь, ибо к неводу, как младенцу, могла пристать порча. Оберегом она служила и в свадебном обряде.

Одной из особенностей рукокрылых является своеобразие их телосложения, особенно передних конечностей. Пальцы летучей мыши соединены тонкой кожаной перепонкой, которую она натягивает как зонтик. Эта особенность, материал перепонки *nahka* “кожа” выступает как определяющая часть сложного слова, выделяя млекопитающее от других в чем-то схожих с ним. Мотивационная карта 1 дает представление о распространении названия по этому признаку (*nahkahiiri*, *nahklapp*, *nahklapak*, *nahkanäärä*, *nahkanäär(i)*, *nahkrot't*, *sahkasiipi*, *nahkasiikka*, *nahkasiikko*, *mahkačikko*, *nahkasiippa*).

Ночной образ жизни, охоты является отличительной чертой поведения рукокрылых. Мотивационная карта 2 иллюстрирует распространение названий с определяющим компонентом сложного слова *üö* – “ночь”, а также производные от *üö*–: *yölahkiir*, *yöhiir*, *üükakku*, *yökana*, *öölaakkoi*, *yölepakka*, *üöläpöi*, *el'äpakain'e*, *öpärääne*, *üöl'iluoi*, *yölintu*, *üölöttö*, *yösiivikkö*, *üüsisass*), а также производные – *yökkö*, *yökkönen*. Можно отметить, что данный признак характерен для карельского, вепсского, финского языков, реже эстонского.

Характер полета рукокрылых зависит от формы строения крыла: летучие мыши с узким и длинным крылом летают быстро, с коротким и широким – неуклюже, как курицы. Ловкость и неуклюжесть полета отражается определенным звуковым сопровождением, что нашло отражение как в производных от дескриптивных глаголов, относящихся к семантическому полю «лететь», так и в сложных словах, определяемым компонентом которых являются производные от дескриптивных глаголов, а определяющим лексема *üö* “ночь”: *yöleikka*, *öölapakko*, *lepakka*, *lipakko*, *yölipakko*, *üöläpäkkö*, *räpäkkö*, *üöliivoi*.

Карта № 2

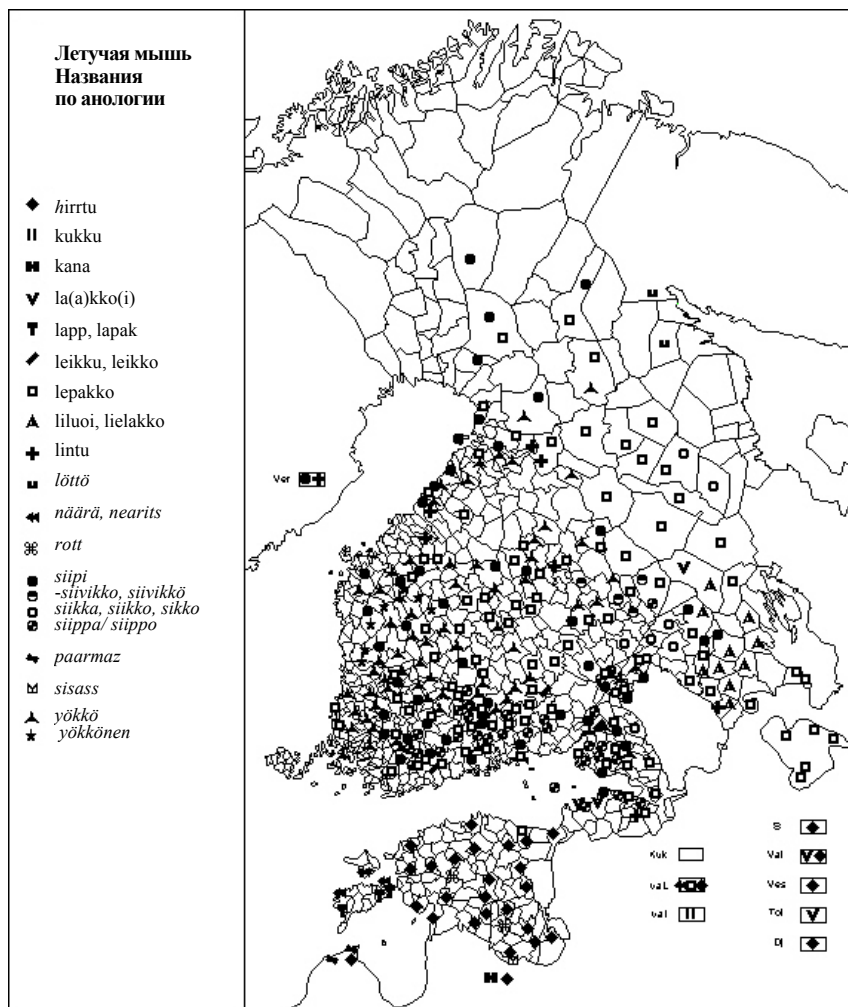
Эвфемистическое, переносное наименование летучей мыши дается на карте 3. Оно включает определяемую часть слова или само производное, употребляемое в переносном значении:

- *hiiri* “мышь” (J. Mägiste V 1982: 1658-1659);
- *kakku* “сова” (по образу жизни, внешнему сходству ушей);
- *kana* “курица” (по аналогии полета: *üükana* (эстонский));
- *la(a)kkoi* “филин”;
- *lapp*, *-lapak* “лоскут, заплатка, пятно, лоскут материи, кожи” (SKES II 1976: 277);
- *leikka* ~ *-leikko* “бекас”;
- *läpöi* “козодой, прядильщик”;
- *liluo*, ~ *lielakko* ‘козодой, полуночник (< русск. лиляк, лилок’ (СРНГ, 1981: 47, J. Kalima 1930: 132);
- *lintu* “птица”;
- *-siikka*, *-siikko*, *-čikko* “белка-летяга” (SKES IV: 1014);
- *-siippa* ~ *-siippo*, возводят к *siipi* “крыло”.

В последнем случае (*siippa*, *siippo*) фонетические особенности ставят под сомнение такую трактовку. В карельском языке сгиб руки называют *käzisiippu*, в финском языке жену игриво называют *siippa*; слово употребительно в свадебной терминологии. Думается, что *nahka/siippa* обозначает специфику строения летучей мыши, а именно “сгиб передних конечностей, обтянутый кожей” (SKES IV 1969: 1016-1017; SSA III 2000: 176-177).

Кроме перечисленных, встречаются и иные определения летучей мыши:

- *-löttö* “лягушка” (схожесть кожного покрова);
- *-näärä* ~ *näär(i)* “сойка (дубленая кожа, кожаная ткань)” (J. Mägiste VI 1982: 1081);
- *-rot't* “крыса”;
- *-siivikko* ~ *-siivikkö* “белка-летяга; оса”;
- *-sisass* “соловей” (SKES 1969: 43);
- yökkö* “какая-то маленькая ночная птица”;
- yökkönen* “ночная бабочка” (SKES:1976:1866).

Карта № 3

Таким образом, внешние признаки (строение тела, ночной или сумеречный образ жизни, своеобразии полета и его звуковое, шумовое сопровождение, черты сходства с другими млекопитающими, обуславливающие переносное, метафорически эвфемистическое наименование) служат той семантической основой для обозначения референта и составляют как бы внутреннюю сторону слова, его понятийное содержание. Многообразие признаков характеристик обуславливает выбор наиболее броской черты, особенности и служит богатству названий летучей мыши, множеству мотиваций ее именовании в прибалтийско-финских языках.

Литература и сокращения:

- Сивонен Л.* Млекопитающие Северной Европы. М., 1979.
СРНГ – Словарь русских народных говоров, вып. 17. Л, 1981.
Kalima J. Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki, 1930.
Nyky-suomen sanakirja. IV osa. Werner Söderström osakeyhtiö. Porvoo-Helsinki, 1961.
Mägiste J. Estnisches Etymologisches Wörterbuch V. Helsingin yliopiston monisteispalvelu.. Helsinki, 1982.
SKES – Suomen kielen etymologinen sanakirja II. Helsinki. 1958; IV osa, Helsinki, 1969.
SSA – Suomen sanojen alkuperä I-III. Helsinki, 1992-2000.
Suomen kielen perussanakirja, II. Helsinki, 1995.
Zoo. Suuri eläinkirja I. Werner Söderström-osakeyhtiö. Porvoo- Helsinki-Juva. 1978.

Vladimir Rjagojev

Petroskoi

Lepakon nimityksiä ALFE: SSA

(Tiivistelmä)

Jokapäiväisessä kielenkäytössä siipijalkaisia kutsutaan itämerensuomalaisissa kielissä monella eri tavalla. ALFE:ssa kartoitettava aineisto sisältää 17 nimitystä. Tieteellinen nimitys on 'Chiroptera', kasisiipiset eli siipijalkaiset. Lepakoiden erilaatuinen ruumiinrakenne,

lento ja sen luonne, öinen liikkumis- ja saalistamisaika, jonkun piirteen tai käyttäytymistavan samanlaisuus muiden nisäkkeiden suhteen ovat semantisena pohjana itämeren-suomalaisissa kielissä tavallisille käsisiipisten kansanomaisille nimityksille.

Н. Г. Зайцева
Петрозаводск

**ВЕПССКОЕ И ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКОЕ
В НЕКОТОРЫХ ИМЕНОВАНИЯХ ЯГОД
(на материале ALFE)**

Исследования, использующие принципы лингвистической географии, изучающей территорию распространения различных языковых явлений, всегда актуальны. Лингвистические атласы в языкознании иногда признаются венцом исследований, и, действительно, они требуют длительной и серьезной предварительной подготовки по подбору вопросов и понятий, которые могут представить наибольший интерес для сравнительно-исторического и синхронного состояния языков, а также и иных задач, кропотливого полевого и архивного сбора диалектных материалов из пунктов обследования, серьезной разработки принципов подачи материала на различного типа картах и т. д. Время от времени выходят в свет различные атласы, которые исключительно востребованы лингвистической наукой (см. один из последних опубликованных атласов по прибалтийско-финским языкам – Бубрих, Беляков, Пунжина, 1997).

При ближайшем рассмотрении материалов прибалтийско-финских языков, собранных по вопроснику Лингвистического Атласа Европы, в сборе и кодификации которого участвовали и исследователи-прибалтоведы¹, стало ясно, что многие, исключительно ценные для прибалтийско-финской диахронии и синхронии, языковые материалы оказались вне поля зрения, не востребованными. Все чаще стало высказываться предложение о создании Атласа прибалтийско-финских

---

¹ В работе над названным атласом, в том числе, участвовала автор этих строк, а также другие исследователи прибалтийско-финских языков Карелии и сопредельных областей, которые кропотливо и тщательно собирали материал по вопроснику атласа в лингвистических близких и дальних экспедициях, участвовали в рабочих совещаниях в Петрозаводске, Москве, Хельсинки по рассмотрению и кодификации материалов, но, к сожалению, их участие в Атласе осталось неотмеченным.

языков (Atlas Linguarum Fennicarum = ALFE), которое окончательно было сформулировано на симпозиуме по прибалтийско-финской филологии в 1979 году в г. Петрозаводске (ALFE: 53).

Главная задача, поставленная составителями ALFE, заключалась в том, чтобы картографировать лексические явления, которые в сжатом виде осветили бы древние прибалтийско-финские отношения, а также показали бы, как инновации повлияли на знаковое выражение понятия. Для решения поставленных задач были разработаны различные типы карт – ономаσιологические, карты форматов, мотивационные и частотные карты, а также карты-реконструкции.

В данной статье представлен один тематический круг лексики – именованья ягод в прибалтийско-финских языках (его материалы будут размещены на страницах II тома атласа). Для статьи выбраны отдельные именованья, которые дают возможность некоторым образом проанализировать соотношение вепского и прибалтийско-финского элементов, представленное в атласе. Во внимание принимались не только исконные лексемы, но и заимствованная лексика, которая свойственна контактными зонам (вепский язык является самым восточным из всех прибалтийско-финских языков, и тем самым более всего подверженным иноязычному влиянию) и также представляет собой исключительно интересный для исследования материал, поскольку может наглядно проиллюстрировать соотношение “своего” и “чужого” в языке (см. напр. Муллонен 2002: 325-330; Мызников 1: 8).

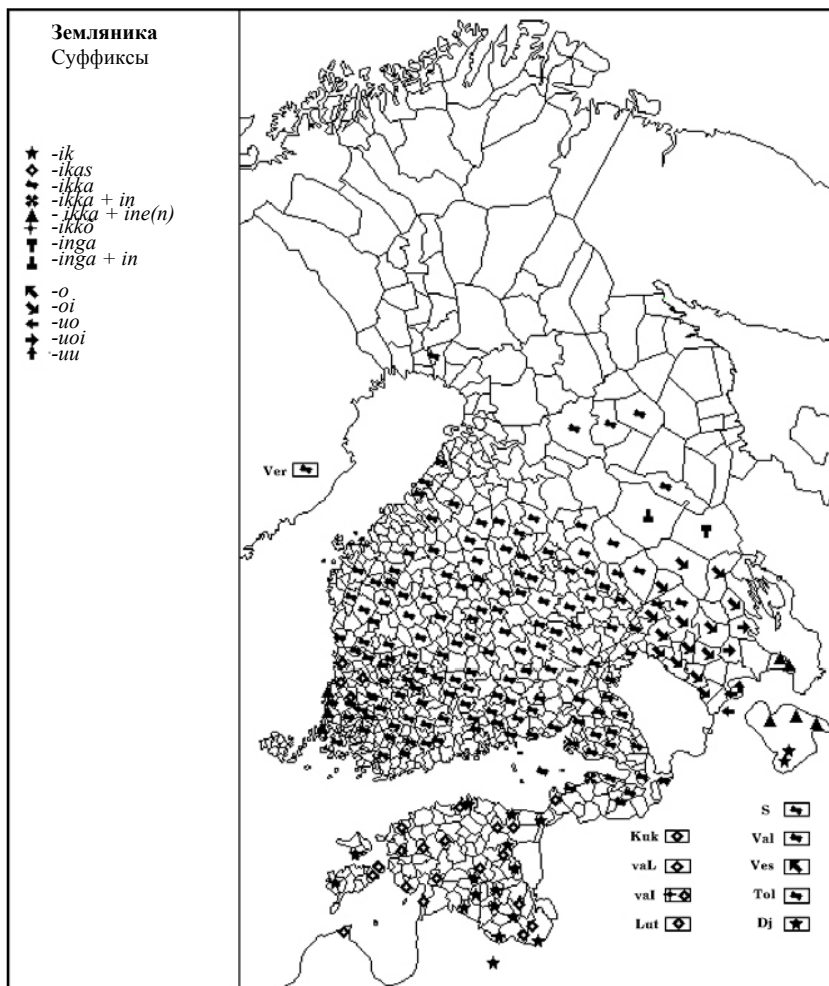
Отдельные именованья ягод, проиллюстрировав прозрачность мотивации лексем, явились в некотором смысле универсалиями и показали единство общего прибалтийско-финского лексического фонда, куда составной частью вошел и материал вепского языка. Это, прежде всего, именованья таких понятий, как <земляника> *Fragaria* (финское *mansikka*; вепское *manzikaine*) и <черника> *Vaccinium myrtillus* (финское *mustikka*; вепское *mustikaine*). Лексема для обозначения понятия <земляника> возникла в прибалтийско-финских языках аналогично некоторым иным языкам (возможно, ее происхождение связано с основой *mantu* и *manner* “материк”, SSA): ср. например, русское *земляника*, немецкое *Erdbeere*,

польское *poziomka*, где учитывался способ произрастания ягоды: спелые ягоды земляники часто почти стелются по земле (Фасмер). Лингвистические материалы, представленные на картах ALFE, дают возможность обратить внимание на расхождения в фонетическом оформлении лексемы *mansikka* “земляника” в прибалтийско-финских языках: возникновение в диалектных зонах оппозиции краткого и долгого звука в первом слоге: *-a- ~ -ā-* (*-an-> ā -*), а также появление оппозиции щелевого и аффрикаты в начале второго слога слова (*-s~z- >-č-*). В оформлении лексемы, именующей понятие <земляника>, употребительны деминутивные суффиксы или их комбинации: *-ik, -ikka, -ikas, -ikka-in, -ika-ine, -inga, -oi* и т. д., которые характеризуют словообразовательную систему языков и их особенности (см. карту 1).

В именовании понятия <черника> очевиден мотив черного цвета, а различия касаются опять-таки фонетических особенностей и множества деминутивных суффиксов. Отметим в этой связи, что для вепского языка деминутивы чрезвычайно характерны и далеко не всегда обладают значением уменьшительности. В случае обозначения именованной ягоды лексемы с деминутивными суффиксами терминологизировались. Это происходит и в некоторых иных случаях. Например, в выражении *Smirnovan Lidaine om tulnu kodihe* “Лида Смирнова приехала домой” – деминутивный суффикс в имени *Lidaine* не обладает значением деминутивности; здесь скорее уважительность, поскольку Лида может быть не только девочкой, но и достаточно не молодой и совсем не молодой дамой. Исторически у вепсов не было отчеств, и деминутивы в какой-то степени выполняли их функцию. Очевидно, влиял образец русского языка, где употребительны отчества; и деминутивы на первых порах были своеобразной компенсацией отчеств.

Мотивации названий прочих ягод далеко не столь очевидны и прозрачны. Именование ягоды <поленика> *Rubus arcticus* (финское *mesimarja*, вепское *hebočajine*) представлено весьма пестро. Территория произрастания этой ароматной дикорастущей и достаточно редкой в природе ягоды из-за уменьшения количества природных лугов и осушения болот быстро сокращается. В части прибалтийско-финских языков она совсем неизвестна: эстонский, ливский,

Карта №1

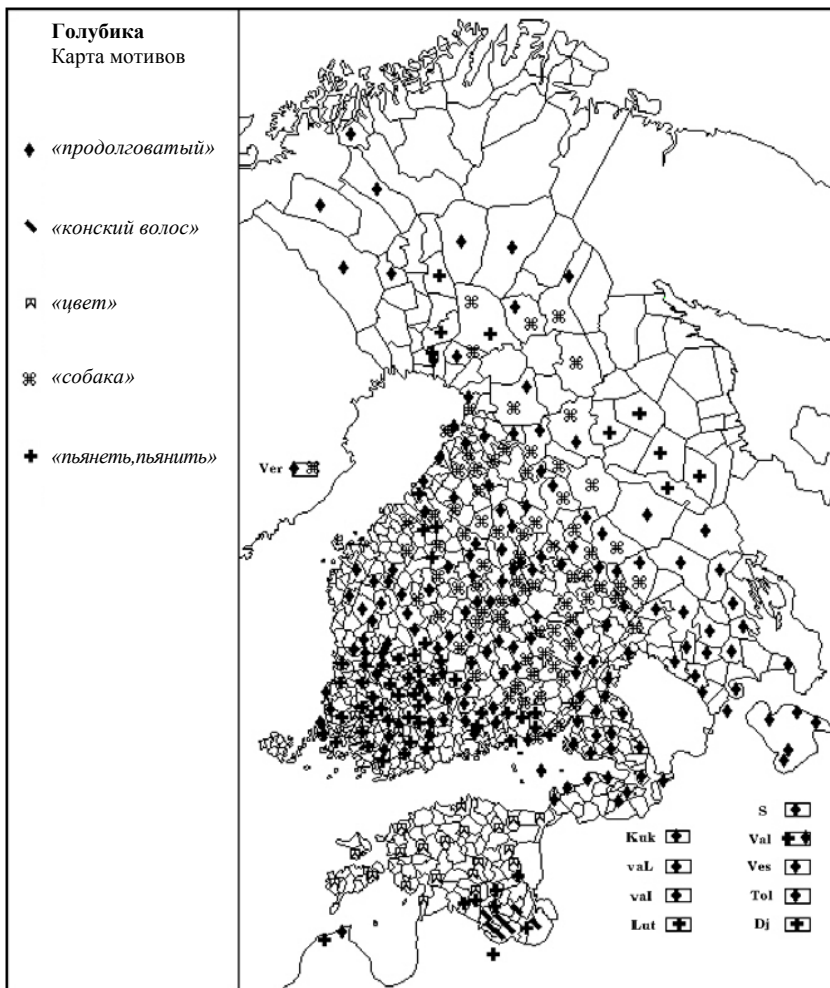
тверские говоры карельского языка, южновепсский диалект. В целом можно отметить, что в языках нет устоявшихся исконных терминов; существуют лишь разные описательные названия, в группу которых входят как простые лексемы, так и сложные слова. Часть именовании ягоды может быть названиями

ми подвидов, так как поленика могла скреститься с названиями других подвидов и со многими другими видами *Rubus*, даже с видами другого подвида. Этим объясняется, что в качестве именовании поленики в прибалтийско-финских языках используются именовании других ягод, напоминающих ее по внешнему виду: *mansikka* “земляника”, *muurain*, *maarain* “морозика”, *vattu*, *vatukka* “малина”. Необыкновенно тонкий вкус ягоды послужил причиной употребления в качестве именовании в диалектах финского языка лексемы *mesi* “нектар” с различными словообразовательными суффиксами (*mesikka*, *meskeli*, *mesikko*, *mesku*, *messukka* и т.д.) или в качестве части сложного слова (*mesi/mansikka*, *mesi/marja*).

Кроме названной мотивации, существует мотив именовании, связанный, очевидно, с чем-то ворсистым: финское *karvahurri*, *karvaressu*. В вепском же и во всех диалектах карельского языка именовании ягоды связаны с лексемой *hepo-*, *hebo-* “лошадь”: *hebočaine*, *hevongaine*, *hepokka*, *hebo/marja* и *or'hoi* “жеребец”. Сложно сказать, какой аспект послужил причиной объединения собственно карельского и вепского *hepo-*, *hebo* “лошадь” и карельско-ливвиковского *or'hoi* “жеребец” и именовании поленики, хотя связь эта очевидна. Тем более интересно, что карельско-ливвиковская лексема *or'hoi* является отчасти своеобразным переводом собственно карельской и вепской лексемы *hepo-*, *hebo*.

В вепской лексеме *hebočaine* можно выделить две части: *hebo-*+ *-čaine*. В элементе *-čaine*, в свою очередь, *-č-* + *-aine*. (ср. например, именование ягод черемухи *tomičaine*: *tom'*> *tomič*> *tomičaine*). Существовал ли у поленики вариант именовании **heboč* параллельно с лексемой *tomič* (последняя существует в вепском языке и сейчас), который смог бы проиллюстрировать направление развития лексемы *hebočaine*, трудно сказать, поскольку он сейчас неизвестен ни в одном из диалектов вепского языка.

Таким образом, вепский и карельский языки внесли в именование понятия <поленика> свой оттенок, который не свойствен прочим прибалтийско-финским языкам.

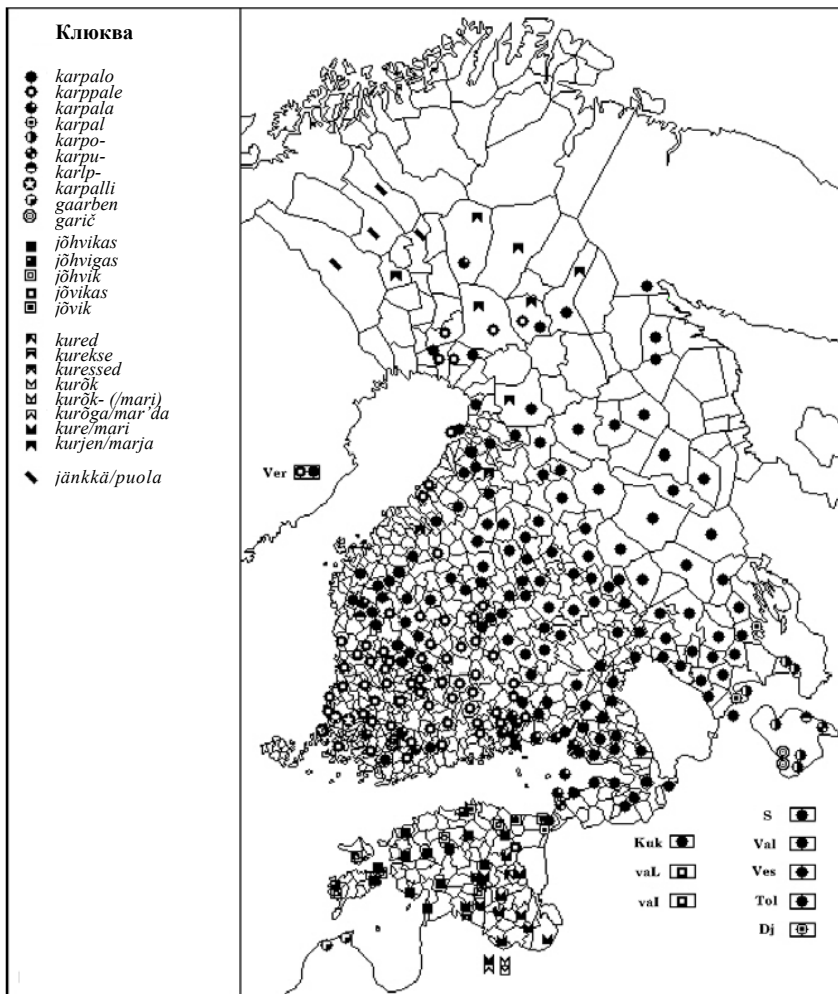

Карта № 2

Именования понятия <голубика> *Vaccinium uliginosum* достаточно широко функционируют в прибалтийско-финском регионе, за исключением севернокарельских говоров (Княжая, Кестеньга, Софпорог). Картина именований достаточно пестра: существует около десятка различных лексем, как простых, так

и производных, а также сложных слов. Наиболее распространена лексема *juolukka* (в финском; вепсское *jonikaine*) со множеством фонетических вариаций, которые зачастую сложно объединить в одно гнездо. На карте 2 видны мотивы именовании голубики, где явных мотивов пять: “продолговатый”, “конский волос”, “цвет”, “собака”, “пьянеть”. Достаточно распространен мотив “продолговатый”, дающий представление о внешнем виде ягоды, куда, очевидно, тяготеет и вепсская лексема *jonikaine* (финское *juolukka* < *juolea* “продолговатый”; Koronen 1991: 145-148; SSA), функционирующая в средневепском диалекте.

Для нашей статьи наиболее интересны иные, собственно вепсские лексемы, употребляющиеся для обозначения голубики: южновепсское *kukič* и северновепсское *gilingeine*. В лексеме *kukič* можно выделить две составные части: *kuk-* + *-ič* (ср. другие подобные по строению вепсские именованя ягод: *gar-ič* “клюква”, *tom-ič* “ягоды черемухи”). Часть лексемы *kuk-* можно соотнести с саамской лексемой *guk'ke*, *kuk'k* “длинный, продолговатый”, которая, очевидно, была известна на вепсской территории, поскольку встречается в топонимии вепсского региона (Кукозеро, Куккас, Кукаскара). Кроме названных, функционируют топонимы типа *Pit'kjärv* (досл. “долгое озеро”), которые рассматриваются, как переводы с саамского языка, что может свидетельствовать о том, что слово было известно вепсам (Муллонен 2002: 249-250). Можно предположить, что – как следствие контактов – вепсам была известна лексема *kuk-* в значении “продолговатый, длинный”, легшая в основу именованя голубики, но в последствии она была вытеснена исконной лексемой *pit'k*. Но возможна и иная мотивация: именованя ягоды могло возникнуть по модели *koiranmarj* “собачья ягода” и отсюда *kukonmarj* “петушиная ягода”. Тем более что в южновепском диалекте петух и есть *kuk*. Слово заимствовано и на севернорусскую территорию с тем же значением (Мызников 2: 88-89). Правда, следы сложного слова на территории южных вепсов, которые смогли бы поддержать версию, отсутствуют, а именованя ягоды выступает лишь в форме *kukič*.

Карта № 3

В северновепском регионе голубику называют словом *gilingeine*, мотивация которого затемнена. В СРНГ достаточно много именований различных растений, содержащих корень *гил-*: *гилка* “сук дерева”, *гигель* “съедобная трава”, но прочную связь ни с одним из них установить не удалось. Конечно, в

словаре нет абсолютного охвата материала, например, нам известна диалектная лексема “напурка” в значении поленики, встречающаяся в русских говорах на границе Бабаевского и Белозерского районов, но в словарях она отсутствует. Думается, что и вепсская лексема *gilingeine* может иметь какие-либо иные русские диалектные корни.

Определенный вклад вносит вепсский язык и в именование понятия <клюква> *Oxycoccus* (см. карта 3). На северо-востоке прибалтийско-финского ареала наиболее распространена лексема *karpalo* (финское именование; вепское – *garbol, garič*). Лексема имеет в диалектах множество фонетических вариантов. Один фонетический факт подразделяет языки на две группы: это возникновение звонкого согласного на месте глухого в начале слова (*karpalo ~ garbol*). Из исторической фонетики известно, что глухие взрывные согласные в начале слова в вепском языке (и среди них, естественно, *k*-) сохранились достаточно хорошо: напр. *käzi* “рука”, *kaita* “бережь”, *kujo* “прогон, деревенская улица” и т.д. Представлены они и в русских заимствованиях: например, вепское *kapust* “капуста”; *kiset* “кисет”; *kulak* “кулак” и т.д. В вепской же лексеме для именования клюквы в начале слова во всех вариантах стоит звонкий взрывной *g*-: *garbol, garbü, garič*. Поскольку вепсский язык с течением времени значительно пополнился звонкими согласными, что отчасти считается русским влиянием, то и в данном случае, который явно нерегулярен, лингвисты склонны также усматривать результат русско-вепского взаимодействия, которое отчасти было заимствовано и в ливвиковский, и в людиковский диалекты карельского языка (см. Kettunen 1940: 281; 3; Tunkelo 1946: 42).

Лексема *karpalo* считается прибалтийско-финской по происхождению, мотивация которой не ясна (SSA). Южновепсский материал, собранный для атласа, дает возможность еще раз обратиться к этимологии данной лексемы. Понятие <клюква> здесь обозначается словом *garič*. В нем по аналогии с другими именованиями на *-ič* можно выделить две части: *gar-* + *-ič* (ср лексемы *kuk-ič* “голубика”, *tom-ič* “ягоды черемухи”). В вепском корне

gar- нет второй части слова *kar-palo*. Слово укладывается в русло этимологии, поддерживающей идею о том, что названная лексема – сложное слово: **kaarne/pōla* “воронья ягода” (см. напр. Сюръялайнен 1982: 261-262). Кроме того, в южновепском диалекте (а также отчасти в восточных средневепских говорах) слово *bol* имеет значение “ягода”. Южновепская лексема *garič* не попала в поле зрения авторов новой версии этимологического словаря финского языка (SSA). Конечно, более весомая поддержка данной этимологии отсутствует, тем не менее, вепский материал, представленный в ALFE, вносит что-то новое и может быть принят во внимание лингвистами-этимологами.

Некоторые интересные моменты можно обнаружить, на наш взгляд, и в именовании понятия <брусника> *Vaccinium vitis idaea*. В наборе прибалтийско-финских именовании представлено четыре лексемы со множеством фонетических вариантов и модификаций: *puola*, *paluk*, *hillamarja* и *nabolad*. Наиболее популярна лексема *puola*. В вепском и карельском языках вновь в начале данного слова выступает неправомерный звонкий взрывной (вепское *bol*, карельское *buola*, *buola/marja* и т.д.), который, как и в случае с обсуждаемой лексемой *garbol*, *garič* “клюква” со звонким *g-* в начале слова, можно объяснить тесным вепско-русским взаимодействием, послужившим проводником звонких согласных на место глухих в начало отдельных слов и близко родственного карельского языка.

Определенный интерес представляет южновепская лексема *nabolad* “брусника”. В ней, на первый взгляд, можно выделить русский префикс *na-* и вепскую лексему *bolad* (мн. число от *bol* “брусника”). Русские префиксы иногда употребляются в речи вепсов: в отрицательных местоимениях и наречиях – *nimitte* “никакой”, *nikut* “никак”, *nikuna* “никуда” и т.д.), и даже иногда в глаголах – *dosöda* “доесть”, *perepanda* “переложить”. Но это явление достаточно редкое. Скорее всего, вепская лексема *nabolad* – это модификация русского диалектного заимствования *наболоть* “растущий на болоте” (СРНГ). Вепская лексема *bol* “брусника; ягода” (мн. число – *bolad*) могла

вследствие созвучия и народной этимологии повлиять на переработку слова *наболоть* в вариант *nabolad*. Поскольку в южно-вепском диалекте лексема *bol* обладает значением “ягода”, а брусника – чрезвычайно популярная на севере ягода, то язык стал стремиться ликвидировать двойственность значения, приспособив для этого русское заимствование *наболоть*, которым мотивируется достаточно прозрачно и четко место произрастания ягоды.

Таким образом, вепский язык, сохранив в основном прибалтийско-финский корпус именованных ягод, внес некоторые инновации в фонетическое оформление уже известных лексем, а также пополнил лексику прибалтийско-финских языков, что объясняется как следствием его самостоятельного развития, так и результатом контактов с русским языком.

Литература и сокращения:

- Бубрих, Беляков, Пунжина 1997 – *Бубрих Д.В., Беляков А.А., Пунжина А.В.* Диалектологический атлас карельского языка. Хельсинки, 1997.
- Муллонен И.И.* Топонимия Присвирья. Проблемы этноязыкового контактирования. Петрозаводск, 2002.
- Мызников 1 – *Мызников С.А.* Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада. С.-Петер-бург, 2003.
- Мызников 2 – *Мызников С.А.* Русские говоры Обонежья. Ареально-этимологическое исследование лексики прибалтийско-финского происхождения. С.-Петербург, 2003.
- Свое и чужое в культуре народов европейского Севера. Петрозаводск, 1999.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров, выпуск 1-26. М., 1965-1991.
- Сюръялайнен Ю.Э.* О финских народных названиях растений // Советское финно-угроведение, № 4. Таллинн, 1982.
- Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка, 1-4. М., 1986-1987.
- ALFE – Atlas Linguarum Fennicarum. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. Хельсинки, 2004.
- Kettunen L.* Suomen murteet III. Selityksiä murrekartastoon // SKST, 188. Helsinki, 1940.
- SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, I-III. SKS, Helsinki, 1992-2000.
- Tunkelo E.A.* Vepsän kielen äännehistoria // SKST, 228. Helsinki, 1946.

Nina Zaitseva
Petroskoi

Eräiden marjojen nimitykset ALFE:n peilissä
(Tiivistelmä)

Artikkelissa tarkastellaan eräiden marjojen nimitysten pohjalta mitä omaa on tuonut tähän sanastoon vepsän kieli. Vepsä on säilyttänyt itämerensuomalaisen perinteen ja samalla siinä on syntynyt omaperäistä marjojen ilmaisemistoa. Tämä voi olla kielen erikoiskehityksen tuloksena tai kielikosketusten seurauksena.

Pekka Zaikov
Petroskoi

KARJALAN KIELEN AKTIIVIN II PARTISIIPPI

Suomalais-ugrilaisissa kielissä partisiipeiksi sanotaan sellaisia verbin nominaalimuotoja, joilla on verbin ja nominin yhteisiä piirteitä. Niillä on useimmiten verbin ja adjektiivin yhteisiä ominaisuuksia. Toisissa kielissä partisiipeilla on laaja semanttinen kenttä ja monenlaisia syntaktisiä funktioita. Toisissa taas niiden käyttö on suppea ja niillä on suppeat syntaktiset tehtävät. Itämerensuomalaisissa kielissä partisiippisysteemi on monijäseninen ja samoin symmetrinen. Erotetaan ns. I ja II partisiippi ja kummatkin esiintyvät sekä aktiivissa että passiivissa.

Aktiivin II partisiipin tunnuksina suurimmassa osassa varsinais-karjalaa (kartta N 1) ovat -nun, -nyn, -n, -nut, -nyt, -t (yks.nom.). Kontokin, Rukajärven ja Repolan murteissa käytetään enimmäkseen t-loppuista suffiksia (-nut, -nyt, -t), kun taas muissa murteissa on käytössä n-loppuinen tunnus (-nun,-nyn,-n). Supistunut tunnus -t on muodostunut siten, että ensin lankesi vokaali u, y (-nut, -nyt > -nt), ja vasta sitten alkukonsonantti -nt > -t. Tällaisesta kehityksestä todistaa Vuokkiniemen murre, jossa tunnuksena on -nt, -t, esim. en sanont, lähtet. Vastaavasti -n syntyi loppukonsonantin ja vokaalin langettua, siis n < nun, nyn.

Suffiksit -n, -t ja -nt esiintyvät yksivartaloisissa verbeissä, joissa ne liittyvät vahaan kaksi- ja useampitavuiseen vokaalivartaloon, esim. (en) kaččo-n, laške-n, ruohti-n, tietä-n; (Kontokki, Rukajärvi, Repola) en andat, auttat, yrittät; (Vuokkiniemi) (en) šuattant, šanont, löytän(t). Varsinais-karjalassa mainitun suffiksin supistuminen tapahtui nähtävästi sen takia, että kieli pyrkii lyhentämään monitavuisia sanoja luonteenomaisiksi kaksitavuisiksi, esim. (en) uškon < uškonun; (Kontokki, Rukajärvi, Repola) (en) auttat < auttanut, (Vuokkiniemi) (en) šuattant < šuattanut (Лаанест 1966: 133).

Tihvinän murteessa II partisiipin tunnus -n saattaa vokaalistua edellisen vokaalin hyväksi, joka nasaalistuu. Täten murteessa tunnuksina ovat nUn, -n, -V, esim. en lyöny, šanon, tahtoo. Paatenen, Porajärven, Valdain ja osittain Tunkuan murteissa partisiipin tunnuksen loppukonsonantti voi langeta ja täten tunnuksena on -nu, -ny, esim. kačõnu, syõny.

Tunnus -nun, -nyn, (Kontokki, Rukajärvi, Repola) -nut, -nyt esiintyy yksivartaloisissa verbeissä seuraavissa tapauksissa:

1) jos verbivartalo on yksitavuinen, esim. en tuonun, vienyn; (Kontokki, Rukajärvi, Repola) en tuonut, vienyt. Kuitenkin Vuokkiniemen, Rukajärven ja Repolan murteissa nämä muodot lyhenevät yksitavuisiksi, esim. (Rukaj.) en tuot (KKN III, 50) < tuonut, en šoat < šoanut, (Vuokkin.) en tuont (KKN III, 120) < tuonut;

2) jos verbivartalo on kolmetavuinen ja sanakirjamuoto on -ja, -jä-loppuinen. Näissä tapauksissa tunnus liittyy oi, õi – loppuiseen vokaalivartaloon, esim. kapaloija ~ kabaloija: en kapaloi-nun ~ kabaloi-nun 'я не пеленал'; (Rukaj.) en izännõi-nyt.

Kaksivartaloisissa verbeissä tunnus -nun, -nyn, -nut, -nyt liittyy konsonanttivartaloon. Jos vartalon loppukonsonanteina ovat l, r, s, š, niin silloin puhutaan partisiipin -lun, -lyn, -run, -ryn, -sun, -syn, -šun, -šyn tunnuksista, esim. en tul-lu(n), pur-ru(n), väris-sy(n), peš-šy(n).

Supistumaverbeissä vartalon loppu t assimiloituu n:n hyväksi, esim. muata: en muat- + nun, nut = muan-nun, muan-nut.

Livvin murteissa akt. II partisiipin tunnuksissa loppukonsonanttina on h: -(n)nuh, -(n)nyh, -luh, -lyh, -ruh, -ryh, -suh, -syh, -šuh, -šyh. Geminaatallinen tunnus esiintyy ensimmäisen ja kolmannen tavun jäljessä ja myös kabaloija-tyyppisissä verbeissä, esim. en tuo-nnuh, syõ-nnyh, opasta-nnuh, kabраста-nnuh, kabaloi-nnuh, ahavoi-nnuh. Kaksivartaloisissa verbeissä tunnus liittyy konsonanttivartaloon, esim. en näh-nyh, men-nyh, tul-luh, vier-ryh, pes-syh, piäš-šyh.

Kondušin ja osittain Nekkulan ja Tulemajärven murteissa voivat esiintyä myös -nu, -ny ja -nut, -nyt (-lut, -lyt, -rut, -ryt, -sut, -syt, -šut, -šyt), esim. en nähny nengosto (NKK I: 337), eräz mužikku varannut ei (OKP 1969: 140).

Täytyy kuitenkin huomata että sekä varsinais-karjalassa, että livvissä kaksivartaloisissa supistumaverbeissä odotettavan täyden

tunnuksen (-nVn, -nVh) tilalla esiintyy lyhentynyt -n tunnus, esim. en ruven (< ruvennun), en kehan (< kehannun). Toisin sanoin kielessä havaitaan yrityksiä rikkoa raja yksi ja kaksivartaloisten verbien välillä.

Lyydiläismurteissa akt.II partisiipin tunnuksena on -nu, -ny, esim. en käyny, ruohtinu, maganu, nähny. Loppukonsonantin lankeaminen tapahtui lyydissä verrattain varhain (Ojansuu 1918: 15).

Aktiivin II partisiippiä käytetään kieltoimperfektissä, perfektissä ja pluskvamperfektissä. Täten sitä yleisesti käytetään yksikössä, esim. en, emmä syöny(n), en, emmo syönnyh, olen, olemma syöny(n), olen, olemmo syönnyh.

Varsinais-karjala

Oulanka: A lintuja niitä emmä **pyytän** (NKK, 30). S'iitä myö kyllä olemma kaikkie **proopuinun** (NKK, 32). Muamoni milma noštou a mie en ole vielä i **muannun**. Myö kyllä olisima **piäššyn** yläjärvilöillä, još meilä olis enämpi miehie.

Vičcataipale: Nyt on **pöläštyn** mium poiga (KKN III, 101). Hiän miula jälkeh olis **tullun**. Siitä mua jälelläh oli **kažvan** piällä (KKN III, 98). Lienet kovašti **vihautun** heäm peällä, ni pros't'i heitä.

Kiestinki: Kuin monta lašta šain n'iin en **joutan** n'än'n'ill imettämäh (NKK, 37). Iče olen **šuanun**, iče olen **šyönyn**, iče olen ni tauvin **tappan** (ПФКК: 143). Još akkaraiska ei olis **männyn** kuutomoa tervoamah nin heän olis valkiempi vielä kuim päivä (KKN III, 154).

Pistojärvi Šie olet **puinun** ta jykiemmär roavor **roatan** (KKN III: 148). Mie olisin **piäššyn** kyläh još voisin. Mi olloo paikka mullakši **palan**, siitä pitää toizeh paikkah ropivo loat'ie (KKN III: 146).

Uhtua: Emmä myö šinne šuat'en **piäššyn** (ПФЯ 1971, 136). Še on hyvin hörčökäš **tullun** t'ina (NKK, 93). Poika ajatteli, jotta kuim miula olis tiäv virka, nin olisin **šuanun** kolmešša kuušša naisekšeni (KKN III: 125).

Vuokkiniemi: Eihän še näläššä **voinun** olla lapši (NKK, 101). En **tuont** vielä (KKN III: 120). Minne olet yötä vassen **lähten** (HЯ: 102). Vašta olet elämäh **ruvennun**. Kerran kesällä oli Huurei **lähtet** kylvettyö kaskieh kaččomah (VKM. 238).

Kontokki: Olettako, šanou, **kuullut**? (KKN III: 107). Män'i iče isäntä kaččomah halkopinuo, onko liikkun, ta ei n'i takat'in, jotta oli **Piikuttan** pinuo (KKN III: 109). O(li)sima myöki **lähtet** teän kera hilloh n'i ku gost'at meilä tultih.

Paanajärvi: En **nähnyn** ni mitä muuta, kuin muistelin tuattojani (TVKK: 40). Tämänmoizie olen **näken**, olen **kuullun**. Hiän olis **šyönyn** huttuo kunhiän olis sitä. Mitä lienöy viččua **ottan** paimendus's'a (NKK: 113).

Jyskyjärvi: Ei **voinun** heän peätäh elättyä (KKN III: 93). Jo ol'i iel'l'ä **män'n'yn** miehel'l'ä (NKK: 150). A diedo, mistä hän oli **lähten**? (NKK: 158). Oliz **ollun** šuuššan'i šanua, šanoissan'i siemendä en **kehan** ruveta riitelömää (KKN III: 86).

Tunkua: A starostoa en **šoanu** (TMK,64). Yksi n'iis't'ä vel'l'ekšis't'ä šano: rebo on **d'uoššun** dorogašta poikki (TMK: 65). Et šie ol'e t'amän talon šalmolla **is't'unu** loajittais's'a (TMK: 63). Jo oli sielä kaunis t'yt't'ö , olizit kun **n'ähn'yn!**

Pyгозepo: Kondie ei **noššut** s'iel'dä (NKK: 162) Kačomm on ahmo **matannut** (NKK: 162). Mie en olis **lähten** järvellä, ka verkot oltih vieššä. Kun ollou **kuollut**, n'in kuolgahaže (KKS IV: 34). Lienengo mie **jättät** siämeh avuamed?

Repola: Nain'e šanou: kun em mie iellä **ollun** hyvä (KKN III: 56). Kaiken koin käveli, ei n'i kedä n'i missä **näget** (KKN III: 62). I mie **ruvet** kuundelemah händ en (KKN III). Se on sielä rajalda **lähtenyt**. Oli mužikka **meččuinud** biessan kera (KKN III: 58). Ku oliz **ollut** oma, n'i sanois: kohenna katto.

Paatane: Rauda on **ruoštunun** (KKS V: 189). En **tuonu**, sanou, ni midä (KKN III: 53). Ei ved veikko **käskeny** (ДКСК: 61). Iče emmä **syönyn** n'i konža (ДКСК: 88). Laukkoo kyläss **eullun** (NKK I: 176). Kellä eij **ollu** ga ei luajittu (ДКСК: 81). A se t'ytär jo ol'i **männyn** miehellä (ДКСК: 179).

Porajärvi: Tsoari ei **andanun** heilä n'i midä (KKN III: 18). Möin, sanou, dai d'engoa en **ottanu** (KKN III: 18). Nikonza emmä **kuulun** n'i **nägeny** ven'an miestä (NKK III: 20). Ei **voinut** hypätä (KKO II: 25).

Mäntyselkä: Eigo **d'uonun** tšua juo i kofeida, ei **kuurin** tabakkua, eigo **syöny** lihua eigo akkoi **ajellun** i viinua ei **d'uonun** (KKN III: 11). Tämän ol'izin **t'ied'än**, en ol'iz hänen sanoja **ottan** (ДКСК, 111)

Tihvinä: Muamo ž ei **keit't'än** (OKP 1980: 9). N'i kedä kyl'äššä **jolu** (OKP 1980: 10). En **n'ähn'yn** pojezdua (OKP 1980: 57). Mie olee ičem piellä **šiändyn** (NKK:198). Tytöt šinn olemma ris't'idorogoilla **männny**. Kahičči oli [kylä] **palaa** (OKP 1990: 52).

Valdai: Eglein et **kabuol'ŭ** (KVM: 179). Šiula n'emidä eij **ollun** (KVM: 81). Mie en **lähten** dorogoa myöten (KKN: 151). On äijä **keräydyn** höäv'ehtä (KVM: 83-84). Mie ol'in **männyn** kevöällä (KVM: 85).

Tolmačču: L'ehmä täššä kakši päiviä n'i yht'ä ei **andan** (OKP 1963: 25). Myö lammašt emmä **tuonun** (LL: 49). Šuwn avain i vähiä en **l'äpeht'yn** (CKЯ 1994: 151).

Vessi: H'ian ei **t'ied'an** mužikka, što nain'e jäi kod'ih kohtun'e (KKN I: 21). M'ind'äh s'ie et miula **t'yön'd'an** k'ir'jia, što sait poiijan (KKN I: 22). Meil'ä t'äd'ä pr'imiettua **ewlun** (NKK: 240). Ne ollah jo mänt'iji mis'tä **tullun** (NKK: 238)

Djorža: Svიაზოილ შიენილ ნ'იკონჷ ემმ **kyl'vän** (ПФЯ 1971: 133). Koirakši sraz ligo emm **pannun**. I muvvenz'il e **jollun** mih oštua guži (ПФЯ 1971: 134). Iknat **kyl'mähtnyt** oldih.

Livvi:

Säämäjärvi: Häi ei **ruvennuh** malittuu pagizemah (TAK: 4). Sinä olet nygöi **kylmänyh** (OKP 1969: 208). En ole n'i kuz midä **nähnyh** (TAK: 3). Ol'oi ol'iz **mennyh** yl'eh äijäl ga ei otettu (OKP 1969: 237). L'ienöwgo **zavod'innuh** jo nostuo vies päi, vai kuibo l'iennow hypätes **katkennuh** kerras (OKP 1969: 208).

Tulemäjärvi: Vikse sinä söit rokat murginan, e' **olluh** kypsi rokku (TMK: 20). Vie on **ollu** jumalahizembi se kyndäi mužikku (KKN II: 26). Olizin **tulluh** aijois, ga dorogu on paha. Olizit **pannuh** peen pehkoh. Lienengo **tulluh** hyväkse?

Vitele: Eihän **saanuh** ostaa (NKK: 299). **Eulluh** mil'l'e / nečidä raadaa (NKK: 299) Olluzin **ostanuh** uvven plat'an gu ollus d'enga. Kunne lienemmö **lähtenyh**

Vieljärvi: Ga **enhäi** kengii vedämäh **tulluh** (KKN II: 36). T'okt'ii min olen **laskenuh** iče (NKK I: 294). Konzu ukko tuli kodih minä olin jo kilyh **känyh**. Olizid **syönnyh** hapainmaiduo, vačal olis' parembi. L'eviät kuurat l'iennet **nähnyh**? (NKK: 294)

Kotkatjärvi: Iče myö emmo **ruadanuh** (OKP 1969: 142). Ruado **ewlluh** kebjei (OKP 1969: 143). Olizän **tuonnuh** sinule enämbän marjua, gu voinužin kandua. Ken l'iennöw kadehižeh **kaččonuh**, vestukužin **valvatannuh** (OKP 1969: 163). Ei lienne kahtutoštu vuottu **olluh** meččypirt'il olin siä.

Riipuškala: Ei meidy äijäl n'i **himoitannuh** opastua (OKP 1969: 105). Olnuzimmo **pitänyh** händy hot kui hätken ga iče rubei kirehtemäh iäres. Hod' l'iennen i **uskaldannuh**, em musta (KKS III: 87).

Nekkula: **Ewlluh** aigua kazvattamah kapustua da n'i midä (OKP 1969: 114). A paimoil sen kezän oli kondii **sordanuh** l'ehmän (OKP 1969: 123). Häi olis **löydännyh** hyväžen da čomažen neiččyön gu olluš. Midä nygöi ollow **el'änyh** (OKP 1969: 88).

Konduši: Ei **sianu** miard'ie nähtä (NKK: 335). En ole **nähny** nengosto. Häi olis **lähtenyh** d'ovele i tavannuš kalia. Liennen **uskaldannu** mitahto sanuo ga en voinnu.

Lyydi:

Tiudia: **Ielnu** ni midä ni lampoid d'alo ni karasinoit (NKK: 350) Kaks vävyd da, vie oli d'ädä L'oša šiit, Kompohjas vie **tulnu** (NKK: 365). I lehm oli sinne **popadinnu** (NKK: 353).

Haaljärvi: I ykšin n'i ken ei **ruohtinu** mändä (LL. 89). Yhten kieran ol'i buab **d'iäny** lapsit kat't'šomai kezazel aiga (LT I. 48) Šille pid'i endepiäi mille sanuda/ minä olnužin vähäizen **dumainu** (LL. 87).

Pyhäjärvi: "Katšo" sanou, "vaj ol'iz n'eitšykk **olnu** yöd hyppimäs (LT VI: 90). "Piäzit" sanou, "a ku olnuižin **tabannu**" sanou ka (LT VI: 106). L'iennou midä kyläs l'ibo kylyh l'iennou **männy** (LT VI: 90). Huol'it'imme toižen sizarenker onnako vai dovarišan kel lienov **olnu**, susiedanker (LT VI: 106).

Kuujärvi: Ende vet' d'oroguid ej **olnu** (NKK: 390). Midä ken olnuiž **sanonu** kai pidänyš ottada piähä. Midä lienen pahoa **syöny** ku on paha olda.

Aktiivin II partisiippia käytetään myös attribuuttina samassa luvussa ja sijassa kuin määrätävää sanaa (kartta N 2). Siinä tapauksessa varsinais-karjalassa sen tunnuksina yks. nominatiivissa ovat -nVt, -IVt, -rVt, -sVt. Toisin sanoin attribuuttina ei käytetä -nVn ja -n-suffiksillisia muotoja, joista oli puhe ylempänä. Oblikvisijoissa yksikön vartalo on nuo-, nyö- loppuinen, monikossa nui-, nyi-loppuinen, esim itkenyt (lapsi), itkenyöt lapset, itkenyö-n lapsen, itkenyi-jen lapsien, itkenyt-tä lasta, itkenyi-tä lapsie, itkenyö-ssä lapsessa, itkenyi-ssä lapsissa, itkenyö-stä lapsesta, itkenyi-stä lapsista jne.

Tihvinän murteessa vokaalivartalo on nnua-, nnyä- loppuinen (itkennyä-t lapset, itkennyä-n lapsen, itkenyt-tä lasta, itkennyä-ssä lapsessa, itkennyä-stä lapsesta jne.), Valdain murteessa nue-, nye- loppuinen (itkenye-t lapset, itkenye-n lapsen, itkenyt-tä las-ta, itkenye-ssä lapsessa, itkenye-stä lapsesta jne.).

Uhtuan ja Vuokkiniemen murteissa eniten käytetään nehe- loppuista vokaalivartaloa yksikössä: itkenehe-n lapsen, itkenehe-ssä lapsessa, itkenehe-stä lapsesta jne. Monikon vokaalivartalo on yleisesti nuise-, nyise, nuize-, nyize-: itkenyisi-en – itkenyizi-en lapsi-en, itkenyisi-e – itkenyizi-e lapsie, itkenyisi-ssä – itkenyizi-ssä lapsissa.

Livvin murteissa samaa –nUh päätteistä partisiippiä käytetään sekä liittomuodoissa että attribuuttina (olen itkenyh ja itkenyh lapsi). Viime tapauksessa monikon tunnuksina ovat -(n)nuzi, - (n)nyzi, esim. itkenyh lapsi, itkennyöt lapset, itkennyön lapsen itkennyzien lapsien, itkenytty lastu, itkennyzii lapsii, itkennyönny lapsennu, itkennyzinny lapsinnu jne.

Lyydiläisissä murteissa attribuuttina oleva akt.II partisiippi on -nUd, -IUd, -rUd, -sUd-loppuinen yks.nominatiivissa (salbautunud uksi) ja oblikvisijoissa yksikössä –nUde (kuolnuden lindun) ja monikossa - nUizi (kuolnuizien lindujen).

Toisin sanojen akt.II partisiin distribuutio on sama kuin varsinais-karjalassa: predikaattina ollessa se on –nU suffiksillinen (olen syöny), mutta attribuuttina ollessa –nUd päätteinen (vaibunud lapsi).

Varsinais-karjala:

Oulanka: **Kipeytynyt** lapši veny šänkyllä. Mitä hiän kysy vasta **havaččeutunuolta** lapšelta? Elkyä šyökyä **homehtunutta** leipyä.

Kiestinki: Hiän näki puusta ympäri **kuristautunutta** poruo. **Rikkoutunuot** luuvvat oltih vanhat. En voinun liikuttua **kipeytynyöllä** jalalla.

Vičcataipale: Kotih **pyrkinyt** poika mäni jo. **Hiestynyöllä** pojalla oli märkä očča. En tunten sitä lattiella **muannutta** ihmistä.

Pistojärvi: Koista **puannuolla** pojalla ei ollun matašša kunnan vuatetta. Elä anna koiralla **homehtunutta** leipyä. Tuon marjua **läsiytynyöllä** lapšella.

Uhtua: Haisu **hapannehella**, tulou tuiki **männehellä** (KKS I: 149). **Jaksautunehet** lapset mäntih kilyh. Tuola **laihtunuolla** naisella on oikein kirkkahat silmät.

Vuokkiniemi: Ampu **kuolleheksi** (KKS I: 51). **Kipeytynyt** käsi ei antan ruatua. **Vaipunehellä** vartalolla emäntä vielä ruato kaikki kotityöt. **Yöpynehillä** vierahilla annettih yösjä.

Kontokki: Ei ole miehestä **männehestä**, eikä urohosta **uponnehesta** (PK: 22). Ruttoh **kašvanuolla** työllä oli siniset silmät. Pyyhin ripakolla **hieštynyt** ikkuna.

Paanajärvi: Muamo rupei pezömöh **likautunutta** kızıpaikkua. Elä syötä koirua **kuivunuolla** leivällä.

Jyskyjärvi: Elä kože tätä **hapannutta** kalua. Perehtä **syöttänyd** lehmä česni. Uuhhan **keittä**n mamma mäni levolla. **Vaipunuizet** ihmiset issuttih laučalla.

Užmana: En voi nimid'ä luad'ie **muurehtunuolla** keällä. En tiijä tänne **muuttunutta** perehtä. Nägimä kahta kodih **myöštynyttä** poigua.

Tunkua: Puhut **šatannuozeh** paikkah (УПТК: 93). **Myöhäistynyt** poiga jäi rannalla. **Kiehunutta** vettä en löytän nimistä.

Rukajärvi: Hiän oli äijä **nähnyt** ihmini. Mintäh et laže pirttih **n'augunutta** kazie? Tuos on poigua jalasta **n'okannut** mado.

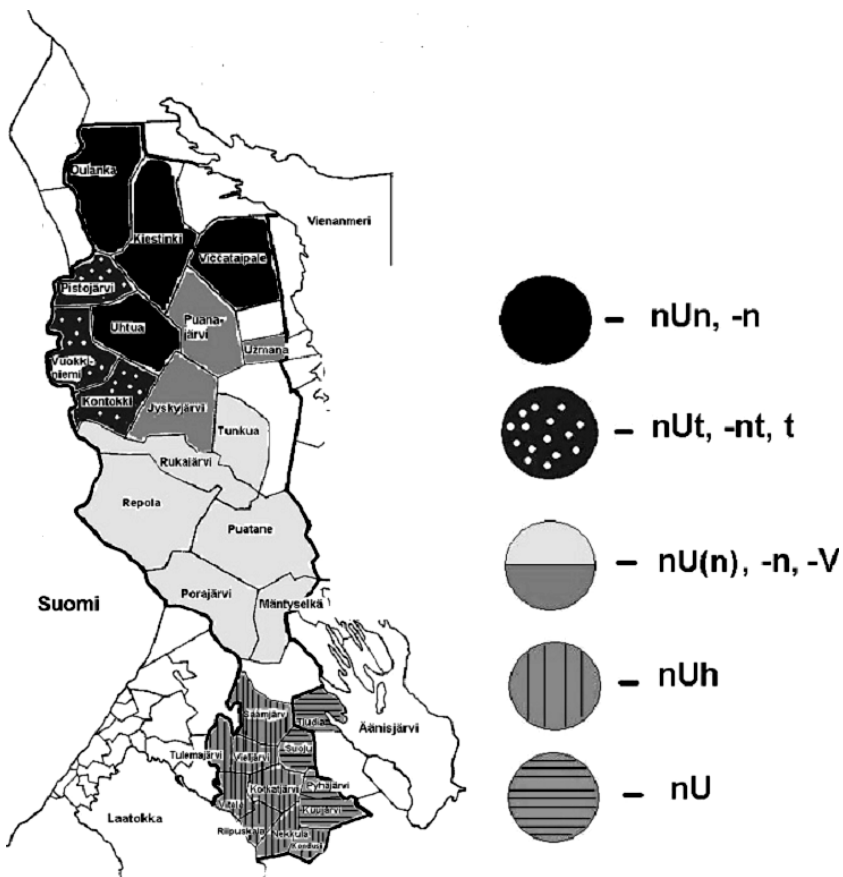
Paatane: Uloššu maloššu pert't'iseni, **hyöd'ynyöl'ä** yösjällä, baibunuolla varasijalla (ДКСК,170). Kui **kyl'mänyttä** varduttan'i (ДКСК: 194). Dai **šambunuosta** varduostan' i šanomižet (ДКСК,195). Meil'l' on nagrista d'o **kažvanutta** (NKK: 172).

Repola: **Puannut** lehmä d'äi yöksi meččäh. **Myöhästynnyön** ihmizen ildani on orrella. **Kiehastunut** maido mäni hellalla.

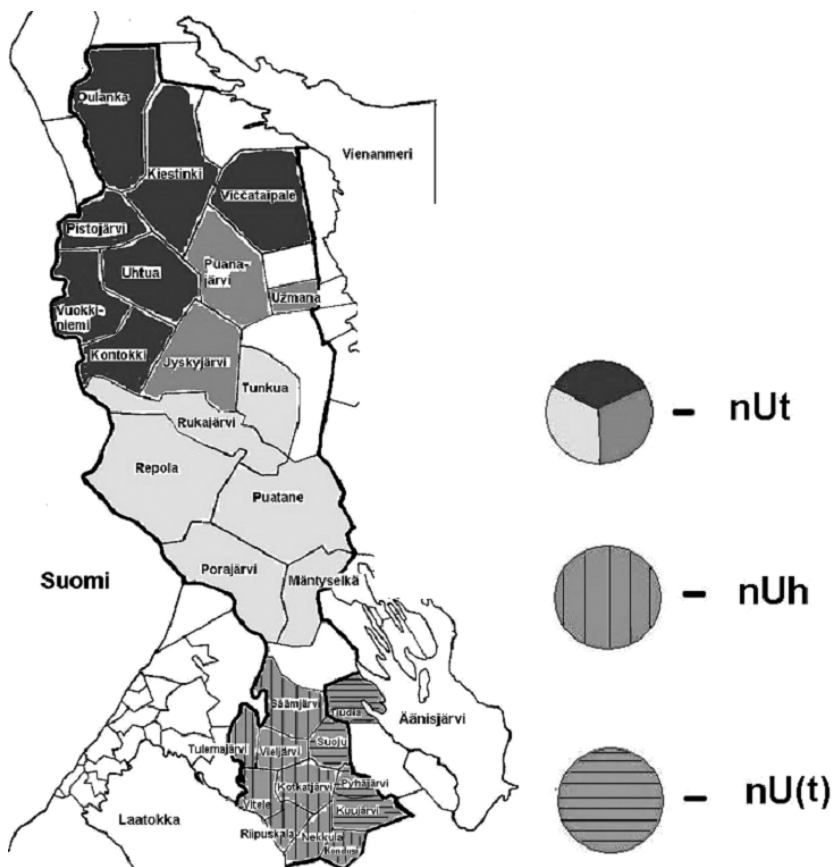
Porajärvi: Elämästä **männyt** ihmini oli hyvä izändä **Tullut** ihmini oli ylen väzynyt. Vasta **kylmänyt** d'ia paukui.

Mäntyselkä: **Rikkaudun** kala oli korvossa. **Riudunuot** hiilet viedih pellolla. Lähten pagizemah tuon **vagautunuon** poijan kel .

Tihinä: Katetaa šelgel'ä **peštynnyäl'l'ä** polovikalla (Рягов 1977: 16). Hago, mečäššä **hapannut** puu (KKS I: 152). Tolmaču: **Ruoštunnun** lukku jygiel'd'i avawduw (СКЯ 1994: 16). N'al'l'äštä šyöd i **hom'ehtunutta** l'eibiä (KKS I: 306).

Kartta N 1

Kartta N 2

Vessi: **Alendunut** aida oli vielä hyvä da luja.

Valdai: Täm'än **kyl'mänyen** vojennoin val'ittih revyeh (KVM: 209).

Livvi:

Säämäjärvi: **Myöndynyöh** kylyh ei n'i himoita mennä. Mi **libuvunnuttu**, se **azetunnuttu**. Siepäi **tulluot** eläjät ollah hyvät. **N'äivistynnyzii** nagrehii älä pane kuoppah.

Tulemajärvi: **Kaadunnu** vezi ei astiah saa (KS: 75). **Myöhästynnyön** vuitti on lusikan al (KS,301).

Vitele: **Opastunnuonnu** ristikanzannu nevvou minuu. **Šuurivunnuzii** lapsii muamo työndi pihal. D'ärvilöis oli ment'ia mi **kuadunuzii** puuloi. Täs kyläs säilyi vai **pakkunuh** aidu.

Vieljärvi: Vanhu ku **hapannuh** griba (ФСКЯ: 27). Lähtibo seppo **suuttunuonna** – **seändynyönnä** '(КЭП,335). Seppo tulou **piässyöksii** (КЭП: 342). Mene vai auttamah **langennuttu** häräkehtü. Lagoh **kuadunuzii** heinii on juse niittiä.

Kotkatjärvi: Ruavoin vie **mennyöh** vuodessah (OKP 1969: 149). Tulin tiijustamah **voibunuttu** ristikanzua. Herkäzeh **nukkunuh** havaču sorzu. **Uubunuh** ku ruadai uros, lebävöle päivy laskih.

Riipuskala: **Töl'l'önyh** l'ehmy rengimysn'iakku ol'i (OKP 1969: 73). Sormen **leikannuttu** tyttyö viedih bol'niččah (Markianova L. 2002,163). Eigo oliš kukkaroh **kavonnuttu** rubl'ahistu (ФСКЯ, 23).

Nekkula: Mi on oman piäl'e **suuttunuttu**, se on l'iemeh **juwttunuttu** (OKP 1969: 131). **Lähtenyös** avtobussas, sanottih, oli äijy rahvasto (Markianova 2002: 163). Kerdomuksen loppussah **lugenuizii** opastujii ei jätetty jälles urokkuo (Markianova 2002: 163).

Konduši: Eigo olis kukkaroh jänyh **kavonnutto** rubl'ahisto. Muah **valunutto** maiduo nuoli kaži. Älä lahjoita hänele **näivistüinüzii** kukkii. Täs kyläs säilyi vai **pakkunuh** aidu

Lyydi:

Tiudia: Sanui hän **vaibunudel** iänel (LMS: 14). Mužikk nostau **murenudes** r'eges kai.

Haaljärvi: Magata vieremme **väzynyded** miehed (LT V: 78). Toižei luadui myö pid'imme, štobi **kuolnut** lindud ei šyöis hiir (LT I: 159).

Pyhäjärvi: Pappi kaččou d'ielon **tulnudeks** (LMS: 451).

Akt.II partisiipin oblikvisijoissa esiintyvä tunnus -nuo, -nyö on kehittynyt -nue, -nye tunnuksesta. Näitä partisiipin muotoja tavataan Kalevala eepoksessa, suomen kielen murteissa ja myös M.Agrikolan käännoksissä, esim. ottanuen, kuollu(v)et, tienny(v)et, usconuet, pitänyet) (Куусинен I 1954: 77). Muodot ottanuon < * otta-nu-δen < *otta-nu-ten. Näissä tapauksissa tapahtui t: δ vaihtelu ja u > e muutos.

Kielimiehet ovat sillä kannalla että historiallisesti tunnus -nut, -nyt jakaantuu kahtia *- n ja * -ut, -yt. Formantti -n on kehittynyt johtimesta - na, -nä, -nta, -ntä (heli-nä, paki-na, hauku-nta, ammu-nta, it(k)e-ntä.). Osa -ut, -yt on vanha deminutiivisuffiksi (päiv-yt, kät(k)-yt, lyh-yt, ohut (Хакулинен 1955: 187, Бубрих 1955б: 82).

M.Kuusisen mielestä suomen kielen aktiivin II partisiipin tunnukset -nut, -nyt voi hyvin rinnastaa marilaiseen tunnukseen -n:ään, esim. кочки-нам 'söin', кочки-нат 'söit', кочки-н 'söi'. Ind.prees. yks. III persoonan muodot ovat samoin aktiivin II partisiipin muotoja, esim. кочкын 'hän söi, syönyt'. Tämä osoittaa, että marilaiset perfektimuodot ja suomalaiset akt.II part. muodot ovat samaa alkuperää. (Куусинен.M 1954: 81-82).Formantti -n voi yhdistää myös mordvalaiseen -n':ään ja partisiipit tyyppiä кандонь ovat samaa alkuperää kuin suomen kielen kantanut. Toisin sanoin suomen kielen aktiivin II partisiipit polveutuvat s-u etäsukukielistä ja niillä ovat syvät juuret. Mitä koskee deminutiivisuffiksia -ut, yt, niin sitä käytetään vain itämerensuomalaisissa kielissä. M. Kuusinen olettaa, että suomen kielen n- suffiksilliset deverbaaliset nominit, (humina), mordvan n-loppuiset partisiipit ja marin n-tunnukselliset imperfektit ruvettiin käyttämään itämerensuomen kantakielessä attribuuttina, johon liittäen nominien deminutiivisuffiksi -ut, -yt kehittyi aktiivin II partisiipiksi. Alunperin näillä partisiipeilla oli sama vartalo, kuin deminutiivimuodoilla (ottanut: ottanue-n, pitänyt: pitänye-n и ohut: ohue-n, kätkyt: kätkye-n). Myöhemmin mainittujen kieliopillisten kategorioitten vartalot rupesivat eroamaan: tullut: tullee-n, mennyt: menne-n и airut: airue-n, lyhyt: lyhye-n. (Куусинен M 1954: 83-84).

Kirjallisuutta ja lyhenteitä:

KKN I – Karjalan kielen näytteitä. Toim. E.Leskinen. Helsinki,1932.

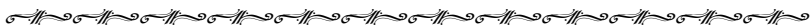
- KKN II – Karjalan kielen näytteitä. Toim. E.Leskinen. Helsinki, 1934.
- KKN III – Karjalan kielen näytteitä. Toim. E.Leskinen. Helsinki, 1936.
- KKS I – Karjalan kielen sanakirja. I osa. // LSFU. Helsinki, 1968. XVI, 1.
- KKS III – Karjalan kielen sanakirja. III osa. // LSFU. Helsinki, 1983. XVI, 3.
- KKS IV – Karjalan kielen sanakirja. IV osa. // LSFU. Helsinki, 1993. XVI, 4.
- KKS V – Karjalan kielen sanakirja. V osa. // LSFU. Helsinki, 1997. XVI, 5.
- KS – Miettinen Liisa ja Leino Pentti Karjalaisia sananpolvia. Helsinki, 1971.
- KVM – *Palmeos P.* Karjala valdai murrak // Emakeele Seltsi toimetised. Tallinn, 1962. N 5.
- LL – *Virtaranta P.* Lähisukukielten lukemisto // SUST. Helsinki, 1967. N 280.
- LMS – *Kujola J.* Lyydiläismurteiden sanakirja // Lexica Societatis Fenno-Ugricae IX, Helsinki, 1944.
- LT I – *Virtaranta P.* Lyydiläisiä tekstejä. I // SUST. Helsinki, 1963. N 129.
- LT VI – *Virtaranta P.* Lyydiläisiä tekstejä. Anna Vasiljevna Tšesnakovan kerrontaa ja itkuvirsiä. VI // SUST. Helsinki, 1994. 218.
- Markianova 2003* – Karjalan kielioppi. Petroskoi.
- NKK – Näytteitä karjalan kielestä. I. Joensuu-Petroskoi, 1994
- PK – Lempi Lyytinen Priusan kolkkejaiset. Kalevala-Uhtua, 1996
- TAK – *Genetz A.* Tutkimus Aunuken kielestä. Helsinki, 1885
- TVKK – *Genetz A.* Tutkimus Venäjän karjalan kielestä. Helsinki, 1880
- Бубрих Д.В.* 1955, Историческая морфология финского языка. Москва-Ленинград
- ДКСК – Духовная культура сегозерских карел. Л., 1980
- Куусинен М.Э., 1954, К вопросу об активных причастиях незаконченного действия в финском языке. Труды Карело-Финского филиала АН СССР. Вып.1. Сер. лингвистическая
- КЭП – Карельские эпические песни. М.-Л., 1950
- Лаанест А.* ОКР 1969 – *Макаров Г.Н., Рягоев В.Д.* Образцы карельской речи. Ленинград, 1966
- ОКР 1963 = *Макаров Г.Н.* Образцы карельской речи. Ленинград
- ОКР 1969 = *Макаров Г.Н., Рягоев В.Д.* Образцы карельской речи. Ленинград
- ОКР 1980 = *Рягоев В.Д.* Образцы карельской речи. Ленинград
- ПФКК = Песенный фольклор кестеньгских карел. Сост. Н.А.Лавонен. Петрозаводск, 1989
- Рягоев В.Д.* 1977 = Тихвинский говор карельского языка. Ленинград
- ЯН = Язык и народ. СПб., 2002.

Зайков П.М.
Петрозаводск

II причастие актива в карельском языке
(Резюме)

Статья посвящена II причастию актива в диалектах карельского языка. Приведенный языковой материал иллюстрирует многообразие вариантов причастия, где предстает не только результат фонетического развития каждого варианта, но и, возможно, разные исторические пути их возникновения. Поэтому синхронная подача материала сопровождается изложением и анализом различных точек зрения на диахронию причастия. Представленные лингвистические карты отражают ареалы распространения того или иного варианта причастия в диалектах и говорах карельского языка.

Муллонен И. И.
Петрозаводск

ТОПОНИМЫ КАК МАРКЕРЫ КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТА ЗАОНЕЖЬЯ*

Культурное пространство, понимаемое как освоенное, обжитое и «осмысленное» человеком, составляет предмет изучения ряда наук, в которых свое место занимает топонимика, исследующая географические названия – своеобразные знаки, метки освоенной территории.

Пространственное распределение географических названий в виде топонимных ареалов, их противостояния, границ etc. всегда находилось в сфере интересов топонимики. Внимание привлекало также формирование и бытование локальных топонимических систем, привязанных к конкретной микротерритории, например, отдельному поселению или группе поселений. Понятно, что пространственная характеристика существенна не только для анализа самих топонимических систем. Она может быть использована для извлечения существенной историко-культурной и языковой информации, особенно с учетом значительной устойчивости топонимов во времени. Новые возможности открывает применение методик и технологий ГИС, которые позволяют, во-первых, представить топонимию как систему названий, привязанных к искомой территории, во-вторых, проводить ареализацию по заданным параметрам.

Институт языка, литературы и истории Карельского научного центра РАН совместно с отделом ГИС Петрозаводского университета начал осуществление многолетнего проекта, нацеленного на создание электронной топонимической карты Карелии, связанной с соответст-

---

* Статья подготовлена в рамках проекта Академии Финляндии № SA 208153.

вующей базой данных¹. Последняя, в свою очередь, позволяет осуществлять хранение и поиск материала по целому ряду параметров, в том числе по типам географических объектов, языку происхождения (этимология), структурным компонентам, географической и административной привязкам и др. Проект стал возможен благодаря наличию обширной картотеки (более 300.000 единиц хранения) с детально картографированным, привязанным в ходе полевых экспедиций к топографическим картам микротопонимическим материалам.

В качестве полигона избрана территория Заонежского полуострова (см. карта 1), расположенного на северном берегу Онежского озера. Компактная территория Заонежья (70 км в длину, 50 км в ширину) была одной из наиболее заселенных в Карелии, чем обусловлена богатая и разнообразная коллекция здешней топонимии – около 10 тыс. названий. Русское Заонежье сохраняет бесспорное прибалтийско-финское, а также элементы саамского наследия в языке и культуре.

Прежде, чем продемонстрировать возможности использования создаваемой электронной топонимической карты для исследования культурного ландшафта, позволим себе представить принцип работы.

Все атрибутивные сведения по каждому топониму заполняются через карточку топонима, содержащую такие сведения как топоним, его транскрипция, варианты названия, вид объекта названия, административная и географическая привязка, легенда, паспортизация. В качестве примера выбран топоним *Синий камень*.

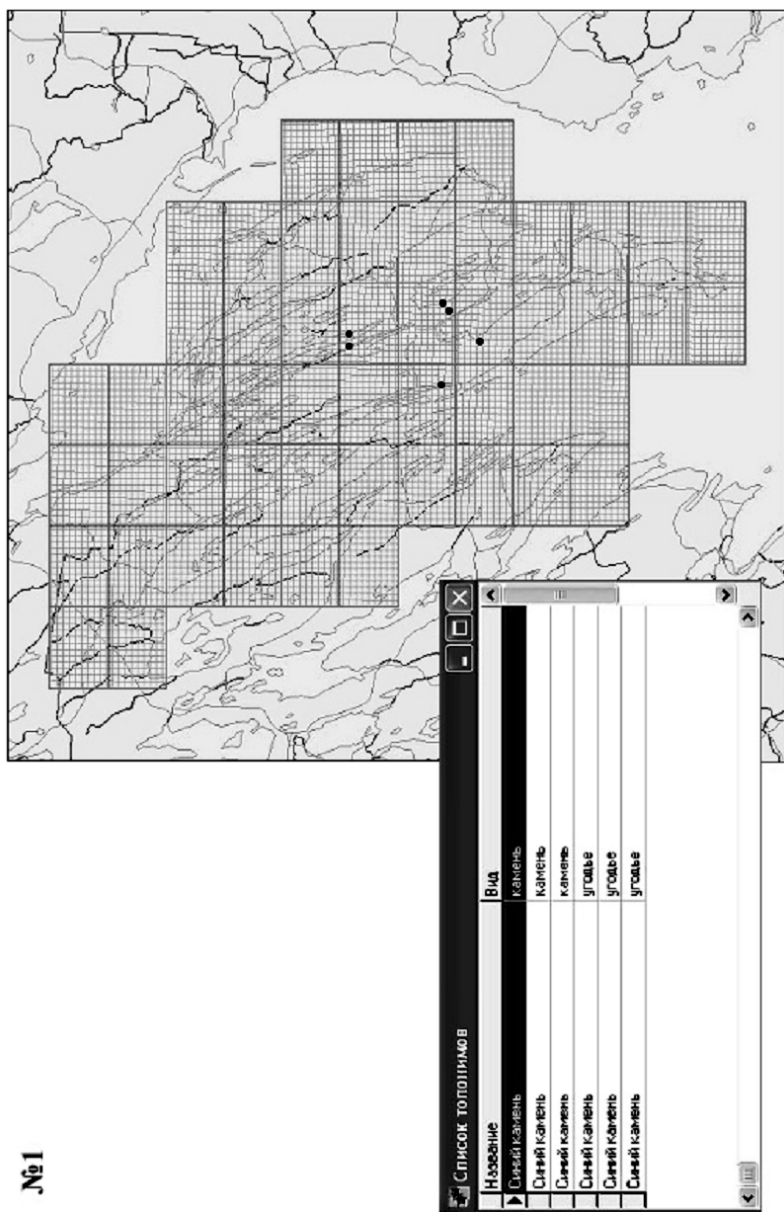
В поле «Письменные источники» заносятся сведения о топониме по источникам, поля «Структура» и «Этимология» обеспечивают поиск и выборку, по структурным моделям и языку происхождения.

Главный идеологический принцип создаваемой системы состоит в возможности связи БД с картой. Для этого на форме «Отбор топонимов» составляется специальный запрос, в результате выполнения которого пользователь получает список топонимов.

---

¹ Для хранения, обработки и анализа данных используется программное обеспечение MapInfo Professional V 7.0. Для хранения атрибутивных данных применялась СУБД FireBird SQL Server (свободно распространяемая версия профессионального SQL-сервера, разрабатываемого компанией Borland). Ее применение обеспечивает надежное хранение больших объемов информации и позволяет организовать многопользовательский вариант работы с системой, что дает возможность подключить группу специалистов для ввода данных.

№ 1

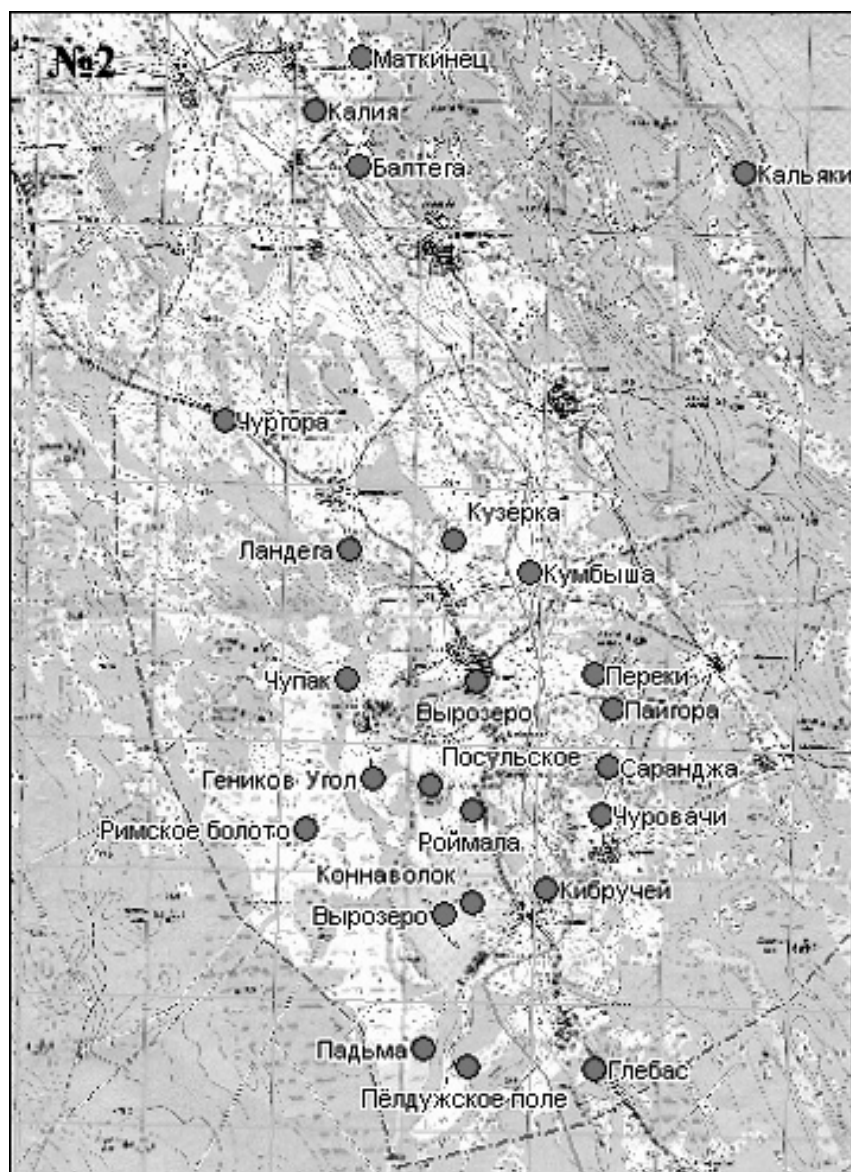

Карта № 1

Полученный список топонимов можно картографировать, выполнив команду «Карта». Карта отражает ареал бытования модели *Синий камень* в юго-западном Заонежье. Как и почему сформировался этот микроареал, сказать пока невозможно, нет и достаточных данных для выяснения того, как возникла топонимная модель, каково ее семантическое наполнение. *Синие камни* становились уже объектом исследования, в том числе и топонимического. Обращается внимание на сакральный характер объектов с названием *Синий камень* на Ярославщине, их считают возможным мерянским наследием, следы их сакральности обнаружены также в зоне Верховажья в Вологодской области [Березович]. Определенный отголосок мифологических представлений связан и по крайней мере с одним из заонежских *Синих камней*, около которого «чудилось». Какой-то другой информации нет, но ее можно попытаться извлечь из создаваемой системы. В ней заложена возможность совмещения электронной карты миллионного масштаба с растровыми крупномасштабными картами. Мы вывели топоним на растровую карту и на нее же вывели информацию о размещении других топонимов, среди которых оказалось несколько, указывающих на прежнюю зимнюю дорогу: *Зимняк*, *Зимницкий Мох*, *Маткозеро* (matka ‘путь, волок’). Мы попытались по данным этих топонимов реконструировать эту дорогу. Оказалось, что *Синий камень* маркирует начало сухопутного участка старой дороги. Эта реконструкция вводит заонежские Синие камни в один ряд с ярославскими, для которых А.Алквист тоже отмечает привязку к дорогам. Кстати, реконструированная нами дорога существовала уже в приб-фин. период Заонежья и представляла собой участок пути, пересекавшего полуостров.

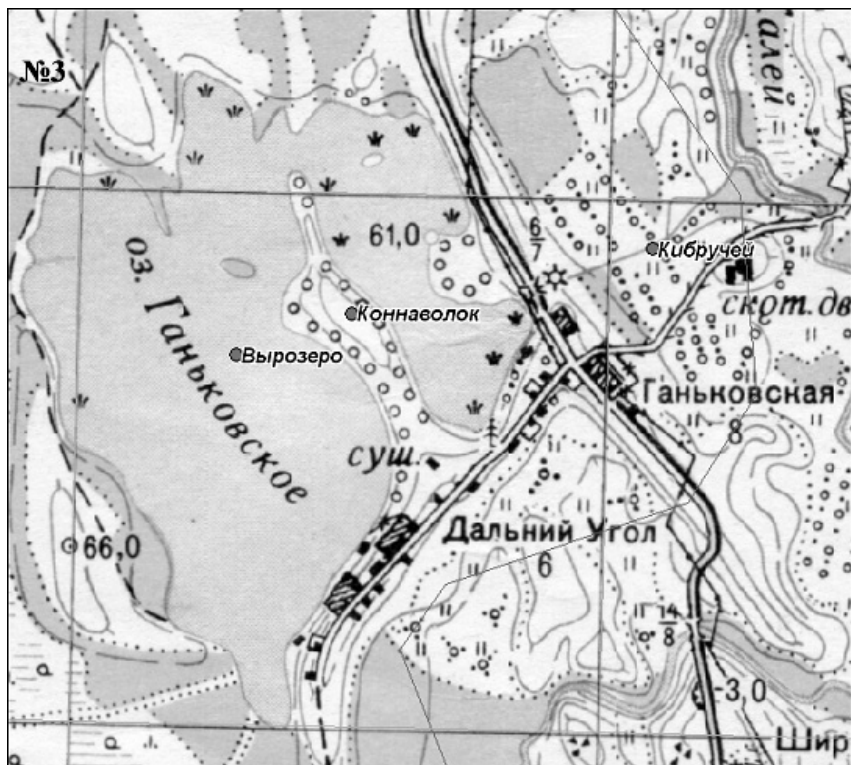
Как еще можно использовать создаваемую электронную топонимическую карты для исследования культурного ландшафта? Топонимический материал перспективен для анализа формирования локальных микротерриторий, в частности, групп поселений, традиционно объединенных в Заонежье в гнезда или кусты. Одно из таких гнезд, Вырозеро (в источниках XV – XVI вв. Вирозеро) включало в себя в недавнем прошлом около 20 деревень, разместившихся по берегам четырех небольших внутренних озер и реки Калей в восточной части полуострова. Картошка топонимов Вырозера включает более четырехсот топонимов

мов, подавляющее число которых удалось привязать к карте. В Вырозере соблюдается общая для Заонежья закономерность: привязка топонимов с прибалтийско-финскими истоками к наиболее крупным, значимым объектам: р. *Калей* < *Kaľ'õja 'Скалистый ручей', *Кибручей* (kivi 'камень'), *Римское болото* (rieme 'болото'), урочища *Саранжа* (*saranž 'разветвление реки'), *Кумбыша* (kumbu 'холм, пригорок'), *Падьма* (patama 'обширная безлесая низина, в которой весной и осенью стоит вода') и др., всего около 7% топонимов. Такая дистрибуция увязывается с первоначальным прибалтийско-финским заселением округа, что в общем контексте Заонежья обычно. Более интересное историко-культурное содержание несет ареальное распределение названий с прибалтийско-финскими и русскими истоками. Выстроенная с помощью применения методик ГИС технологий карта (Карта. 2) показывает, что топонимы прибалтийско-финского происхождения явно преобладают на южной окраине гнезда поселений, в окрестностях озера Ганьковского, по мере удаления на север их количество убывает. Данное ареальное распределение в сочетании с привязкой топонимов прибалтийско-финского происхождения к наиболее значимым объектам на местности связано, очевидно, с историческими реалиями, с тем, что освоение округа началось именно с побережья Ганьковского озера. Этот вывод тем более интересен, что он дает ориентиры для поиска озера с названием *Вырозера*, давшего наименование всей округе. Необычность ситуации заключается в том, что ни одно из четырех озер округа не называется сейчас Вырозером. Местная традиция склонна считать Вырозером озеро Никольское, при котором располагался центр села – Никольский погост. Однако в связи с обрисованной топонимической ситуацией предпочтительнее оказывается озеро Ганьковское, получившее свое современное название от расположенной на озерном берегу деревни Ганьковской. Соперничество между Никольским и Ганьковским озерами на роль Вырозера окончательно решает в пользу Ганьковского этимология топонима *Вырозера*. Озеро Ганьковское напоминает по форме дугу, крюк, образуемый вторгающимся глубоко в озеро мысом

Карта № 2

Коннаволок (см. карта 3). Эту особенность и отразило название *Вырозера*, в котором закрепилось карельское *viēgä* или вепское *väg* ‘кривой’ (об особенностях фонетической адаптации см. Муллонен 2000).

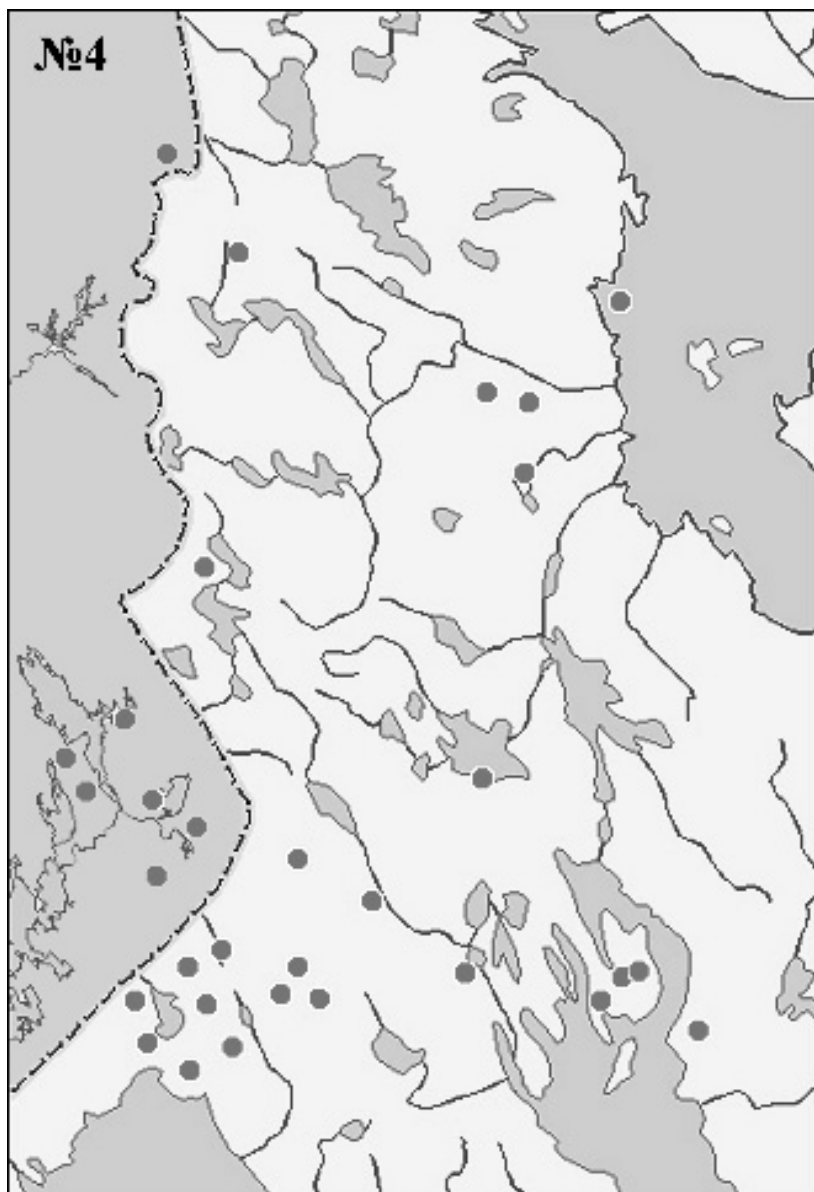

Карта № 3

Топонимия в сочетании с ландшафтной характеристикой позволяет, кажется, предполагать и более точно, где размещалось если не первое, то одно из наиболее ранних прибалтийско-финских поселений Вырозера (см. карта 3). Название упоминавшегося уже мыса *Коннаволок* содержит в основе вепское *kond*, карельское *kondu* ‘крестьянский двор, хозяйство, земельный участок’ (SSA), которое, как свидетельствует широ-

кий прибалтийско-финский топонимический контекст, сохраняет память об исторических однодворных деревнях, включавших в себя крестьянский двор с принадлежавшей ему землей. В ходе адаптации топонима в русское употребление произошло закономерное упрощение сочетания согласных на стыке составных элементов сложного топонима: Коннаволок < *Конднаволок. Дополнительным аргументом в пользу относительно раннего появления поселения является его расположение. Оно укладывается в традиционное для Заонежья размещение поселений на озерных мысах, при этом в целом ряде случаев это не просто рядовые поселения, а центры прежних погостов (Толвуя, Кузаранда, Шуньга, Яндомозеро), что может рассматриваться как доказательство приоритетного, исторически более раннего, примарного освоения мысов на фоне других прибрежных участков.

Вырозерский *Конднаволок укладывается в ряд других заонежских топонимов с основой *konnd-*, при этом практически все они привязаны территориально к южной части Заонежского полуострова, где известны дер. *Конда* и *Кондобережская*, сельскохозяйственные угодья *Под Кондой*, *Гладкая Конда*, *За Кондой*, *Конда*, *Старинная Конда*, *Кондушка* и др. Скрывается ли за таким ареальным членением некая этноисторическая информация? Заманчиво думать, что ареал сформировался не случайно и отражает южные связи Заонежья. В этом контексте важно, что деревня Конда исстари существовала в южном конце самого южного в Заонежье Клименецкого острова, в отдалении от основной массы поселений острова, являясь первым пунктом на пути в Заонежье с юга, в частности, с вепского юго-западного побережья Онежского озера вдоль Шокшинского зимника. Ареальные связи указывают, таким образом, на вепские истоки топонимной основы и, соответственно, на присутствие вепского, связанного с южным Обонежьем, компонента в населении Вырозера. С другой стороны, в топонимии Вырозера есть и явные карельские признаки (Муллонен 2000), так что этнический состав прибалтийско-финского населения Вырозерской округи был явно неоднороден.

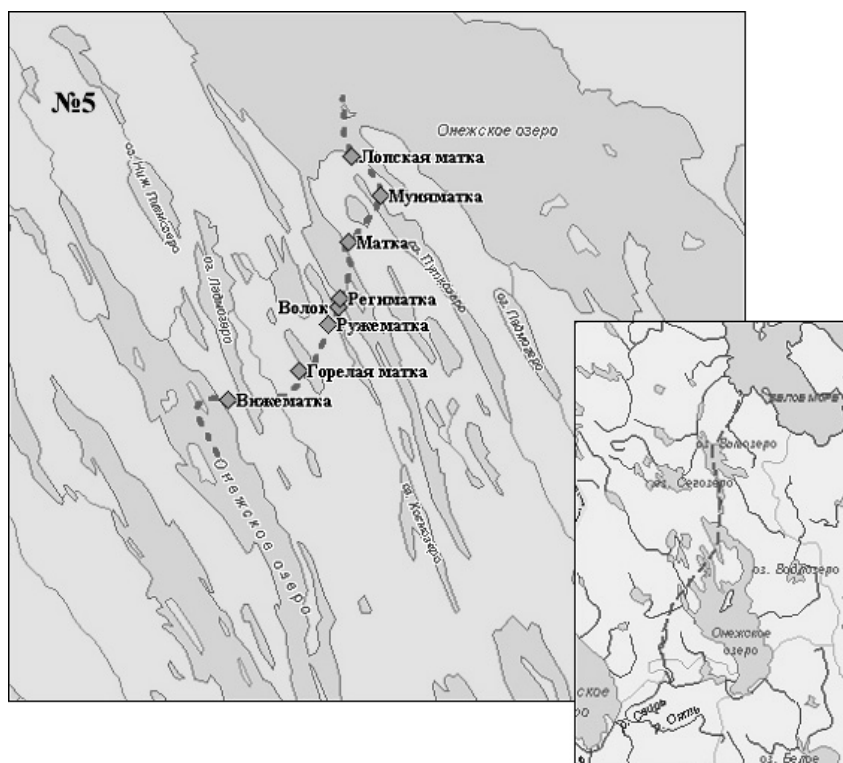
Карта № 4

Карта заонежских топонимов с основой конд- показывает возможности использования создаваемой электронной топонимической карты для выявления топонимных ареалов, обладающих историко-культурным содержанием. Для понимания условий формирования топонимных ареалов принципиально важно то, что, во-первых, топоним рождается в рамках определенной системы, по определенным моделям, обусловленным географически и хронологически, т.е. каждое время и каждая территория характеризуется своим набором топонимных типов. Во-вторых, в ходе освоения новой территории присвоение названий географическим объектам происходило в рамках традиционной, принесенной с материнской территории системы называния. Эта особенность называния позволяет выявлять основные пути освоения территории, границы историко-культурных зон, этноязыковые контакты, происходившие на разных этапах.

Высказанные выше положения демонстрирует топонимная модель Юлмаки, закрепившаяся в Заонежье в качестве названия по крайней мере три раза. При этом во всех случаях речь идет о высоких местах (см. карта 4), что позволяет связывать истоки топоосновы с карельским ландшафтным термином *jylmäkkä* ‘круглая гора, крутой склон’, зафиксированном в говорах Суоярви (KKS) в северо-западном Приладожье. Картографирование модели показало, что заонежские фиксации – это восточная граница довольно обширного ареала, тянущегося из северного Приладожья на север и восток вдоль путей карельской экспансии. Заонежские Юлмаки хорошо вписываются в карельский ряд, представленный серией фонетических вариантов *Jylmäkkä*, *Jylmäkkö*, *Jygmäkkä*, *Jygmäkkö*, *Dygmäkkö*. Ареал наиболее насыщен, плотен в северном Приладожье, там, где, собственно, модель зародилась (на последнее указывает то, что именно здесь фиксируется соответствующий апеллятив). По мере продвижения на окраины он редееет. То, что модель отмечается во внутреннем Заонежье, говорит в пользу ее относительно позднего появления здесь: есть определенные исторические свидетельства, указывающие на освоение центральных районов полуострова после XVI в. Поскольку формирование ареала топонимной модели увязано с распространением населения, ареальная

характеристика топонима позволяет предполагать освоение Заонежья выходцами из Приладожья, что подтверждается и рядом других топонимных моделей, ареал которых имеет аналогичную конфигурацию. Картографирование показывает также, что модель проникла в Заонежье по реке Суне, которая была одним из основных карельских путей в Обонежье.

Карта № 5

Еще одно перспективное использование топонимии – реконструкция таких элементов культурного ландшафта прошлого, как дороги и границы (см. карта 5). И те, и другие напрямую связаны с организацией расселения. В базе данных топонимии Заонежья содержатся десятки топонимов с элементом **матка** (*Маткозеро*,

Маточка, Ветхая Матка и др.), который соотносится с прибалтийско-финским словом *matka*, причем не в современном, а в историческом значении ‘волок, путь посуху’. Именно эту семантику отражает целая серия географических названий (*Вижематка, Горелая Матка, Ружематка, Региматка, Кугаматка, Муняматка, Лопская Матка*) в северной части полуострова. Нанесенные на карту, они вытягиваются в цепь, пересекающую Заонежский полуостров с запада на восток, и маркируют исторический водно-волоковой путь, пересекавший многочисленные заливы и озера. На самом деле речь идет о заонежском участке транзитной дороги, шедшей со Свиря через северное Заонежье в Беломорье. Языковые истоки приведенных выше топонимов доказывают, что дорога активно использовалась в прибалтийско-финский (скорее, вепсский) период истории Заонежья, причем, уже на его раннем этапе, о чем говорит использование слова *matka* в изначальном значении. Впрочем, дорога не утратила своего значения и позже, на русском этапе освоения полуострова, ибо именно с ней, я полагаю, связано формирование северного участка границы западных и восточных говоров Заонежья (см. ниже). Более того, возникнув в глубокой древности, дорога активно использовалась в XVII-XVIII вв., а затем и позднее, на что указывает связанный с ней топоним *Олонецкий зимник*, бытовавший в местной традиции еще совсем недавно.

Не менее важным в формировании культурного ландшафта Заонежья был другой водно-волоковой путь, в отличие от предыдущего до сих пор не попадавший в поле зрения исследователей языка и культуры Заонежья. Он пересекал полуостров с юга на север и шел из залива Великая Губа на южной оконечности полуострова через волок в узкое и длинное озеро Космозеро и выходил в Повенецкий залив на северной оконечности полуострова. Упомянутый волок длиной в 2,5 км реконструируется по данным топонимики: на водоразделе залива Великая губа и озера Космозера есть урочище *Тайбола*, название которого восходит к карельскому *taipale, taibale* ‘путь; переход (напр., из деревни в другую по глухой лесистой местности), перешеек между озерами или реками’ (SSA). Косвенным свидетельством в пользу древнего волока является система расселения: уже самые ранние письменные источники по тер-

ритории Заонежья фиксируют на Космозере поселения, входящие в состав одного погоста с деревнями, примыкающими к побережью Великой губы Онежского озера. Именно с этой реконструированной дорогой связано отмеченное уже А.А. Шамотовым, но не получившее до сих пор убедительного объяснения деление говоров Заонежского полуострова на западные и восточные (Гринкова 1947). В то время как западные сформировались вдоль водного маршрута, проходившего по Заонежскому заливу Онежского озера, восточные явно тяготеют к реконструированной выше дороге. На северном участке в формировании границы принял участие другой путь – отмеченный топонимами с элементами -матка, о котором речь шла выше.

Существование двух меридиальных дорог в освоении Заонежья подтверждается и некоторыми дифференцирующими топонимными моделями, привязанными к этим путям. Показательна в этом плане топонимология *Соломя* ‘пролив’ – прибалтийско-финское заимствование (из *salmi* ‘пролив’) древнерусского времени (Срезневский). Топонимы с элементом СОЛОМЯ (*Соломенное, Соломени, Соломенная губа* и др.) вписываются в границы западной группы говоров. Модель полностью отсутствует на востоке полуострова.

Топонимия приводит еще к одному существенному выводу, касающемуся времени формирования границы между западным и восточным Заонежьем. Граница проходит по заливу *Святуха*, название которого в контексте общей топонимической ситуации в Заонежье является, скорее всего, переводом прибалтийско-финского оригинала с основой *ruhä*- ‘святой’ (См. подробнее Муллонен 2002:145-155). В последней же современное религиозно-магическое значение выросло из первоначальной семантики ‘изгородь, ограда, граница’. Именно это значение отражено в названиях многих расположенных в верховьях водной системы, водораздельных озер в Финляндии, Эстонии и на Российском Северо-Западе. По ряду параметров заонежская Святуха – явное «пограничное» озеро: оно примыкает к водоразделу, на его берегах отсутствуют (и отсутствовали и прежде) поселения, оно находится в стороне от водно-волоковой дороги, оно, наконец, находилось на границе трех исторических погостов Заонежья – Толвуйского,

Кижского и Шунгского. Все это подтверждает, что Святуха – русский перевод оригинального прибалтийско-финского гидронима. В данном контексте логично предполагать, что деление Заонежья на западное и восточное сложилось еще в дорусскую эпоху, а русское освоение, сопровождавшееся образованием двух диалектных зон, происходило вдоль уже известных водно-волоковых дорог и в границах сложившихся вокруг них в прибалтийско-финское время зон. Границы средневековых погостов Заонежья также, очевидно, восходят к дорусскому времени² При этом ареальная характеристика «святых» (т.е. с основой руhä- и ее переводным эквивалентом свят-) гидронимов в Обонежье свидетельствует о том, что модель названия пришла в Заонежье с вепсских территорий южного Обонежья. В сочетании с древней семантикой слова руhä это означает, что граница по Святухе могла сложиться уже в конце I тысячелетия.

Представленные выше возможности использования электронной топонимической карты для извлечения этнокультурной информации свидетельствуют о безусловной информативности топонимического материала и перспективности дальнейших исследований.

Литература:

- Гринкова Н.П.* 1947 – К изучению олонечких диалектов // А.А.Шахматов 1864–1920. Сборник статей и материалов. Под ред. Акад. С.П.Обнорского. М.; Л. 1947.
- Муллонен И.И.* 2000 – Вырозеро // Кижский вестник № 5. Петрозаводск. Изд-во Петроз. гос. ун-та. 2000. С.157-165.
- Муллонен И.И.* 2002 – Топонимия Присвирья: Проблемы этноязыкового контактирования. Петрозаводск, 2002.
- Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Тома 1–3. СПб., 1893–1912.
- KKS – Karjalan kielen sanakirja. Ensimmäinen osa. Helsinki., 1968. S.547.
- SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1–3. Helsinki, 1992–2000.
- Suvanto S.* 1972 – Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos. Tampere, 1972.

---

² На территории Финляндии и Эстонии гидронимы с основой руhä- привязаны к древним, восходящим еще к железному веку, родовым границам (Suvanto 1972:54)

Irma Mullonen
Petroskoi

Paikannimet kulttuuritilan merkinä
(Tiivistelmä)

Paikannimet ovat ikkuna menneisyyteen. Ne ovat mm. säilyttäneet tietoja alueen asuttamisesta, teistä, joita pitkin on tullut innovaatioita kieleen ja kulttuuriin, rajojen syntymisestä ym. Kirjoituksessa paikannimiä käytetään rekonstruoimaan Äänisniemen asuttamista, kinnittäen huomiota tiettyjen nimimallien levikkeeseen. Kyseessä ovat sekä venäläiset että itämerensuomalaista alkuperää olevat nimivartalot.

Д. В. Кузьмин
Петрозаводск

ТОПООСНОВА LAPPI- В ТОПОНИМИИ БЕЛОМОРСКИХ КАРЕЛ*

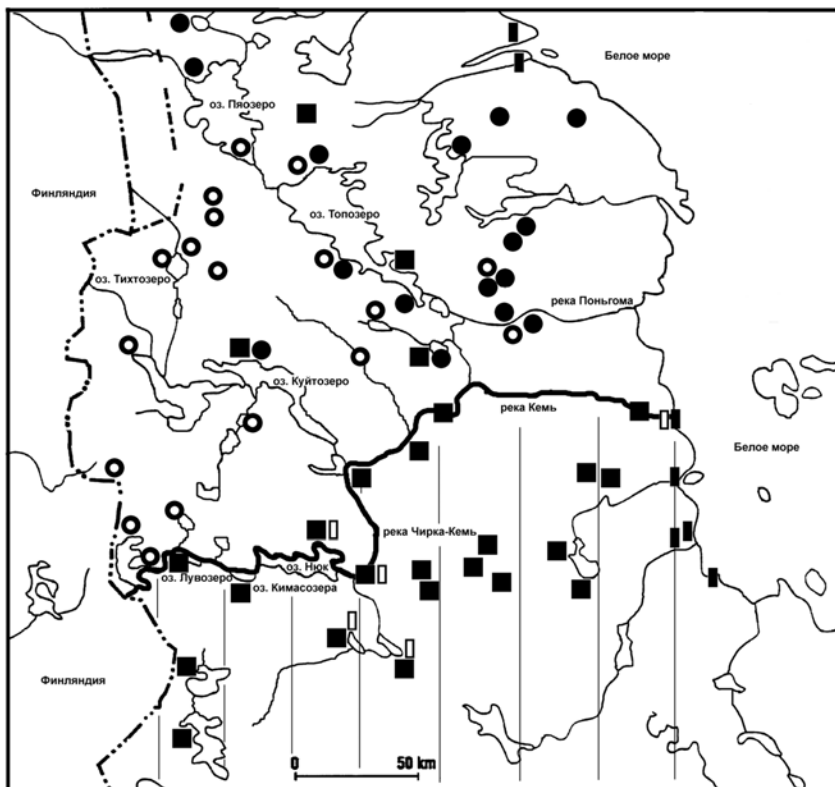
Издавна коренными обитателями территории Беломорской Карелии были саамы. Вопрос об их пребывании на ранних этапах истории этой территории не вызывает сомнения, хотя степень участия саамов в формировании этнической общности беломорских карел до сих пор остается невыясненной.

Исторически саамы населяли обширную территорию на северо-западе Европы и как уже было замечено выше, к моменту прихода основной массы прибалтийско-финского населения, на территории Беломорской Карелии проживали, главным образом, именно лопари. Об этом свидетельствует и название Лопские погосты, к которым относилась часть вышеупомянутой территории. Сведения о саамском населении сохранились в некоторых исторических документах, в названиях местности и в народной памяти – в преданиях.

Согласно сведениям финского исследователя Матти Пелля лопарские поселения к концу XVI века охватывали более половины всей территории Беломорской Карелии (Pöllä: 1995, 30). Благодаря одному сохранившемуся документу 1591 года, можно восстановить расселение саамов в пределах этой территории незадолго до грабительских походов 1589-1591 годов: «Да на Кемской ж земли жили лопари крещеные и некрещеные лукозерские по лешим озером, на Топоозере и в Кистенги да на Крито озере да на Ведиле озере и на Вокше озере и на Киз реки и в Шолопоньи и в Кургиевой и на Рог озере и на Ульмо озере и на Муром озере и на Пильсо озере и на Вонго озере и на Керет озере и на Воронье озере и на Кялго озере и на Кузем озере и по иным лешим озерам, 18 дворцов да 20 вежь (карта 1), а людей в них 42 человека...И те лопские

---

* Статья подготовлена в рамках проекта РГНФ № 05-04-12420в.

□ – упоминание в документах XVI века фамилии/прозвища Лопин

○ – места проживания - лопарей (по преданиям)

● – саамские поселения (по документам)

■ – карельские поселения

▣ – карело-русские поселения

▨ – карельские территории к. XVI - н. XVII вв.

⚡ – граница расселения карел и саамов в к. XVI - н. XVII вв.

Карта № 1

дворцы и вежи все запустели от немецкие войны, а лопари побиты и в полон пойманы, а иные розно разбрелись» (МПИК: 325). О последствиях этих военных действий сообщает Дозорная книга Лопских погос-

тов 1597 года: «Да в Куйтоозере жили по лесам 33 человека лопарей и в 89 году тех лопарей побили немецкие люди да станы их пожгли. А ныне в Куйто-озере лопарей 5 человек, пришли ново» (ИК: 214-215). В этом же документе обнаруживается информация о недавнем проживании «саамов» еще в нескольких местах: В волостке Пизьмалакше – след Карпинской Лопина да сына его Матюшки, след Ивашки Койвупя Лопина; в волостке Комбаков Наволок на Нижнем Ругозере на Поязмозере – след Осташки Лопина; в волостке на Тикше – след Бояринка Лопина; в Чиркокеме – след Ивашки Безимянного Лопина (ИК: 207-208), а также есть сведения о проживании в Кеми в 1591 году Иванко да Сенки Лопиновых (МПИК: 321).

Двадцатью годами позже, в 1618 году, жители Ребольской волости рассказывали устроителям границы Столбовского мирного договора, что к северу от Ребол, на территории нынешней западной Беломорской Карелии, живут некрещеные лопари (Pöllä 1995: 76). На территории самого Ребольского прихода саамы проживали вплоть до начала XVII века. Так, «Приходская книга Новгородской четверти», составленная в Москве в 1620/1621 годах, сообщает о сборе данных «с Лопи з дву волосток – Роккулы и Реболы» (РК: 4)

Проходит еще сто лет, и лопарей мы застаем уже только к северо-западу от озера Тихтозера. В описании российского приграничья генерала-майора Михаила Матюшкина от 1718 года зафиксировано следующее: на северо-западе от «Писта озера», по всей видимости на территории нынешнего Куусамо (Финляндия), расположено озеро Миозеро, которое «лежит к границе швецкой наискось: от Олонецкого конца 14 верст, а от Лопского конца 3 версты. И от оног озера Пистою рекою вверх озера Кузелги. И оное озеро Кузелга половина на российской стороне, а другая на швецкой стороне. И на оног озере Лопской Маселской погост, живут двоеданные лопари, платят подати царскому величеству и швецкому королню» (Чернякова 1998: 63). На остальной территории от Лендило (Лендеры) до Корелакиши упоминаний о саамах в этом документе больше нет. Правда, несколькими годами раньше, в 1710 году в Обзоре Кольского уезда есть упоминание о проживании лопарей на берегах озера Топозера (Pöllä 1995: 184).

Следует заметить, что мы не располагаем пока документами, которые указывали бы конкретные места проживания саамов на территории западной Беломорской Карелии. Тем не менее, интересная

информация об их расселении содержится в преданиях жителей этих мест. Так, лопарского происхождения считается коренной род Коркконенных деревни Войница (Pöllä 1995: 88). В окрестностях последней некогда существовало и саамское поселение (Pöllä 2001: 91). Здесь же существует название Lappalaisenkuja букв. «прогон для скота Лаппалайнена» т.е. лопаря. О своем происхождении от лопарей рассказывают жители деревень Алозера, Кокорино, Корелакши¹ и Вокнаволоок (Niemi 1904: 9), в окрестностях которых также существуют названия с топоосновой Lappi-, ср. Lapinranta, Lapinsuuri (Alaj); Lapinkoski, Lapinjogi (Kok); Lapinlampi, Lapinsuo (Kuor.); Lapinhauta (Vuok). Основателем деревни Шомбозеро также считается лопарь, приплывший на камне. Этот камень до сих пор стоит на оконечности мыса Kylänniemi (рус. Деревенский мыс) и называется Lappalaizenkivi, т.е. «камень лопаря». Из местных преданий известно о проживании лопаря на мысу Remsunniemi в деревне Рогозеро, а также о «Лопарских развалинах» (кар. Lapinraunivo) богатого лопаря по имени Kuisma (рус. Кузьма) на берегу залива Talvilaksi в районе деревни Вокшезеро и в местечке Kogvenmua в районе деревни Панозеро (Juvelius 1888: 54).

Породнились с пришлыми карелами две семьи деревни Охта. Это родство оставило весьма заметный след – смуглых и скуластых жителей этой деревни называли в округе – Lappalaiset, т.е. лопари (Леонтьев 1990: 8). Обязано своим появлением лопарям название залива, а позднее и хутора, Lapinlaksi (букв. Лопарский залив) в районе деревни Кандонаволоок, на берегу которого, согласно преданию, проживало две лопарские семьи.

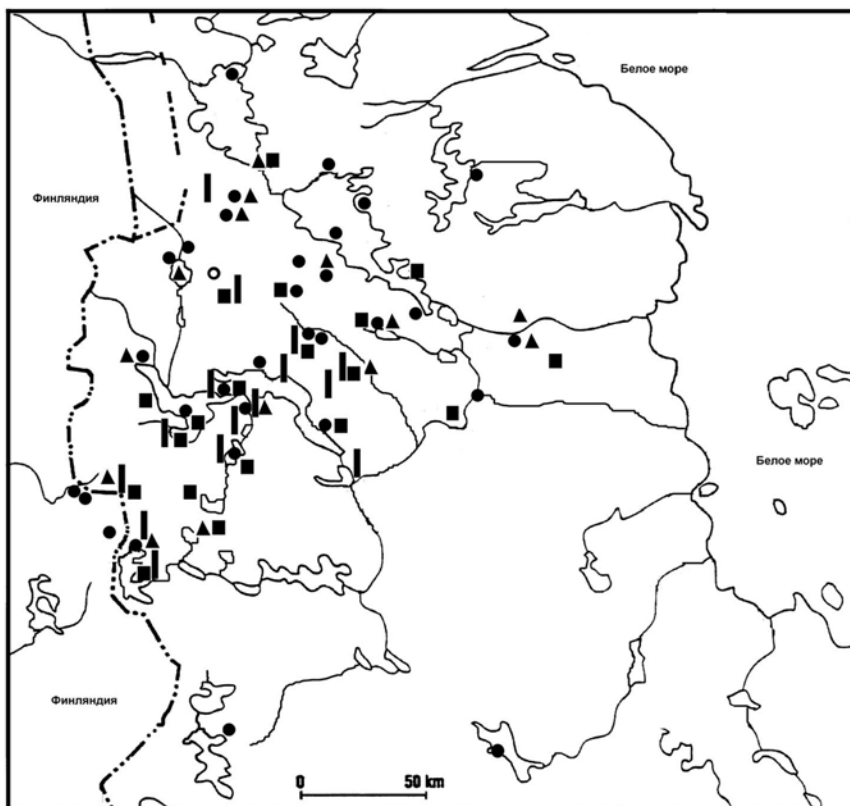
Об ассимиляции саамов пришлым населением говорят, возможно, фамилии Лопин, Лапин и Лопинов в некоторых деревнях восточной Беломорской Карелии. К примеру, среди жителей деревень Виччино и Нижнее Кумозеро упоминаются в 1723 году фамилии Лапин и Лопин (Pöllä 1995: 67), а в деревне Елманга в 1800 году род Лопиновых (Pöllä 1995: 75). Эти данные хорошо соотносятся с информацией о проживании саамов в 1591 году. Стоит упомянуть о Климе Лапине, Иванко и Сенке Лопиновых, которые, судя по документам, проживали в 1578 и 1591 годах в Кеми, а также

---

¹ Вышеупомянутые предания были записаны автором в экспедициях 2001-2003 годов.

торговцах Микифаре, Янассиме, Симане и Риго Лаппалайненых из города Кемь, которые в 1670-90 годах упоминаются среди прибывших на Каянскую ярмарку (Kokkonen 2002: 367, 372).

Наиболее часто встречающимися следами пребывания саамов в окрестностях карельских деревень являются так называемые Lapinkiukuat или Лопарские печища (карта 2).

- – Lappi- /Lappalais
- – Lapinkiukuua /Lapinkannivo
- ▮ – Lapinhauta
- ▲ – Lapinseita
- – Сведения о проживании лопарей

Карта № 2

Подобный тип с названием «Чудские печища» распространен и по всему Поморью (Витов 1962: 67). Вот как описывает Лопарское печище Ювелиус: «Чаще всего они находятся в лесу, уже заросшие мхом; высота их 1–1,5 локтя, а размер основания 3–5 локтей. Иногда видны остатки четырехугольного сруба, в углу которого находится очаг. Рядом с ними часто встречаются небольшие ямы, служившие, по всей видимости, местами для хранения продуктов/средств к существованию» (Juvelius 1888: 39-40). Однако сам Ювелиус сомневается в принадлежности некоторых из них саамам. Он пишет, ссылаясь на работу Дюбена о саамах, что очаг в лопарских чумах/станах всегда находится в центре. Он обращает внимание и на встречающиеся каменные ограды, а также следы когда-то разработанных полей вокруг таких жилищ, которые, по его мнению, не могут принадлежать саамам (Juvelius 1888: 40). Видимо, можно предполагать, что модель Lapinkiukuat в топонимии Беломорской Карелии со временем обобщилась и стала применяться для обозначения вообще любого, не только лопарского, некогда существовавшего места жительства.

Достаточно часто фиксирует Ювелиус места, которые местное население называет Lapinhauvat (кар. Лопарские ямы). Согласно рассказам местных жителей, более мелкие использовались саамами для ловли оленей, поскольку очень часто они находились в узких местах, окруженных высокими сопками, болотами или водоемами. Более крупные использовались в качестве жилищ. Об одной из таких ям Ювелиус узнал в деревне Ювалакша. В эту яму лопари раньше устанавливали свой чум/стан и в центре на плоском камне разжигали огонь (Juvelius 1888: 41).

Упоминает Ювелиус в своей работе и о лопарском сейде, который до сих пор находится на мысу Akoppiemi в районе деревни Охта. Он представляет собой скалу, на вершине которой находится небольшой камень. Если смотреть на эту композицию с озера, она напоминает женщину. Согласно легенде, на этом месте лопарь проклял свою беременную жену и проклятье свое он заключил в небольшом камне, который является «головой» женщины (Juvelius 1888: 42). До сих пор местные жители верят, что тот, кто сдвинет этот небольшой камень с места, не будет иметь покоя в жизни, пока не поставит его на место.

Столетиями длившееся совместное проживание карел с саамами на «песенных территориях» вокруг озера Куйтто оставило следы в мифологии и песенной традиции Беломорской Карелии, по крайней мере пять исполнителей рун утверждали в XIX веке, что научились знахарству и заклинаниям у саамов (Kirkinen 1988: 98-99). Примером достаточно тесных отношений между пришлым населением и саамами может служить и общий для этих народов фольклорный сюжет, повествующий о приходе неприятеля. Саамская легенда, записанная в Мурманской области, рассказывает о происхождении названия острова Чудисуоленч (букв. Чудской островок) на озере Оунасьярв; согласно ей, на острове погибла чудь (банда иностранных грабителей), оставленная без лодок легендарным саамским героем по имени Лаврикаш (ЭТ: 94). В свою очередь, записанная в Ухте карельская легенда, повествует о попавшем в плен к захватчикам во время «Грабительских войн» жителе по имени/прозвищу/фамилии Лаурикайни, которому удалось бежать с острова на лодке, оставив на нем завоевателей, которые делали привал на острове по пути к озеру Имандра (Juvelius 1888: 62). О лопаре по имени Лаури существует предание в деревне Алозеро. Он известен тем, что прогнал с берегов этого озера своих соплеменников (Juvelius 1888: 52).

Постепенно пришлое прибалтийско-финское население осваивало территории, которые ранее принадлежали саамам, вынуждая последних отходить все дальше на север, на пока еще незанятые новопоселенцами лесные просторы. Но покидали свои места лопари неохотно. Об этом свидетельствуют предания местных жителей, наиболее распространенными из которых являются рассказы о проклятии водоемов, богатых рыбой. Так, перед тем как последние лопари покинули окрестности деревни Контокки, они затащили на неводную тоню озера с одноименным названием суковатую ель, предупреждая тем самым пришлое население ограничить вылов рыбы в этом водоеме. По всей видимости, с этим связана и легенда, записанная в деревне Мунанкилакша, повествующая о лопаре, который вбил столб в дно залива Koisuarenluhta озера Kiitohenjärvi, вероятно также богатого рыбой (Juvelius 1888: 44).

Кроме этого, в деревне Луусалми в Беломорской Карелии, а также расположенных в Ругозерской волости деревнях Ледозеро и Тикша записано несколько преданий, повествующих о войне,

которую местное население называет *lapinsota* или *lapinvoina* ‘букв. лопарская война’. Одно из них рассказывает о сражении с лопарями, в которое вступили первопоселенцы деревни Луусалми за право владения окрестностями. Его следствием стала гибель многих мужчин с обеих сторон (Timonen 1938: 474).

Подтверждают древнее расселение саамов на этой территории и топонимические данные. Следует отметить, что для определения этнического состава населения в предшествующие века это наиболее достоверный источник.

Саамы оставили значительный след в топонимии беломорских карел. Наиболее интересны в данном случае названия с топоосновой Lappi- / Lappalais- (кар. ‘саам, лопарь’²), поскольку именно они явились результатом непосредственных контактов коренного саамского населения с продвинувшимися сюда из более южных районов прибалтийскими финнами, которые обозначали этими названиями места проживания или промысловые территории аборигенного населения.

Аналогичная модель географических названий на Lappi- достаточно широко представлена на территории Финляндии, где финским исследователем Т. Итконенным обнаружено 575 названий с этой топоосновой. Топонимы на Lappi- образуют обширный ареал, занимающий значительную часть Финляндии с центром в Саво (Муллонен 2001: 23). Существуют документы, которые фиксируют здесь (в окрестностях современного города Миккели) саамов в списках налогоплательщиков в середине XVI века (Vahtola 1980: 62). В то же время это тип отсутствует в ареалах древнейшего финского расселения на юго-западе Финляндии, но зато широко представлен на окраинах этого ареала в местах интенсивных контактов прибалтийских-финнов с аборигенным саамским населением. По мнению И. Муллонен такой вывод применим и к Карелии, поскольку топооснова Lappi- практически неизвестна в южной Карелии – на Олонецком перешейке и в Обонежье, традиционных ареалах старого прибалтийско-финского (с вепсской основой) освоения. На карте 3 мы видим, что ареал данной модели тянется из Приладожья в

---

² Оба эти этнонима обозначают одно и то же население, а разница в их употреблении заключается в том, что первый - саамы - восходит к самоназванию *Sabme*, а второй - лопь, лопарь, лоплянин - это название, которое применяли к саамам соседние народы (Itkonen 1961: 17)

Беломорскую Карелию по пути карельской экспансии на северо-восток, в обход Олонецкого перешейка и Обонежья. Отсутствие основы на этих территориях можно объяснить тем, что продвинувшиеся из Приладожья карелы соприкоснулись тут не с саамами - *lappi*, а с населением вепского типа, родственным им и по языку, и по сельскохозяйственному образу хозяйственной деятельности (Муллеронен 2001: 22).

На территории Беломорской Карелии зафиксировано более 30 названий с топоосновой *Lappi-*, которые, как уже было упомянуто, появились в среде пришлого прибалтийско-финского населения. Некоторые из них, такие как *Lapinsuuri* (букв. Лопарский остров) могли быть в то время названиями мест проживания сезонного типа. О таком виде поселений писал в своей работе «Саамская деревня и ее функции» финский этнограф Кустаа Вилкуна, отмечая, что большинство из них находилось именно на островах (Vilkuna 1971: 36). На исследуемой территории известно несколько островов с таким названием: ср. *Lapinsuuri* в деревнях Алозеро, Виччино, Зашеек, Кентозеро, Пиртигуба, Тухкала, Хижезеро и Шуезеро. Возможно, к этой группе относится и название *Loparinsuuri*³ в окрестностях деревни Валазрека. Из преданий также известно о проживании лопарей на острове Неросуари озера Тихтозера (Juvelius 1888: 49) и на острове Югинсуари в районе деревни Софьянга (КФ: 230).

Кроме названий островов, известен целый ряд наименований других объектов, отражающих данную модель:

Lapinniemi (букв. Лопарский мыс): Kant, Korp, Tuhk, Surj, Röhö, Akon, Stah, Suol, Rimp.

Lappalaisniemi (букв. Лопарский мыс): Niet.

Lapinlaksi (букв. Лопарский залив): Kant(2), Mõlk, Uht.

Lappalaislaksi (букв. Лопарский залив): Niet.

Lapinjärvi (букв. Лопарское озеро): Stah, Knäs, Puas.

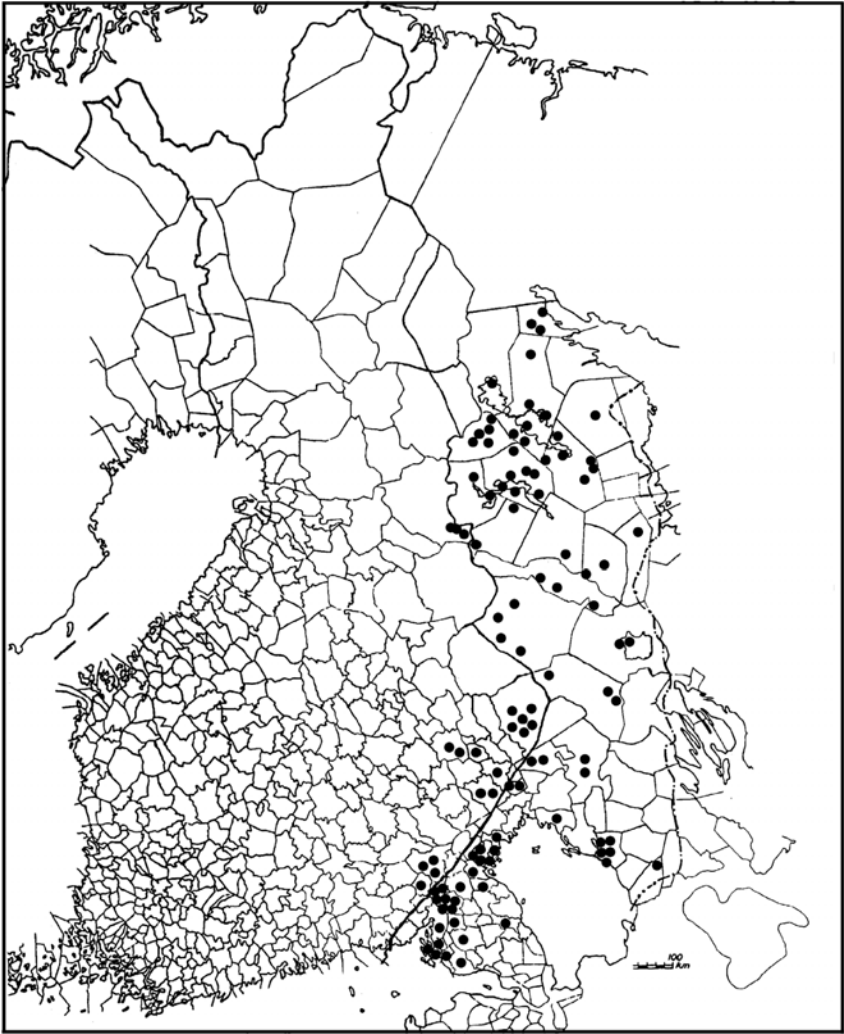
Lapinlampi (букв. Лопарская ламбина): Nilm, Rimp, Kuor.

Lapinpiä (букв. Лопарский конец): Nurm.

Lapinjoki (букв. Лопарская река): Knäs, Puas, Vuoks.

---

³ С другой стороны, в карельском языке существует слово *lopari* со значением ‘бестолковый человек’, которое отразилось в коллективном прозвище жителей деревни Афоново в восточной части Беломорской Карелии (ср. *Offon’anniemen loparit*) (записи автора 2002 года).

● – Lappi- /Lappalais-

Kapma № 3

Lapinkoski (букв. Лопарский порог): Kok, Puas.
Lappalaizenkorva (букв. начало/конец порога лопаря): Voln.
Lapinranta (букв. Лопарский берег): Alaj.
Lapinsuo (букв. Лопарское болото): Röhö, Kuor.
Lappalaissuo (букв. Лопарское болото): Niet.
Lapinräme (букв. Лопарское болото): Kies.
Lapinvuara (букв. Лопарская возвышенность): Nilm.
Lapinsärkkä (букв. Лопарская горка): Rimp.
Lapinkallivo (букв. Лопарская скала): Vuag.
Lappalaisenkuja (букв. Лопарский прогон для скота): Vuon.
Lappalaizenkivi (букв. Лопарский камень): Somp.

Тут же:

Lapinkiukua (букв. Лопарское печище): Somp, Malv, Kuor, Haik, Mikk, Röhö, Nurm, Jyvl(2), Uajl, Vuok, Pirt, Kent (4), Kost, Kont, Munl, Kivj(4), Ruog, Sapp.
Lapinhauta (букв. Лопарская яма): Kivj, Akon, Munl, Kent, Vuok, Luom, Alaj, Jyvl, Čiks, Luus, Haik, Malv, Jysk, Stah, Suvn, Rimp(2).
Lapinraunivo (букв. Лопарские развалины): Puan, Akon, Vuok.

Если мы еще раз обратимся к карте 1, то увидим, что практически все названия с топоосновой Lappi- находятся к северу от естественной границы, образованной реками Kivijoki, Hämejoki, Kemijoki и озерами Luvajärvi, Kiimasjärvi и N'ukkijärvi, отражая тем самым возможную границу расселения саамов и пришлого населения на рубеже XVI-XVII веков. Известно, что в то время к северу от этой границы существовало несколько карело-русских поселений на побережье Белого моря, а также 4 поселения на берегах внутренних водоемов этой территории (Pöllä 1995: 39). Большинство же карельских поселений находились в то время к югу от этой границы, где топооснова Lappi- практически полностью отсутствует.

Модель слабо представлена и в Средней Карелии. Здесь она фиксируется только в окрестностях нескольких деревень этого региона:

берега Lapinranta (Коргуба) и Lappalaizranda (Гафостров)

болото Lapinsuo (Муезеро)
бор Lapinkangas (Реболы)
боры Lapinaho(t) (Лужма, Тикша)
возвышенность Lapinvuoga (Муезеро)
горка Lapinsärkkä (Тикша)
залив Lapinlaksi (Лендеры, Лужма)
мель Lapinkorgo (Малая Тикша)
мысы Lapinniemi (Гафостров, Коргуба, Лендеры)
озеро Lapinjärvi (Соймаваара)
острова Lapinsuaret (Янгозеро, Совдозеро, Сондала)
сосна Lapinpedäjä (Малая Тикша)

Причину, видимо, надо искать в том, что к рубежу 16-17 веков на этой более южной территории уже появились карельские поселения с устойчивым, постоянным (вероятно, земледельческим) населением. Время активных контактов с лопарями уже завершилось, а те топонимы на Lappi-, которые здесь фиксируются, по всей видимости, являются следами последних саамов, возможно уже ассимилированных местным карельским населением. К северу от этой границы располагались преимущественно промысловые территории карел, на которых проживало редкое, но активно использующее их саамское население. Kontakтами с этим населением и объясняется обилие названий с основой Lappi- в топонимии беломорской карел.

Теоретически некоторые названия на Lappi- могли появиться достаточно поздно. Известно, например, что во второй половине XIX века саамы, возвращаясь с Шуньгской ярмарки, останавливались в некоторых деревнях Беломорской Карелии: Панозере, Алозере, Хайколе и Шомбозере. Однажды они более месяца пасли оленей в окрестностях двух последних деревень, и один из молодых саамов даже взял в жены девушку из деревни Шомбозеро (Virtaranta 1981: 183-184). «Приезжавших в деревню Алозеро лопарей побаивались и детей к ним не подпускали, а разговор с ними вели, в основном, старики», – рассказала нам в 2002 году Сантра Якконен, проживающая в поселке Калевала. Возможно, что в данном случае речь идет о кестеньгских или оулангских карелах, которых местные жители могли называть лопарями.

Данное предположение подтверждают путевые заметки Э. Леннрота, побывавшего на севере Беломорской Карелии в 1837 году. В них он отмечает, что жители южной части Пяозера называют северных соседей лопарями, несмотря на то, что и те и другие являются карелами (Lönnrot 1980: 235).

В данном контексте стоит упомянуть о этнонимической ситуации в Карелии, исследованием которой занимался в 40-е годы XX века Д. В. Бубрих. Он установил на основании функционирования этнонимов *karjalaini* и *lappalainen*, что в результате поэтапного освоения Карелии, в среде карельских переселенцев укоренилась традиция именовать северных соседей-карел лопарями (Бубрих 1947: 39).

Этнонимы *lappi* и *lappalainen* достаточно широко бытуют в карельской среде и сейчас, где они также обозначают, как правило, соседей с севера. Так, население юго-восточных частей карельского Беломорья считает лопарями жителей Панозерских деревень, что и неудивительно, поскольку еще в 1700 году к северу от реки Кемь в окрестностях деревень Шомбозеро и Кургиево, существовал погост (поселение) «Шомбеи на землях лесшей лопи» (РГАДА)⁴.

Помимо географических названий с топоосновой *Lappi*-, в топонимии исследуемого региона фиксируется целый ряд других объектов, которые содержат основы саамского происхождения, часть из которых достаточно легко этимологизируется. Заметим при этом, что большинство из них закрепилось, главным образом, в названиях достаточно крупных географических объектов.

озера *Kukuadärvi* - ср. саам. *kukk*, *kukkas* ‘длинный, долгий’; *Čolmanki* саам. *čoaľ'bme* ‘пролив’ и *Luuluojärvi* саам. *lulle* ‘восток’; заливы *Poša* саам. *poašša*, *buoššo* ‘задняя часть, угол саамского чума’; *Nuoralaksi* саам. *n’uogra* ‘риф, мелководье’ и *Šappolaksi* саам. *šappi* ‘сиг’; болото *Jängärvi* - саам. *jæg’ge* ‘болото’; порог *Lusmakoski* саам. *lušme* ‘исток реки’; мыс *Kuotkuo* саам. *guotko* ‘узкий перешеек’; возвышенности *Suolaavuara* саам. *suolo*, ‘остров’ и *Voleinvuara* саам. *vuolli* ‘нижний’; ручей *Vuajinoja* саам. *vuajj* ‘ручей’ и др.

---

⁴ Автор благодарит канд. ист. наук А.Ю. Жукова за предоставленный документ.

Все вышеизложенное указывает, на наш взгляд, что саамы приняли самое непосредственное участие в формировании беломорских карел, свидетельством чему являются многочисленные географические названия, этнонимы, исторические документы, а также народные предания местного населения.

Литература и источники:

- Бубрих 1947 – *Бубрих Д. В.* Происхождение карельского народа. Петрозаводск, 1947.
- Витов 1962 – *Витов М.В.* Историкро-географические очерки Заонежья XVI-XVII веков. Изд-во Московского университета, 1962.
- ИК – История Карелии XVI–XVII в.в. в документах. Петрозаводск-Йоенсуу. 1987.
- КФ – Карельский фольклор. Петрозаводск, 1992.
- Леонтьев 1990 – *Леонтьев В.* Костамукша. Петрозаводск, 1990.
- МПИК – Материалы по истории Карелии XII-XVI в.в. Петрозаводск, 1941.
- Муллонен 2001 – *Муллонен И. И.* Деревня Юккогуба и ее округа // История Сегозерья в географических названиях. Петрозаводск, 2001. С. 12-38.
- РК – Ребольский край. Исторический очерк. Петрозаводск, 1999.
- РГФДА – Книга Кольской приказной избы о сборе стрелецких денег с населения Кольского уезда. 1700. Российский гос.архив древних актов, ф. 137, д. 60, л. 581об.
- Чернякова 1998 – *Чернякова И.* О чем не рассказал Элиас Леннрот...К истории края, где оказались сохранены и записаны эпические песни древнего народа. Петрозаводск; 1998.
- ЭТ – Этническая топонимика. *Минкин А. А.* О саамских этнопонимах. Москва, 1987.
- Itkonen 1961 – *Itkonen E.* Suomalais-ugrilaisen kielen – ja historian tutkimuksen alalta. Helsinki, 1961.
- Juvelius 1888 – *Juvelius J. W.* Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. SKS. Helsingissä, 1888.
- Kirkinen 1988 – *Kirkinen H.* Pohjois-Karjalan kalevalaisen perinteen juuret. SKS. Helsinki, 1988.
- Kokkonen 2002 – *Kokkonen J.* Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650-1712). Bibliotheca Historica. Helsinki, 2002.
- Lönnrot 1980 – *Lönnrot E.* Elias Lönnrotin matkat. Helsinki, 1980.

- Niemi 1904 – *Niemi A. R.* Castrenin kertomus runonkeruumatkastansa Venäjän Karjalassa v. 1839 // Runonkerääjimme matkakероmuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. SKST 109. Helsinki, 1904. S. 3-15.
- Pöllä 1995 – *Pöllä M.* Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600-1800-luvulla. SKST 635. Helsinki, 1995.
- Timonen 1938 – Timonen Vilho // *Viena-Aunus*, № 12, 1938.
- Vahtola 1980 – *Vahtola J.* Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia Historica Septentrionalia* 3. Rovaniemi, 1980.
- Vilkuna 1971 – *Vilkuna K.* Mikä on lapinkylä ja sen funktio? // Kalevalaseuran vuosikirja. 51. Helsinki, 1971.
- Virtaranta 1981 – *Virtaranta P.* Karjalaisia kulttuurikuvia. Ihmisiä ja elämänohtaloita rajantakaisessa Karjalassa. Weilin+Göös. Espoo, 1981.

Список сокращений.

Akon – Akonlaksi – Бабыя Губа	Nilm – Nilmilaksi – Нильмогуба
Alaj – Alajjärvi – Алозеро	Nurm – Nurmilaksi – Нурмилакса
Čiks – Čiksa – Чикша	Pirt – Pirttilaksi – Пиртигуба
Haik – Haikol’a – Хайколя	Puan – Puanjärvi – Панозеро
Hiet – Hietajärvi – Хиятарви	Puas – Puasma – Пажма
Jysk – Jyskäarvi – Юшкозеро	Rimp – Rimpä – Римпи
Jyvl – Jyvyälaksi – Юволакша	Ruog – Ruogarvi – Рогозеро
Kant – Kantoniemi – Кандонаволок	Röhö – Röhö – Регозеро
Kent – Kenttjärvi – Кентозеро	Sapp – Sappovuara – Шапповаара
Kies – Kiestinki – Кестеньга	Somp – Sombarvi – Шомбозеро
Kivj – Kivijärvi – Каменное озеро	Stah – Stahveila – Стахвейла
Knäs – Knäzöi – Княжегуба	Suol – Suolapohja – Шелапогская
Kok – Kokora – Кокорино	Surj – Suurijärvi – Большое озеро
Kont – Kontokki – Контокки	Suvn – Suvanto – Кушеванда
Korp – Korpjärvi – Корпиозеро	Tuhk – Tuhkala – Тухкала
Kost – Kostamus – Костомукша	Uajl – Uajualaksi – Аягуба
Kuor – Kuorilaksi – Корелакша	Uht – Uhtua – Ухта (Калевала)
Luom – Luomarvi – Ломозеро	Vuoks – Vuoksarvi – Вокшезеро
Luus – Luusalmi – Луусалма	Voln – Voleinvuara – Воленварака
Malv – Malvieni – Малвийни	Vuar – Vuarakylä – Логоварака
Mikk – Mikkol’a – Микколя	Vuok – Vuokkiniemi – Вокнаволок
Munl – Munankilaksi – Нильмагуба	Vuon – Vuonnini – Войница
Mölk – Mölkkö – Мелкая губа	

Denis Kuzmin
Petroskoi

Lappi-/Lappalais-paikannimistä Vienan nimistössä
(Tiivistelmä)

Artikkeli kertoo Lappi-/Lappalais-paikannimistä Vienan nimistössä. Tiedetään, että saamelaiset ovat Vienan Karjalan kanta-asukkaita ja 1600-luvun vaihteessa lappalaisasutus kattoi pitkälti yli puolet Vienasta. Samaan aikaan jää epäselväksi, missä määrin saamelaiset ovat osallistuneet vienankarjalaisten etnisen yhtenäisyyden muodostamiseen. Tässä tapauksessa mielenkiintoisia ovat Lappi-/Lappalais-alkuiset paikannimet. Tällaisilla nimillä on merkittävä etnohistoriallinen potentiaali, kun niitä voi käyttää todisteena lappalaisten muinaisista liikunnoista.

Научное издание

**ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ:
лингвогеографические исследования**

*Печатается по решению Ученого совета
Института языка, литературы и истории
Карельского научного центра РАН*

Оригинал-макет *Т. Н. Люрина*

Серия ИД. Изд. лиц. № 00041 от 30.08.99 г. Сдано в печать 01.12.05.
Формат 60x84¹/₁₆. Гарнитура Times. Печать офсетная.
Уч.-изд. л. 6,5. Усл. печ. л. 8,3. Тираж 200. Изд. № 545. Заказ 79.

Карельский научный центр РАН
Редакционно-издательский отдел
Петрозаводск, пр. А. Невского, 50